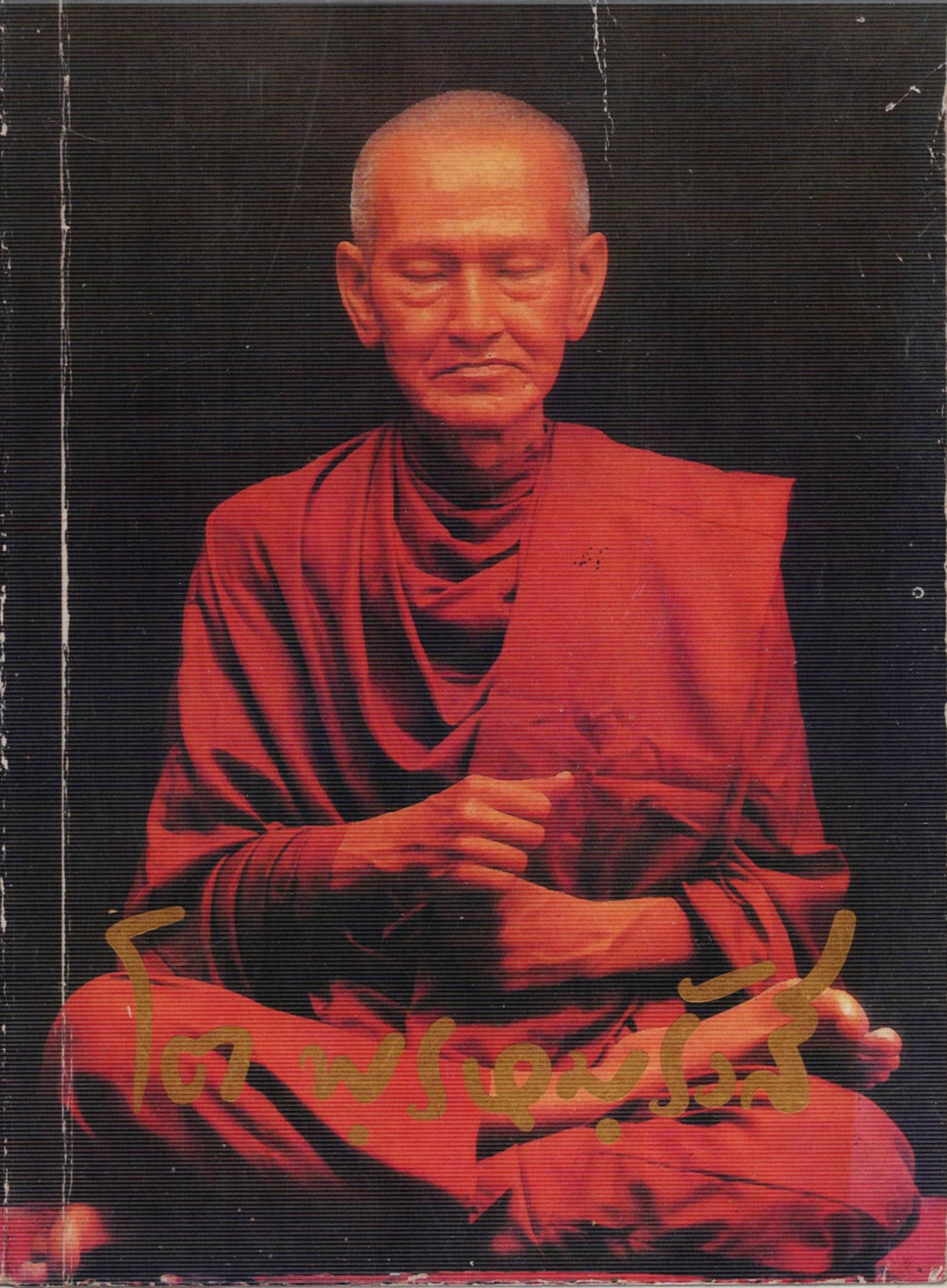
ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรม

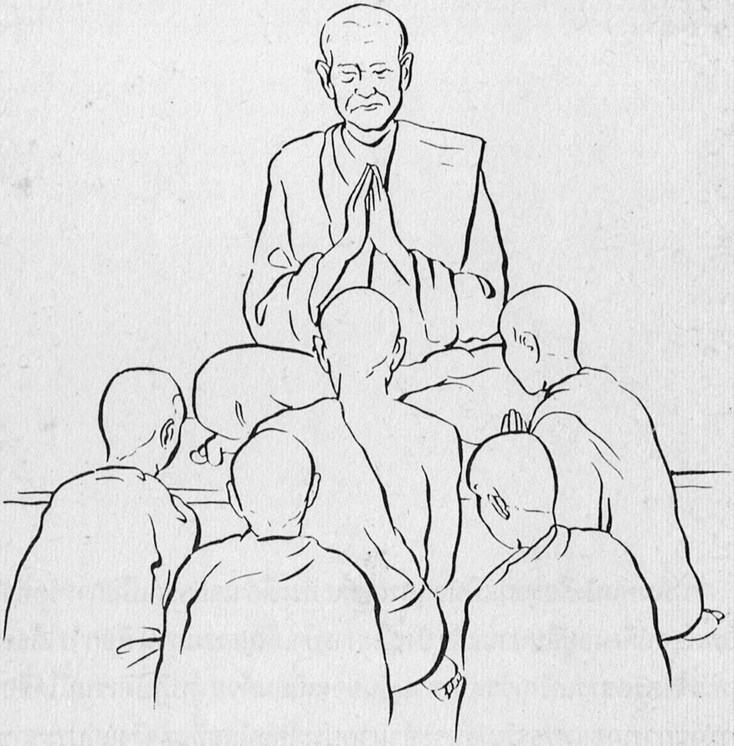

โต พรหมรังสี

ธรรมสภา

ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรม

โต พรหมรังสี

ชีวิต การงาน หลักธรรม

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังษี)

การพิมพ์หนังสือธรรมเป็นอนุสรณ์และที่ระลึก นอกจากเป็นการจัดทำสิ่งซึ่งเป็นประโยชน์ที่คงอยู่ยืนนานแล้ว ยังเป็นการบำเพ็ญธรรมทาน คือการให้ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญว่าเป็นทานอันยอดเยี่ยมด้วย ผู้ปฏิบัติเช่นนี้ได้ชื่อว่ามีส่วนร่วมในการเผยแพร่ธรรม อันจะอำนวยประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่ประชาชน

ท่านที่ประสงค์จัดพิมพ์หนังสือธรรมะที่ดี มีคุณภาพ เพื่อเป็นที่ระลึกในทุกโอกาสของงานประเพณีอันเป็นการใช้จ่ายเงินที่ถูกต้องและมีประโยชน์สูงสุด โปรดติดต่อที่... ธรรมสภา

เลขที่ ๑/๔-๕ ถนนบรมราชชนนี เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๗๐
โทร :(๐๒) ๔๔๑-๑๕๓๕, ๔๔๑-๑๕๘๘, ๘๘๘-๗๙๔๐ โทรสาร : ๐-๒๔๔๑-๑๙๑๗

การให้ธรรมะชนะการให้ทั้งปวง การรับธรรมะและนำไปปฏิบัติย่อมชนะการรับทั้งปวงเช่นกัน

คำนำในการจัดพิมพ์

ของสำนักพิมพ์ธรรมสภา จัดพิมพ์ครั้งที่ ๑๐ ปีพ.ศ. ๒๕๔๗

ประวัติของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) มีผู้เขียนกันหลายเล่ม แต่ละเล่ม ก็มีข้อความที่ไม่ใคร่จะตรงกันนัก เพราะข้อมูลต่างกัน อีกทั้งระยะเวลาก็ล่วงมาเกือบศตวรรษ แต่สำหรับฉบับธรรมสภาขอยึดบันทึกของมหาอำมาตย์ตรี พระยาทิพโกษา (สอน โลหะนันท์) เป็นหลัก เพราะท่านได้เรียบเรียงมาจากรูปภาพที่สลักเป็นประวัติสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ที่ช่างได้เขียนไว้ที่ผนังอุโบสถ วัดระฆังโฆสิตาราม และวัดอินทรวิหาร (บางขุนพรหม) ซึ่งถือเป็นหลักฐานสำคัญอันควรแก่การเชื่อถือเป็นอย่างยิ่งในปัจจุบันนี้

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ท่านมีชีวิตอยู่นานถึง ๕ แผ่นดิน ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึงรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวองค์พระปิยมหาราช แต่ชื่อเสียงเกียรติคุณเกียรติยศของท่านปรากฏเป็นที่เลื่องลือชาในสมัยรัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จวบจนรัชกาลปัจจุบัน

การจัดทำในครั้งนี้ ก็เพื่อความปรารถนาให้ท่านสาธุชนและอนุชนรุ่นหลังได้มีหนังสือชีวประวัติ ผลงาน และหลักธรรม ของพระธรรมาจารย์ทั้งหลายไว้ศึกษา ดังที่ธรรมสภาได้จัดทำ เพื่อให้เป็นธรรมานุสรณ์สถิตย์สถาพรไว้ในแผ่นดิน คือ

ชีวิต การงาน หลักธรรม หลวงพ่อพุทธทาสภิกขุ
ชีวิต การงาน หลักธรรม หลวงพ่อปัญญานันทภิกขุ
ชีวิต การงาน หลักธรรม หลวงปู่บุดดา ถาวโร
ชีวิต การงาน หลักธรรม หลวงพ่อชา สุภัทโท
ชีวิต การงาน หลักธรรม หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
ชีวิต การงาน หลักธรรม หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี

ในหนังสือชุดชีวิต การงาน หลักธรรม ทั้งหมดนี้ ได้จัดทำด้วยวัสดุอย่างดี ด้วยหวังว่าจะให้มีอายุยืนนาน เพื่อในกาลต่อไปไม่มีใครพิมพ์หนังสือธรรมะที่ดีเช่นนี้ออกเผยแพร่ ลูกหลานของเราจักได้มีหนังสือที่ดีไว้ศึกษาเป็นประทีปส่องทางชีวิต

ธรรมสภาจัดพิมพ์ ชีวิต ผลงาน และหลักธรรมของท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) มีความมุ่งหมายและจุดประสงค์เพื่อเผยแพร่เกียรติคุณของท่านในทางธรรมโดยตรง มิได้มุ่งหวังให้ท่านผู้อ่านนับถือและศรัทธาท่านด้วยความงมงาย อันจักให้หลงติดยึดในวัตถุมากเกินไป หรือหวังความศักดิ์สิทธิ์และอภินิหารจากพระเครื่องที่แพร่หลายอยู่ในขณะนี้ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ท่านต้องการให้ประชาชนมีการประพฤติธรรมและอยู่ใกล้ชิดพระศาสนาให้มากที่สุด พระเครื่องที่ท่านได้จัดทำขึ้นในสมัย

ของท่านมีไม่กี่องค์ ท่านทำด้วยมือของท่านเองและก็เพื่อมอบให้แก่ผู้สนิทชิดชอบ มิได้ผลิตกันมากมายดังเช่นทุกวันนี้ การจัดพิมพ์ในครั้งนี้จึงมุ่งหมายประโยชน์ทางธรรมโดยตรง ดังที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ได้ปรารภเป็นปริศนาไว้ว่า **"เวลาไอ้โตทำดี ก็ว่าไอ้โตบ้า เวลาไอ้โตทำบ้า ก็หาว่าไอ้โตดี"** ปริศนาธรรมข้อนี้ถ้าท่านได้ไขปริศนาออกแล้วท่านจะพบว่า ท่านเจ้าประคุณ-สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ท่านเป็นพระอริยะโดยแท้

ธรรมสภาจึงหวังเป็นอย่างยิ่งที่จะสืบทอดพระธรรมคำสอนของท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ให้ยืนนาน เพื่อความเจริญแพร่หลายแห่งธรรม และความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาจักบังเกิดแก่พวกเราพุทธบริษัทและชาวโลกตราบนานเท่านาน

ด้วยความสุจริต หวังดี
ธรรมสภาปรารถนาให้โลกได้พบความสงบสุข

สารบัญ

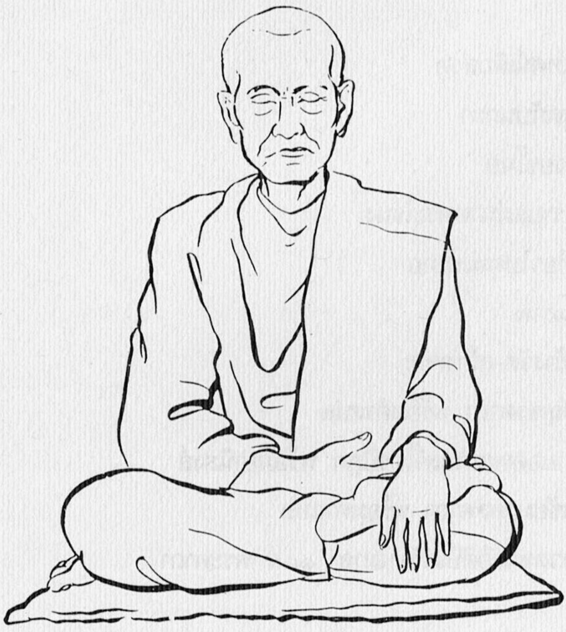
หน้า

สารบัญโดยละเอียด

หน้า

หน้า

หน้า

๑. ชาติกำเนิด

สมเด็จพระพุฒาจารย์ โต พรหมรังสี ท่านเป็นเชื้อพระวงศ์พระมหากษัตริย์ โดยเป็นโอรสนอกเศวตฉัตร ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ แห่งราชจักรีวงศ์ เมื่อครั้งพระองค์ยังทรงพระยศ เป็นเจ้าพระยาจักรี กับ นางงุด บุตรสาวของนายผล และนางลา ชาวนาแห่งเมืองกำแพงเพชร โดยมีประวัติความเป็นมาดังต่อไปนี้

ปี พ.ศ. ๒๓๐๘ (จ.ศ. ๑๑๒๗) พระเจ้าอังวะแห่งประเทศพม่า ยกกองทัพเข้ามาประชิดประเทศไทย ตีหัวเมืองโท ตรี จัตวา ไล่รุกเข้ามาทุกทิศทาง ทั้งทางบกและทางน้ำ ตีเมืองใต้ เมืองเหนือ และเมืองตะวันตก เว้นแต่เมืองทางทิศตะวันออก ที่พม่าไม่เข้าตี บรรดาหัวเมืองเหล่านั้น ไม่อาจต่อสู้พม่าได้ ต่างทิ้งบ้านเมือง หลบหนีเอาตัวรอดไปอยู่กันคนละทิศละทาง

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งตอนนั้นเป็นพระยาตากสิน เจ้าเมือง

กำแพงเพชร ไม่ได้อยู่ดูแลรักษาเมือง เพราะมีราชการไปรับยศขั้นสัญญาบัตร คือได้เลื่อนเป็นพระยาวชิรปราการ พอทราบข่าวพม่าเข้ามาโจมตีถึงเมืองกรุงศรีอยุธยาแล้ว จึงรีบกลับมาคุมพลรบเข้าต่อสู้กับพม่าอย่างแข็งขัน แต่ด้วยกำลังพลที่น้อยกว่า จึงถูกพม่าล้อมอยู่ กองทัพพม่าล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้นานถึง ๓ ปี ในคราวนั้น

ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ (จ.ศ. ๑๑๒๙) พม่าได้นำปืนใหญ่เข้าระดมยิงกรุงศรีอยุธยา ทำให้พระมหานครได้รับความเสียหายเป็นอย่างมาก

บ้านเมืองในตอนนั้นอยู่ในภาวะวิกฤติอย่างที่สุด โดยที่กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาก็ไม่สามารถแก้ไขสถานการณ์ได้เลย

พระเจ้าตากสินมหาราช ยศในขณะนั้นคือพระยาวชิรปราการ เจ้าเมืองกำแพงเพชร เห็นบ้านเมืองคับขันอย่างนั้น จึงตัดสินใจคุมพลรบ ๕,๐๐๐ คน ออกต้านทานพม่าอย่างเต็มที่ แต่ก็ไม่สามารถรับมือกับพม่าได้

เมื่อเห็นว่าคงไม่สามารถต้านทานพม่าไว้ได้แน่ ชะตากรุงคงขาดเป็นแน่แล้ว จึงพาพลรบเหล่านั้นตีฝ่าวงล้อมไปทางทิศตะวันออก ข้ามไปทางเพนียดคล้องช้าง เดินทางไปเข้าเขตเมืองนครนายก แล้วข้ามฟากไปตีเอาเมืองจันทบุรี ได้ชัยชนะต่อเมืองจันทบุรีแล้ว จึงหยุดพักตั้งมั่นบำรุงพลในที่นั้นตระเตรียมพาหนะ เสบียงอาหาร อาวุธยุทธภัณฑ์ไว้พร้อมสรรพ แล้วตั้งตัวเป็นเจ้า ครองเมืองจันทบุรี ชาวเมืองนิยมเรียกกันว่า พระเจ้าตากสิน หรือพระยาตากสิน

ปี พ.ศ. ๒๓๑๑ (จ.ศ.๑๑๓๐) ได้ยกทัพเข้าบุกทะลวงกองทัพพม่าตั้งแต่เมืองใต้ฝ่ายตะวันตก แล้ววกเข้าตีพม่าที่ตั้งคอยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา จนพม่าแตกพ่ายสู้ไม่ได้ ถอยไปอยู่ทางหักเมืองฝ่ายเหนือ

พระเจ้าตากสินสามารถยึดกรุงเก่ากลับคืนมาได้ แล้วทรงนำขบวนทัพลอยเรือลงมาตั้งเมืองใหม่ที่ ตำบลเนินมะกอก เหนือคลองบางกอกใหญ่ ใต้คลองคูวัดระฆังโฆสิตาราม ทรงขนานนามเมืองใหม่นี้ว่า เมืองกรุงธนบุรี มีพระนามาภิไธยว่า

พระเจ้ากรุงธนบุรี

หลวงยกกระบัตรแห่งเมืองราชบุรี ซึ่งออกไปตั้งบ้านเรือนครอบครองสมบัติอยู่ที่บ้านอัมพวา แขวงเมืองสมุทรสงคราม พอทราบข่าวพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี จึงได้เข้ามาถวายตัวพร้อมกับภรรยา น้อง และบุตร รับราชการอยู่กับพระเจ้ากรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงแต่งตั้งให้หลวงยกกระบัตรเป็นพระราชวรินทร์ฯ เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา ถือศักดินา ๑,๖๐๐ ไร่ จึงตั้งคฤหาสน์อยู่เหนือพระราชวังหลวง ใต้วัดบางหลักใหญ่ หรือวัดระฆังโฆสิตารามในปัจจุบัน

ในกาลต่อมาหลวงยกกระบัตรที่พระราชวรินทร์ฯ ได้กระทำงานเพื่อประเทศชาติ ประกอบคุณงามความดีเหลือประมาณ จึงได้พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาจักรีในโอกาสต่อมา

ปลายปีพ.ศ. ๒๓๑๗ (จ.ศ. ๑๑๓๖) อะแซหวุ่นกี้ แม่ทัพพม่า วัย ๗๒ ปี เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ในพระเจ้ามังระกรุงอังวะแห่งประเทศพม่า ได้รับราชโองการจากพระเจ้าอังวะให้เป็นแม่ทัพยกทัพมาตีถึงด่านเมืองตาก

เจ้าพระยาจักรี ก็จัดทัพออกรุกรบพุ่งกับกองทัพของอะแซวุ่นกี้รบกันไปรบกันมาหลายครั้งหลายครา ผลัดกันแพ้ ผลัดกันชนะ ล่วงวันและเวลามาช้านานจนถึงปี พ.ศ.๒๓๑๘ (จ.ศ. ๑๑๓๗) เป็นปีที่ ๘ ในรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี

ทางฝ่ายอะแซหวุ่นกี้เห็นศึกยืดเยื้อ ก็ให้ท้อใจเริ่มระอิดระอาไม่อยากรบต่ออีกทั้งทางเมืองพม่าก็ชักจะวุ่นวายขึ้น ทั้งเสบียงอาหารก็บกพร่องจวนเจียนไม่พอจ่ายจึงคิดเพทุบายถามบรรดาทหารไทยว่า

"ใครเป็นแม่ทัพใหญ่บัญชาการ" ทางฝ่ายทหารไทยจึงบอกไปว่า เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพ อะแซหวุ่นกี้ จึงประกาศหย่าทัพและขอดูตัวแม่ทัพไทย

ทางด้านพระยาจักรีก็สั่งสงบศึกชั่วคราว แล้วจัดขบวนยืนทัพเสด็จได้แต่ง

ตัวอย่างจอมโยธาเต็มที่ ขี่ม้าสีแดง เหน็บกระบี่ กั้นกลดล้อม ล้วนแต่เป็นสิ่งของที่ได้รับพระราชทานมาทั้งนั้น

เวลานั้นพระเจ้ากรุงธนบุรี เสด็จทอดพระเนตรอยู่ในค่ายนั้นด้วย ได้ทอดพระเนตรเห็นกิริยาท่าทางสุภาพองอาจ และท่วงทีรูปโฉมของเจ้าพระยาจักรีเมื่อแต่งตัวออกยืนทัพรับอะแซหวุ่นกี้ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงพระเกษมสันต์โสมนัสปราโมทย์ ถึงกับออกพระโอษฐ์รับสั่งชมว่า เจ้าพระยาจักรีงามสมเป็นเจ้าพระยากษัตริย์ศึกจริงๆ

จากรับสั่งนี้ นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา จึงเป็นนามที่แม่ทัพนายกองและพลทหารทั้งปวงพากันนิยมเรียกว่า "เจ้าพระยากษัตริย์ศึก"

ฝ่ายกองทัพพม่าก็พลอยเรียกว่า เจ้าพระยากษัตริย์ศึกด้วย ตลอดไปจนถึงทางราชการฝ่ายพม่า โดยมีจดหมายเหตุในพงศาวดารพม่ากล่าวไว้ว่า

"เจ้าพระยากษัตริย์ศึกเป็นแม่ทัพฝ่ายไทย ได้รบกับอะแซหวุ่นกี้ แม่ทัพพม่าที่เมืองพระพิษณุโลก เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๘ ครั้นเมื่อทอดพระเนตรชมเชยแล้วก็ได้ยาตรากระบวนออกยืนม้าอยู่หน้าพลเสนา ณ สนามหน้าค่ายทั้งสองฝ่าย"

ทางอะแซหวุ่นกี้นั้นก็ไม่ด้อยไปกว่า จัดแจงแต่งตัวเต็มที่อย่างจอมโยธาออกยืนอยู่หน้ากระบวนทหาร ณ กลางสนามหน้าค่ายทั้งสองฝ่ายเช่นเดียวกัน เมื่ออะแซหวุ่นกี้ได้เห็นและเจรจาชมเชย พูดจาประเปรยตามตำราพิชัยสงครามแล้วก็นัดรบต่อไป

ในใจอะแซหวุ่นกี้นั้นคิดจะล่าทัพ ถอยกลับกรุงอังวะมากกว่าจะคิดแข็งใจรบเอาเมืองพิษณุโลก ในที่สุดก็ตัดสินใจถอยทัพกลับกรุงอังวะ โดยออกทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ ทำเสมือนหนึ่งว่าจะไปชิงเอาเมืองกำแพงเพชร ทำให้แม่ทัพฝ่ายไทยต้องแบ่งทหารออกเป็นหลายกองคอยติดตามตีกองทัพพม่า ทางด้านสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเห็นศึกเมืองพิษณุโลกสงบลงจึงเสด็จกลับกรุงธนบุรี

พระยาจักรี เมื่อส่งเสด็จแล้วจึงจัดกองทัพออกสกัดติดตามจับพม่า ตีรุกหลังกองทัพพม่าแตกซ่านเซ็นเป็นหลายทัพ จับได้รี้พลช้างม้าเป็นจำนวนมาก เจ้าพระยาจักรีเองก็ยกทัพหนุนตีติดตามไปด้วย จนถึงเมืองกำแพงเพชร แล้วจัดการพิทักษ์รักษาเมืองโดยกวดขัน โดยตัวท่านจะขี่ม้าออกไปตรวจตรากองทัพต่างๆ ด้วยพระองค์เอง เพราะการเอาใจใส่ต่อราชการนี้เองทำให้กองทัพพม่าไม่อาจหาญชิงเอาเมืองเหนือได้ ต้องส่งออกไปทางด้านชั้นนอก พ้นเขตแดนสยาม กองทัพไทยก็ไม่ละเว้นเหมือนกัน ไล่จับทหารพม่าล้าหลังได้เป็นจำนวนมาก แล้วนำมาเป็นกำลังราชการไว้ใช้ในแผ่นดิน ทัพอะแซหวุ่นกี้ล่าทัพไปจนพ้นเขตสยามในคราวนี้ตามกำหนดมีว่า เดือน ๗ ปีมะแม พ.ศ. ๒๓๑๘ (จ.ศ. ๑๑๓๗)

ครั้งนั้นเจ้าพระยาจักรี ได้ตั้งทัพอยู่ ณ เมืองกำแพงเพชร เข้าวันหนึ่ง ได้ออกลาดตระเวนตรวจกอบทัพทั้งปวงเพื่อบัญชาการ และชักม้าวกลัดเพื่อตัดทาง ม้าก็เลยพาท่านฝ่าดงพงพี มายังบ้านปลายนาใต้เมืองกำแพงเพชร ขณะนั้นเป็นเวลาเย็นจึงหยุดพัก เห็นโรงนาโรงหนึ่งอยู่ปลายทุ่งนา เจ้าพระยาจักรีแม่ทัพ จึงได้ชักม้าไปที่โรงนา

โรงนานั้นมีหญิงสาวเพียงคนเดียวเดินออกมาจากกระท่อมด้วย ความกระหายน้ำเจ้าพระยาจักรีจึงออกปากขอน้ำกินแก่นาง นางนั้นก็จัดแจงเอาขันตักน้ำไปในหม้อกลั่น แล้วก็เด็ดดอกบังหลวงในหนองน้ำข้างโรงนามา ๓ ดอก เด็ดเอาเกสรบัวโปรยลงในขันน้ำนั้นจนเต็มแล้วนำไปให้ท่าน

ฝ่ายเจ้าพระยาจักรีท่านแม่ทัพรีบรับเอามาเป่าเกสรเพื่อดื่มน้ำ แม้จะกระหายน้ำสักเพียงใดก็ต้องค่อยๆ ดื่มด้วยเกรงจะดื่มเกสรบัวลงไปด้วย เมื่อดื่มน้ำหมดเจ้าพระยาจักรีจึงถามนางนั้นว่า

"เรากระหายน้ำมาก อุตส่าห์มาขอน้ำเจ้ากิน เหตุไฉนจึงแกล้งเรา เอาเกสรบัวโรยในน้ำ น้ำของเจ้าลำบากนัก เจ้าแกล้งเราเล่นหรือ"

นางนั้นจึงได้บอกไปว่า

"ดิฉันจะแกล้งท่านนั้นก็หาไม่ ที่ดิฉันเอาเกสรโรยลงในขันน้ำให้เต็มก็เพราะดิฉันเห็นว่าท่านตากแดดตากลมเหนื่อย และกระหายน้ำจัด ก็เพื่อป้องกันไม่ให้ท่านสำลักน้ำสะอึกน้ำ และกันจุกแน่นแก่ท่านผู้ดื่มน้ำของดิฉัน ถ้าท่านไม่มีอันตรายในการดื่มน้ำแล้ว น้ำจะได้ทำประโยชน์แก้กระหายแห่งท่าน ดิฉันก็จะพลอยได้ประโยชน์ เพราะให้น้ำแก่ท่าน ท่านสมปรารถนาแล้วก็จะเป็นบุญแก่ดิฉัน เหตุนี้แหละดิฉันจึงโรยเกสรบัวในน้ำนี้"

เจ้าพระยาจักรี แม่ทัพได้ฟังคำนางสาวตอบอย่างไพเราะอ่อนหวาน อีกทั้งถ้อยคำที่กล่าวมานั้นก็พอฟัง จึงลงจากหลังม้าแล้วถามว่า

"เจ้าเป็นสาวเต็มเนื้อแล้ว มีใครๆ มาหมั้นหมายผูกสมัครรักใคร่แล้วหรือยัง"

นางตอบว่า

"ไม่เห็นมีใครมารักใคร่หมายมั่นดิฉัน และดิฉันก็ยังไม่ได้บอกแก่ใครเลยว่า ดิฉันเป็นสาวแล้ว มัวแต่หลบหัวซ่อนตัวเพราะบ้านเมืองวุ่นวายสับสน จนเดี๋ยวนี้มิได้มีใครเห็นว่าดิฉันเป็นสาว"

เจ้าพระยาจักรีจึงว่า

"ถ้ากระนั้นเราเอง เป็นผู้ที่ได้มาเห็นเจ้าเป็นสาวก่อนคนอื่น ฉะนั้นเจ้าต้องยอมตกลงเป็นคู่รักของเรา และเราจะเป็นคู่ร่วมรักของเจ้าสืบไป เจ้าจะพร้อมใจยินยอมเป็นคู่รักของเราโดยสุจริตหรือว่าประการใด"

นางสาวผู้นั้นจึงตอบว่า

"การที่จะมาเป็นคู่ครองของดิฉันนั้น ก็เป็นพระเดชพระคุณยิ่งแล้ว แต่ทว่าการจะมีผัว มีเมียกันตามประเพณีนั้นดิฉันไม่ทราบเรื่อง จะว่าประการใดแก่ท่าน ก็ไม่มีอะไรจะว่า เรื่องการผัวการเมียนั้นท่านต้องเจรจากับผู้ใหญ่จึงจะทราบการ"

ท่านเจ้าคุณแม่ทัพจึงถามไปว่า

"ผู้ใหญ่ของเจ้าไปไหนกัน"

นางสาวจึงตอบว่า

"ไปรดน้ำถั่วจวนจะกลับแล้ว" ฝ่ายแม่ทัพก็ทำท่าขยับเดินให้เข้าใกล้นางสาว ก็รีบวิ่งไปแอบที่หลังโรง ท่านจึงชะงักเท้าไว้ นั่งเฝ้าโรงคอยท่าบิดามารดาของนางสาวต่อไป จนเกือบตะวันตกดิน

ทางฝ่ายตาผล ยายลา กลับมาถึงนา เจ้าพระยาจักรีก็ยกมือไหว้ ตายายก็ก้มตัวลงไหว้ตอบ ท่านเจ้าพระยาจักรีก็ก้มตัวลงไหว้ให้ต่ำไปอีก ตายายก็หมอบลงไปไหว้อีก ท่านเจ้าพระยาจักรีก็หมอบไหว้อยู่นั้น ฝ่ายยายลาแกเป็นคนปากเร็วนึกขันและประหลาดใจแกจึงเปิดปากถามออกไปว่า

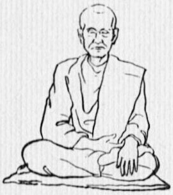
"นี่ท่านเป็นขุนนางมาแต่บางน้ำบางกอก ไฉนจึงมากราบไหว้ข้า ซึ่งเป็นชาวบ้านนอก ชาวทุ่ง ชาวป่า เป็นคนยากคนจนด้วยล่ะ ท่านจะหมอบไหว้ข้าทำไม"

เจ้าพระยาจักรี แม่ทัพใหญ่จึงได้ตอบว่า

"ฉันเห็นบุตรสาวท่านแล้วก็พอใจ จึงยอมตัวมาอ่อนน้อมเป็นลูกเขยท่าน"

จากนั้นเจ้าพระยาจักรีก็ได้เล่าถึงการที่มาขอน้ำกิน และนางได้เอาเกสรโรยลงจึงได้ต่อว่า นางได้ตอบถ้อยคำน่าฟังน่านับถือ จึงทำให้เกิดความรักความปรานีขึ้น และตั้งใจจะเลี้ยงดูจริงๆ จึงต้องทนอยู่คอยท่า เพื่อแสดงความเคารพ และขอเป็นเขย ขอให้พ่อแม่มีเมตตากรุณาเห็นแก่ไมตรีที่ได้มาอ่อนน้อมพูดจาโดยเต็มใจจริงๆ มิได้มีแยบยลกลอุบายใดๆ

ยาย ตาแก่ร้องขึ้นด้วยความตกใจว่า โอตายจริง ข้าเจ้าเป็นคนยากจนข้นแค้นและต่ำศักดิ์ ทั้งผ้าผ่อนที่หลับที่นอนก็เหม็นตืดเหม็นสาบ ทั้งเครื่องเย่ามาเรือนก็ขัดขวาง ทั้งถ้วยชามรามไหที่ดีงามก็ไม่มี ฉิบหายปนปี้แต่ครั้งบ้านเมืองเกิดยุ่งนุงนังหลายครั้งหลายครามา แลตัวนางหนูเล่าก็ยังไม่เป็นภาษา ทั้งจริตกิริยา

ก็ยังป่าเถื่อน ไม่เหมือนชาวใต้ จะใฝ่สูงเกินศักดิ์เกินสมควรไปละกระมังพ่อคุณ

แม่ทัพจึงว่า ข้อนั้นพ่อแม่อย่ามีความวิตกหวาดกลัวอะไรเลย ข้อสำคัญก็คือแม่พ่อยกให้เป็นกรรมสิทธิ์แก่ฉันเด็ดขาดแล้ว ต่อไปเป็นหน้าที่ของฉันฝ่ายเดียวตามที่แม่พ่อยกขึ้นเป็นทางปรารมภ์นั้น เป็นธุระของฉันหมดทุกอย่างขอแต่ว่าอย่าเกี่ยงงอนขัดขวางฉันเลย

ยายลา ตาผล ขอทุเลาถามเจ้าตัวว่า มันจะอยากมีผัวหรืออย่างไรไม่ทราบ แล้วก็ออกไปพูดกับลูกสาว กระซิบกระซาบอยู่ครู่หนึ่งแล้วก็กลับมา แล้วนั่งลงถามว่า ในเวลานี้ท่านก็มาแต่ตัวกับม้าตัวหนึ่ง ถ้าหากว่าดิฉันทั้งสองจะพร้อมใจยกอีงุดลูกสาวฉันให้เป็นเมียท่าน ท่านจะจัดการประการใดแก่ดิฉันเพื่อเป็นมงคล จงว่าให้ดิฉันฟังก่อนเถิด

เจ้าคุณแม่ทัพจึงถอดแหวนออกจากนิ้วแล้วบอกว่า แหวนวงนี้มีราคาสูง ถ้าว่าท่านบิดามารดายินยอมพร้อมใจกัน ยกแม่งุดให้เป็นเมียเป็นสิทธิ์แก่ฉันแล้ว ฉันจะยกแหวนวงนี้ ตีราคาทำสัญญาให้ไว้เป็นสินถ่าย ๒๐ ชั่ง คิดเป็นทุนเป็นค่าทองหมั้นขันหมากผ้าไหว้อยู่ใน ๒๐ ชั่ง ทั้งค่าเครื่องเย่าเครื่องเรือนเบี้ยเลี้ยงค่าเลี้ยงค่าดู ค่าเครื่องเส้นวัดตั๊กกระแตนเสร็จในราคา ๒๐ ชั่ง ด้วยแหวนวงนี้

สองตายายได้ฟังก็ดีใจยินยอมพร้อมใจยกลูกสาวให้ตามปรารถนา เจ้าคุณแม่ทัพก็จัดแจงยืมพานปากกระจับทองเหลืองมา แล้วเขียนสัญญาถ่ายแหวนแล้วเอาใบตองรองก้นพาน แล้ววางแหวนที่ว่านั้นลงบนใบตองรองในพาน เชิญเข้าไปคุกเข่าส่งให้ตายายๆ ก็ให้ศีลให้พรต่างๆ

จากนั้นก็จัดแจงหุงหาอาหารต้อนรับขับสู้ อาบน้ำพักผ่อนกินอาหารเรียบร้อยแล้ว ทั้งตายายและเจ้าพระยาจักรี

ส่วนนางสาวงุดคนสวยนั้น ให้กินภายหลัง เมื่อรับประทานอาหารแล้วต่างคนต่างนั่งสนทนากัน เมื่อถึงเวลา ๔ ทุ่ม จึงพาลูกสาวออกมารดน้ำรดท่าเสกเป่า

แล้วก็ส่งตัวมอบหมายฝากฝังกันตามธรรมเนียมของชาวบ้านเมืองกำแพงเพชร ซึ่งเคยทำพิธีกันมาแต่กาลก่อน

เจ้าพระยาจักรีรับตัวแล้ว ก็หลับนอนอยู่ด้วยกับนางงุดในกระท่อมโรงนาจนรุ่งสาง ตื่นขึ้นอาบน้ำแล้วลาตายายขึ้นม้าไปบัญชาการยังกองทัพ พอเวลาค่ำก็นำเงิน ๒๐ ชั่งมาสู่โรงบ้านปลายนา ถ่ายแหวนคืนสัญญา แล้วก็หลับนอน เช้ากลับค่ำไปหา เป็นเช่นนี้อยู่นานวัน

แม่ทัพนายกองอื่นจะล่วงรู้และร่ำลือให้อื้อฉาวก็หาไม่ เพราะต่างเข้าใจกันไปว่าเจ้าพระยาจักรีไปตรวจการดูแลบัญชาการกองทัพต่างๆ เจ้าพระยาจักรีได้ปฏิบัติเช่นนี้เรื่อยมาเป็นเวลาเดือนเศษๆ แม้บุตรชายของเจ้าพระยาจักรีเองในขณะนั้นอายุได้ ๘ ปีเศษๆ ก็หาได้ระแคะระคายเรื่องนี้ไม่ ฝ่ายนางงุดนั้นเมื่อได้เสียกับพระยาจักรีแล้ว ก็เริ่มตั้งครรภ์อ่อนๆ นับแต่นั้นมา เจ้าพระยาจักรีก็เพียงแต่ไปมาหาสู่ถามข่าวคราวทุกสุขเท่านั้น

ประจวบกับมีท้องตราให้เจ้าพระยาจักรียกกองทัพกลับ ท่านจึงต้องยกพลกลับ ก่อนกลับนั้นท่านได้ไปสั่งร่ำลานางงุด แล้วท่านก็คุมกองทัพกลับกรุงธนบุรี เมื่อนางงุดได้แต่งงานกับเจ้าพระยาจักรีแม่ทัพ พ.ศ. ๒๓๑๘ แล้วก็ตั้งครรภ์ เมื่อครรภ์ยังอ่อนๆ อยู่นั้น นางงุดได้หารือพ่อแม่ว่า จะคิดทำการค้า ขึ้นล่องเมืองเหนือกับกรุงธนบุรี

สู่กำแพงเพชร

เมื่อคนทั้งสามปรึกษาหารือตกลงกันได้แล้ว ก็ได้รวบรวมเงินต้นทุนที่ได้ไว้แบ่งเป็นส่วนต่างๆ คือค่าเรือ ค่าสินค้า ค่ารองสินค้า ค่าจ้างคน ค่าซ่อมแซม อุดยาเรือให้มั่นคงเรียบร้อย ส่วนนาและไร่ผักก็จัดแจงให้เขาเช่า แล้วพากันลงไปอยู่ที่เรือใหญ่ จัดการซื้อสินค้าให้เต็มระวางเรือ

เมื่อถึงวันกำหนดล่องกรุงธนบุรี ก็เรียกคนแจวออกเรือล่องลงมาจนถึงบางขุนพรหมฝั่งตะวันออกแห่งกรุงธนบุรีได้เข้าจอดเรือเทียบท่าหน้าบ้านนายทองนางเพียร ที่บางขุนพรหม ซึ่งเป็นคนเคยอยู่เมืองเหนือมาก่อน เมื่อจอดเทียบเรือเสร็จ ก็จัดการขนถ่ายขายระบายสินค้าเมืองเหนือจนหมด แล้วจัดการซื้อสินค้าเมืองบางกอกบรรทุกจนเต็มเรือแล้วพากันออกเรือแจว ขึ้นทางเหนือมุ่งไปยังเมืองกำแพงเพชร

เมื่อเรือแจวไปถึงเมืองปากน้ำโพ นครสวรรค์ ก็จัดการขายถ่ายเทสินค้า

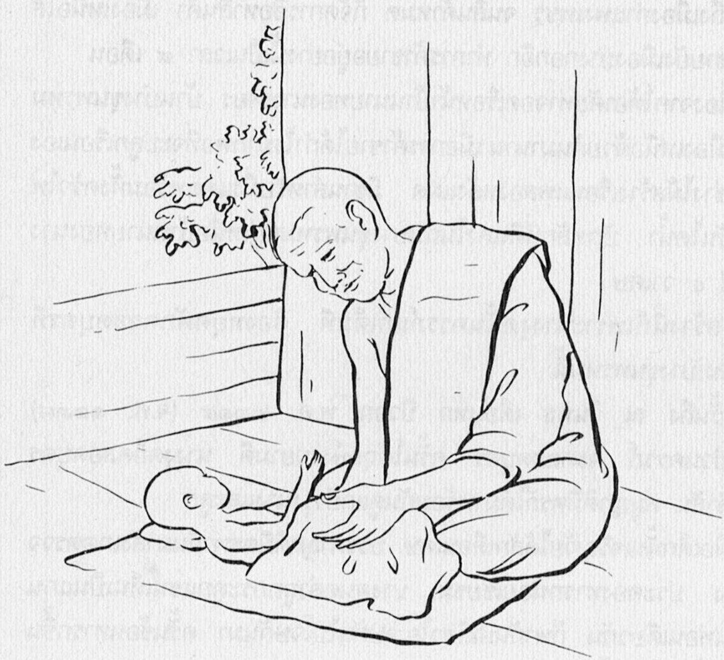
เรื่อยไปจนถึงเมืองกำแพงเพชร จนสินค้าหมด ก็จัดการซื้อหาสินค้า เมืองเหนือใส่เรือล่องมาขายยังเมืองบางกอกอีก ทำการค้าขายอยู่อย่างนี้เป็นเวลา ๙ เดือน

เนื่องจากได้อาศัยท่าจอดเรือหน้าบ้านนายทองนางเพียร บ้านบางขุนพรหม ซึ่งเป็นคนเมืองเหนือด้วยกันมานาน เมื่อการค้าขายได้กำไรมากพอที่จะปลูกเรือนเอง จึงได้เหมาช่างไม้สร้างเรือนแพสองหลังแฝด มีชานสำหรับผึ่งแดดพร้อมทั้งครัวไฟ บันไดเรือบันไดน้ำ ปักหลักที่ดินลงในถิ่นบางขุนพรหมอยู่เหนือบ้านนายทองนางเพียรขึ้นไป ๔ วาเศษ

ที่สร้างนี้ก็เพราะนางงุดนั้นครรภ์แก่เต็มที ต้องหยุดพักคลอดบุตรที่บ้านปลูกใหม่บางขุนพรหมนี้

ครั้นถึง ณ วันพุธ เดือนหก ปีวอก พ.ศ. ๒๓๑๙ (จ.ศ. ๑๑๓๘) นางงุดปั่นป่วนครรภ์ จะคลอดบุตร ครั้นได้ฤกษ์งามยามดี นางงุดก็คลอดบุตรเป็นชายที่ล่ำสัน หมู่ญาติมิตรก็ได้มาพร้อมกันดูแลบำรุงนางและลูก

เมื่อเด็กนั้นเจริญวัยได้สักเดือนเศษ บรรดาญาติมิตรพากันมาสังเกตตรวจตราจับต้อง ประคองทารกน้อยเชยชม บางคนคลำถูกกระดูกแขนเห็นเป็นแกนกระดูกเป็นท่อนเดียวกัน ก็พากันเฉลียวใจโจษกันไปโจษกันมา ครั้นช้อนทารกขึ้นนอนบนขาเพื่อจะอาบน้ำ ก็เห็นปานดำที่กลางหลังอยู่หนึ่งดวงต่างคนต่างก็ทักท้วงกันไป ทายกันมาพูดไปต่างๆ นานาดีบ้างไม่ดีบ้าง แล้วแต่วินิจฉัยของแต่ละคน

๒. ถวายพระอาจารย์แก้ว

การทักทายหลายประการนี้ทำความรำคาญใจให้แก่นางงุดผู้เป็นแม่มาก ด้วยเกิดความไม่สบายใจ นึกกลัวไปว่าวาสนาตัวน้อยจะไม่สามารถเลี้ยงดูลูกให้สุขสบายไปตลอดรอดฝั่ง นางงุดจึงบอกบิดามารดา พร้อมทั้งนายทองนางเพียรให้ช่วยสืบเสาะดูพระสงฆ์องค์เจ้ารูปใดวัดไหน ที่มีดีเปรื่องปราชญ์อยู่ในละแวกนี้

เมื่อเห็นว่าพระสงฆ์องค์ใด มีวิชาความรู้ปฏิบัติเคร่งครัดอยู่วัดใดขอให้ช่วยพาบุตรไปถวายเป็นลูกท่านองค์นั้นในวัดนั้นด้วย ฝ่ายนายทองนางเพียรจึงพากันนั่งนึกตรึกตรองไปทุกวัดในแถบนั้น ได้คิดถึงหลวงพ่อแก้ววัดบางลำภูบน คนทั้ง ๕ จึงปรึกษาหารือกันที่จะนำเด็กน้อยไปฝากให้เป็นลูกหลวงพ่อแก้ว วัดบางลำภูบน พอได้เวลาก็พากันไปที่วัดในเวลาเย็นวันนั้นเอง

นางงุดอุ้มเบาะลูกอ่อน พาไปนอนแบเบาะไว้ที่มุมโบสถ์วัดบางลำภูตอนด้านใต้หน้ากุฏิของพระอาจารย์แก้ว จากนั้นนายทองนางเพียงจึงได้ติดตามเดินหา

พระอาจารย์แก้ว เพราะส่วนมากในเวลาเย็น พระอาจารย์แก้วต้องลงทำกิจกวาดลานวัดทุกๆ วัน เป็นนิจมิเคยขาด

นายทองนางเพียรตามหาพระอาจารย์แก้วพบพระอาจารย์กำลังกวาดลานวัดอยู่ทางทิศเหนือ นายทองนางเพียรจึงทรุดตัวลงนั่งยองๆ ยกมือทั้งสองขึ้นประนมกราบ แล้วเล่าถึงเหตุที่มาวัดวันนี้แก่พระอาจารย์

ฝ่ายพระอาจารย์แก้วฟังคำนายทองนางเพียรแล้ว ก็ตรวจนิ้วมือนับดูรู้ฤกษ์ยามตามตำรา แล้วขึ้นกุฏิออกนั่งที่สำหรับแขกบ้านทันที ทางฝ่ายตาผลยายลานางงุด ก็ประคองเบาะอุ้มบุตรน้อยขึ้นกุฏิทันที แล้วต่างพากันเข้ากราบพระอาจารย์แก้ว

ตาผลกล่าวว่า

"กระผมเป็นตาของเด็กนี่ แม่มันนั้นเป็นลูกสาวของกระผมเอง และกระผมกับแม่ของมัน มีความยินยอมพร้อมใจกันยกอ้ายหนูน้อยนี้ถวายหลวงพ่อเป็นสิทธิขาดตั้งแต่วันนี้ ขอหลวงพ่อได้โปรดปรานีอนุเคราะห์รับเจ้าหนูน้อยเป็นลูกของหลวงพ่อด้วยเถิดขอรับ"

เมื่อกล่าวจบ ตาผลกับนางงุดก็ช่วยกันอุ้มเบาะหนูน้อยขึ้นวางบนตักพระอาจารย์แก้ว

พระอาจารย์แก้ว เมื่อได้รับเด็กอ่อนไว้แล้ว ท่านก็ตรวจตราพิจารณาดู ก็รู้ด้วยการพิจารณาว่าทารกคนนี้ เป็นผู้มีปัญญา ทั้งเฉลียวฉลาดในการร่ำเรียนประกอบด้วยความเพียรและความอดทน จะเป็นคนที่มีความเปรื่องปราชญ์อาจหาญ จะเป็นคนที่เชี่ยวชาญทางวิทยาคมจะเป็นคนที่กอปรด้วยอิสริยยศบริวารยศมาก จะเป็นผู้ประหลาดแปลกกว่าคนอื่น

นอกจากนั้น ท่านยังได้ทำนายต่อไปว่า ทารกนี้จะเจริญมีชนม์อายุยิ่งยืนนาน เมื่อพระอาจารย์แก้ว**ตรวจพิจารณา**ชะตาราศีแล้ว จึงได้ผูกข้อมือเสกเป่าเข้า

ปาก นวดนาบด้วยนิ้วของท่าน เพื่อรักษาเหตุการณ์ ตานซางและละลอก ทรพิษ ไม่ให้มีพิษมารบกวนแก่เด็กน้อยนี้ แล้วท่านก็ฝากให้นางงุดช่วยเลี้ยงดูจนกว่าจะสามขวบ

โดยพระอาจารย์แก้วจะให้ค่าน้ำนม ค่าข้าวตกปีละ ๑๐๐ บาท แล้วท่านยังกำชับอีกว่า

อย่าให้มารดากินของขมและของเผ็ดร้อน และของบูดแฉะ เกรงขีระรส-ธาราจะเสีย" แล้วก็สั่งให้นายผลให้เอาใจใส่ระแวดระวังคอยเตือนอย่าให้นางงุดเลินเล่อเหม่อประมาท คอยดูอย่าให้นางกินของแสลงตามที่เราห้าม

ตาผลนางงุด พนมมือรับคำนั้นแล้วก็กราบ รับลูกต้อยอุ้มกลับบ้าน พออายุเด็กได้ ๓ เดือน ได้ทำการโกนผมไฟในเดือน ๙ ปีวอก ศกนั้น ครั้นกำหนดวันฤกษ์แล้ว นายผลจึงได้ไปที่วัดบางลำภูบน นิมนต์ท่านพระอาจารย์แก้ว แล้วนิมนต์สงฆ์อีก ๔ รูป รวมเป็น ๕ รูป เข้ามาเจริญพระปริตพุทธมนต์ในเวลาเย็น รุ่งขึ้นฤกษ์โกนผมไฟ แล้วนิมนต์รับอาหารบิณฑบาต

พระครูใหญ่เมืองพิจิตร

หลังจากทำพิธีโกนผมลูกชายเสร็จแล้ว นางงุดก็ปรึกษาพ่อแม่ เพื่อเตรียมล่องเรือทำการค้าขายของจากเมืองเหนือไปบางกอก จากบางกอกไปเมืองเหนืออีกครั้ง

จากการค้าในครั้งนี้ทำให้ผู้คนได้รู้จักครอบครัวนี้มากขึ้น อีกทั้งฐานะดีขึ้นเป็นลำดับ จึงได้ตัดสินใจละถิ่นฐานทางเมืองกำแพงเพชร ลงมาจับจองซื้อหาที่ดินแถวเมืองพิจิตร ปลูกบ้านตั้งถิ่นฐานปักหลักเสียที่เมืองพิจิตรนี่เอง

โดยปลูกคฤหสถานใหญ่โต มีเรือนอยู่หอนั่ง ครัวไฟ บันไดเรือน บันไดน้ำ โรงสี โรงกระเดื่อง โรงพักสินค้า โรงเรือ รั้วล้อมบ้าน ประตูหน้า ประตูหลังบ้าน นอกจากนั้นได้ทำบุญให้ทานที่วัดใหญ่เมืองพิจิตร จึงได้มีความชอบชิดสนิทสนมกับท่านพระครูใหญ่วัดใหญ่นั้นพอสมควร มีธุระปะปังอะไรก็ไปมาหาสู่ท่าน ทายกแจกฎีกาไม่ว่าการงานอะไรมาถึงแล้วไม่เคยที่จะอิดออดหรือชักช้าแต่อย่างใด ยินดีในการบุญการกุศล เลยเป็นบุคคลที่มีหน้ามีตาพอสมควรในเมืองพิจิตร

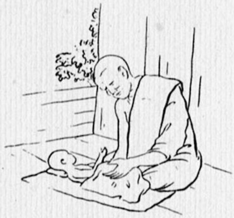
ท่านพระครูใหญ่วัดใหญ่ในเมืองพิจิตรนั้น ว่ากันว่าท่านองค์นี้มีดี ในความรู้วิชาคาถาอาคม วิชาฝ่ายนักเลงต่างๆ เป็นที่เคารพยำเกรงของหมู่นักเลงแถบนั้นเป็นอย่างยิ่ง ท่านพระครูใหญ่วัดใหญ่องค์นี้ เชี่ยวชาญชำนาญรอบรู้ในคัมภีร์มูลประกรณ์ทั้ง ๕ คัมภีร์ กล่าวได้ว่าขณะนั้นในเมืองพิจิตรจะหาใครเทียมท่านมิได้เลย

นอกจากนั้น ท่านยังขลังในทางคาถาอาคมอยู่ยงคงกระพัน ทางภูต ทางผี ทางปิศาจ ห้ามเสือห้ามจระเข้ห้ามสัตว์ร้ายมิให้ทำร้ายก็ได้ เป่าเสกให้คนและสัตว์ร้ายอ่อนเพลียหมดแรง พระสงฆ์ในเมืองพิจิตรเกรงกลัวท่านมาก ตลอดแขวงตลอดคุ้มไม่มีวัดไหนล่วงบัญญัติกติกาสัญญาอาบัติเลย แม้กระทั่งเจ้าเมืองกรมการก็ยำเยงเกรงขามท่านพระครูวัดใหญ่

ท่านมิได้มีดีแต่ฤทธิ์อย่างเดียวท่านยังกอปรด้วยเมตตากรุณาต่ออุบาสกอุบาสิกา ศานุศิษย์ มิตรญาติทั้งหลาย สงเคราะห์อนุเคราะห์ทั่วไป มีอัธยาศัยกว้างขวางเผื่อแผ่เกื้อกูลคนที่ควรสงเคราะห์ไม่จำเพาะใครคนใดคนหนึ่ง อีกทั้งข่มขี่ขัดเกลากิเลสด้วยไม่โลภโมห์โทสัน ขันติธรรมก็กล้า วินัยก็เคร่ง จึงมีผู้นิยมไปมาหาสู่มิได้ขาด

ท่านเป็นพระคณาจารย์ที่ทั้งฉลาดในข้อปฏิสันถาร เรื่องการวัดต่างๆ ก็คอยดูแลเอาใจใส่ ปฏิสังขรณ์ในสิ่งที่ชำรุดเสื่อมโทรมไป ทั้งยังแนะนำพระภิกษุสามเณรอุบาสกอุบาสิกาให้รู้จักกิจ นับถือพระพุทธศาสนาด้วยประสาทะ มีศรัทธามั่นคงจำนงแน่วแน่ในพระรัตนตรัย ดูแลเอาใจใส่สอนศิษย์ให้รู้ทางที่เป็นประโยชน์ทางดีที่ควรไป

ทางครอบครัวนางงุดนั้น จะล่องจากเมืองพิจิตรลงมาค้าขายยังเมืองบางกอกก็ต้องไปร่ำลารดน้ำมนต์จากท่านพระครู รับน้ำมนต์มาประพรมสินค้า และพรมเรือพรมคนแจว พรมบ้านเรือนเพื่อให้พ้นภัยอันตราย ให้สินค้าซื้อง่ายขายคล่อง หลัง

จากค้าขายเสร็จกลับมาก็ต้องไปสักการะท่านพระครู จะเหตุนี้หรือเปล่าก็ไม่ทราบได้ เพราะทำให้รักชอบไปทั้งเมืองเหนือเมืองใต้ มีคนเกรงใจนับถือหน้าถือตา เมื่อจะค้าก็ไม่ต้องลงทุน ได้ผ่อนทรัพย์ออกไปหมุนหาดอกเบี้ย ทั้งยังเข้าหุ้นกับพ่อค้าใหญ่ มีกำไรงอกงามเจริญก้าวหน้ายิ่งๆ ขึ้น

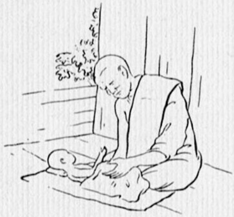
ผลัดแผ่นดินใหม่

เมื่อถึงปีขาล พ.ศ. ๒๓๒๕ (จ.ศ. ๑๑๔๔) แผ่นดินของพระเจ้ากรุงธนได้สิ้นอำนาจลงเป็นที่เจ้าพระยาจักรีมหากษัตริย์ศึก ขึ้นเถลิงถวัลย์ราชย์ปราบดาภิเษกเปลี่ยนปฐมบรมจักรีพระองค์แรก และทรงย้ายพระมหานครข้ามฝั่งตะวันออกแห่งกรุงธนบุรีมาตั้งอยู่ทางฝั่งกรุงเทพฯ ตรงหัวแหลมระหว่างวัดโพธิ์และวัดสลัก

เป็นคราวผลัดแผ่นดินใหม่ ทรงขนานพระนครใหม่ว่า กรุงเทพมหานครฯ พระบรมราชนามมาภิไธยว่า

"สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ กรุงเทพฯ"

ทรงแต่งตั้งเจ้าพระยาสุรสีห์ น้องชายเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ามหาสุรสีห์นาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงตั้งพระมเหสีเดิมเป็นสมเด็จพระอัมรินทรามาตย์ ทรงตั้งพระโอรสที่ ๔ อันมีพระชนม์พรรษาได้ ๑๖ พรรษาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์เทเวศน์ ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้า-

ภาคิไนยราช กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายพระราชวังหลัง รับพระราชบัญชา

ฝ่ายเด็กชายโตบุตรชายของนางงุด ซึ่งเกิดแต่เจ้าพระยาจักรี มหากษัตริย์ศึกในสมัยที่เป็นขุนศึก ออกไปรบทัพกับอะแซหวุ่นกี้ที่จังหวัดกำแพงเพชรนั้น ขณะนี้มีอายุได้ ๗ ขวบ เมื่อบ้านเมืองสงบเรียบร้อยแล้ว นางงุดจึงได้พาบุตรชายเข้าไปถวายท่านพระครูใหญ่เมืองพิจิตรให้เป็นศิษย์ร่ำเรียนหนังสือไทย หนังสือขอมและกิริยามารยาท ขนบธรรมเนียมการวัด การบ้าน การเมือง การโยธา การค้าขาย เลขวิธีต่างๆ การของผู้อยู่ การของผู้ไป การรับการส่ง การที่เจ้าจะใช้นายจะวาน การไว้ท่าวางทาง สำหรับผู้ลากมากดีในสำนักนี้ของท่านพระครูใหญ่ วัดใหญ่นั้น

เข้าพิธีโกนจุก

ปี พ.ศ. ๒๓๓๑ (จ.ศ. ๑๑๕๐) เด็กชายโตอายุได้ ๑๓ ขวบ สมควรที่จะทำการโกนจุกแล้ว ตาผลนางงุดจึงไปรับเด็กชายโตจากพระครูใหญ่มาพักอยู่ที่บ้านชั่วคราว เพื่อเตรียมการณ์ต่างๆ แล้วจัดบ้าน หนุนเนาไม้ ก่อเตาไฟ ซ่อมบันได เตรียมเครื่องครัวต่างๆ กำหนดวันฤกษ์งามยามดีหนีกาษกิณีตามวิธีโหราจารย์บุราณประเพณี

กำหนดวันดีในเดือน ๖ ข้างขึ้น จึงนิมนต์ท่านพระครู พระอาจารย์เจ้าอธิการวัด พระฐานา พระที่เป็นญาติ และพระที่เป็นมิตร รวม ๑๑ รูป เมื่อได้กำหนดวันเวลาแล้ว นิมนต์สวดมนต์ฉันเช้า และเชิญท่านเจ้าเมืองกรมการผู้ใหญ่ พ่อค้าแม่ค้า คฤหบดี คฤหปตานี เจ้าภาษี นายอากร อำเภอ กำนัน พันธะนายบ้านนายกอง ขุนตำบล และคณะญาติผู้ใหญ่ รอบคอบแล้วกระจัดกระจายใบบัวบรรจุขนมของกินและผลาผล **กับปิยจังหันมัจฉมังสาหาร** เป็นเครื่องไทยทาน

ถวายแถมพกตอนเช้า ผ้าไตรจีวรถวายตอนเย็น หาเสภามาขับกล่อมตอนกลางคืน หาละครสมโภชในตอนทำขวัญ แล้วบุดาดมุงบัง ปู ปัด จัดตั้งพร้อมทุกสิ่งทุกประการ

เมื่อถึงวันกำหนดพระสงฆ์ก็มา แขกก็มา จัดบุคคลสมควรรับรองเชื้อเชิญนั่งลุกตามขนบธรรมเนียมอย่างชาวเหนือในเวลานั้น

เริ่มการสวดมนต์ตั้งหม้อเต้าน้ำสังข์มังสี มีดโกนด้ามสามกษัตริย์ บัตรบายศรีมีพร้อมในโรงพิธี บนหอนั่งเป็นที่เอิกเกริก เมื่อพระสงฆ์สวดมนต์จบ ก็จัดแจงเลี้ยงดูกันอิ่มหนำสำราญ พอพลบค่ำ ก็จุดประทีปโคมไฟตามกันให้สว่างไสว มีเสภาขับกล่อมรำกันตลอดไป

เช้าวันรุ่งขึ้น พระสงฆ์มาพร้อมตามเวลา แขกที่เชิญมานั่งพร้อมตามกำหนดนัด จึงนำหนูโตออกจากเรือนมานั่งในพิธีที่หอนั่ง ฟังพระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถาแล้ว ได้กำหนดฤกษ์พระสวดชยันโต ท่านเจ้าเมืองหยิบกรรไกรยกกระบัตรแหวกจุกผมผูกสามจอม เรียกว่า ไตรสิงขร เมื่อพระสวดถึง (ปัลลังเกสีเส) ท่านเจ้าเมืองก็ลงกรรไกรคีบจุก ขาดออกทั้งสามจอมแล้ว โกนด้วยมีดด้ามนาค ด้ามเงิน ด้ามทอง เรียกกันว่ามีดสามกษัตริย์

เมื่อได้โกนจุกให้หนูโตเสร็จแล้ว ก็อุ้มหนูโตออกไปนั่งเตียงเบญจา ท่านเจ้าเมืองรดน้ำมนต์ด้วยสังข์ก่อน แล้วบรรดาแขกที่เชิญมา และคณะญาติมิตร ก็ช่วยรดตามหลั่นกันลงไป เสร็จการรดน้ำแล้ว ก็อุ้มหนูโตเข้าเรือนจัดแจงเปลี่ยนเสื้อผ้า

ฝ่ายพนักงานยกสำรับ ก็ช่วยกันยกมา พวกใส่บาตรก็ใส่บาตรไป เสร็จแล้วก็ยกประเคนพระ พระลงมือฉัน ครั้นพระเสร็จจากภัตตกิจแล้ว เจ้าของงานก็จัดแจงถวายเครื่องไทยทานตามที่จัดไว้ และเพิ่มเติมค่าจตุปัจจัยตามสมควร พระอนุโมทนาเมื่อเสร็จแล้ว ก็กลับวัด

ฝ่ายเจ้าของงาน ก็จัดแจงเลี้ยงดูปูเสื่อกันแล้วจึงตั้งระเบียบบายศรี แว่น

เวียนแวดล้อมญาติมิตร คนเชิญขวัญก็มานั่ง จึงอุ้มหนูโตออกมานั่งกลางหอนั่ง ให้คอยฟังคำทำขวัญร่ำรำพัน พรรณาสิ้นวาระ ๓ จบแล้ว ก็ออกเทียนแว่นที่มีหอยออกก่อน เวียนเป็นทักษิณาวัฏ ๓ รอบแล้ว ผู้อำนวยพรก็กลับมาเสกวิษณุเวทย์มนต์ตราคมน์ เป่าลมแล้วระบายควันดับเทียนนั้น เป่าควันให้กุมารได้รับสัมผัส แล้วผจงผลัดผ้าหุ้มคลุมบายศรี หยิบเครื่องพลี มีกุ้งพล่า และปลายำป้อนทีละคำ

แล้วเปิดมะพร้าวอ่อน ตักน้ำให้ดื่ม จุณจันทน์บดกระแจะเจิมเสกส่งเสริมสวัสดี ตามพิธีไสยศาสตร์ พวกพิณพาทย์ก็บรรเลงเพลงครื้นเครง ส่งสำเนียงโห่สนั่นเมื่อทำขวัญกุมารโตเป็นมโหฬาราดิเรก สำหรับให้เป็นตัวอย่างคนลางบางในภายหลังจะได้ฟังเป็นการดี เมื่อทำพิธีขวัญแล้ว เป็นที่ผ่องแผ้วภิญโญกุมารโตจึงส่งผ้าให้มารดารับไว้ เก็บเข้าไปในเรือนพลันพวกลงขันยื่นเสื้อผ้าให้ตามฐานะไม่เกณฑ์กะเป็นอัตราที่เคยมีมาแต่โบราณกาล

เมื่อการนั้นเสร็จโดยสะดวกเรียบร้อยทุกประการ พวกละครรำก็โหมโรงเล่นไปจนงานเลิก แล้วเลี้ยงดูกันสำราญในเวลาเย็นอีกคราวหนึ่ง

๗ วันต่อมา นางงุดจึงนำกุมารโตบุตรออกไปมอบถวายท่านพระครูวัดใหญ่ในเมืองพิจิตรอีก ให้ท่านสอนสามเณรสิกขา นาสะ นังคะให้รู้ข้อปฏิบัติในวัตรทางสามเณรภูมิต่อไป

ออกบรรพชา

ในเดือน ๘ นางงุดมารดาและคณาญาติใหญ่น้อย ได้จัดบริขารไตรจีวรและย้อมรัดประคดของบิดา ที่ได้กำชับมอบหมายไว้แต่เดิมนั้นเป็นองคะพันธะ-บริขารพร้อมทั้งบาตรโอตะลุ่ม เสื่อมุ้งน้ำมันมะพร้าวตะเกียงกับเครื่องถวายพระอุปัชฌาย์และถวายพระอันดับอีก ๔ องค์ แล้วพากันไปที่วัดอาราธนาท่านพระครูให้ประทานบรรพชาแก่กุมารโตและขอสงฆ์นั่งปรกอีก ๔ องค์รวมเป็น ๕ ทั้งพระอุปัชฌาย์ลงโบสถ์ พระครูก็อนุมัติตามทุกประการ

เมื่อสามเณรโตได้บรรพชาเสร็จ ก็ตั้งใจเคร่งครัด เกรงต่อพระพุทธอาญา อุตส่าห์เอาใจใส่ปรนนิบัติพระอุปัชฌาย์ทุกวัน ทั้งกิจการงานในหน้าที่ก็ไม่บกพร่อง ทั้งการเล่าเรียนคัมภีร์มูละกัจจายนะปกรณ์ เป็นต้นว่า สูตร์จบเล่า โจทย์จบจำได้แม่นยำดี เรียนบาลีไวยากรณ์ตั้งแต่ สนธินาม และสมาส ตัทธิต อุณณาท กริต การก และสนธิพาลาวะการ สัททะสาร สัททะพินธุ์ สัททะสาลินี คัมภีร์มูลทั้งสิ้นจบ

บริบูรณ์แม่นยำจำได้ดี ถึงเวลาค่ำก็จุดประทีปถวายพระอุปัชฌาย์นวดบีบ หมั่นไต่ถามสอบทานในการที่เรียนเพียรหาความตามภาษาเด็ก ถามเล็กถามน้อยค่อยๆ ออเซาะพูดจาประจ๋อประแจ๋ เป็นที่ต้องใจในท่านพระครูอุปัชฌาย์ยิ่งนัก ท่านเกิดเมตตากรุณาแนะนำธรรมปริยาย ท่านต้องขยายเวทย์มนต์ดลคาถาสำหรับ แรด หมี เสือ สาง ช้าง ม้า มะหิงษา โคกกระทิงเถื่อนที่ดุร้าย จระเข้เหราว่ายนวเวียนไม่เข้าใกล้ สุนัขป่า สุนัขใน สุนัขบ้าน อันธพาล คนเก่งกาจฉกรรจ์เป่าไปให้งงงันยืนจังงัน ตั้งฐานภาวนาบริกรรมทำศูนย์ตรงนี้ๆ ตั้งสติไว้เบื้องหน้าแห่งวิถีจิตต์อย่างนี้ๆ ท่านบอกกลเม็ดวิธีสอนสามเณรให้ชำนิชำนาญ รอบรู้ในวิทยาคุณคาถามหานิยมเกิดเป็นมหาเสน่ห์ทั่วไป

สามเณรโตก็อุตส่าห์ร่ำเรียนได้ในอาคมต่างๆ หลายอย่างหลายประการ ออกป่าเข้าบ้านทดลองวิชาความรู้ในวันโกนวันพระ ที่ว่างเรียนมูละปกรณ์แล้วก็ต้องทดลองวิชาเบ็ดเตล็ดเป็นนิตยกาล จนคล่องแคล่วชำนิชำนาญ ใช้ได้ดังประสงค์ทุกอย่าง

ปี พ.ศ. ๓๓๓ (จ.ศ. ๒๑๕๒) อายุสามเณรโตได้ ๑๕ ปี บวชเป็นเณรได้ ๓ พรรษา เล่าเรียนคัมภีร์มูละกัจจายนะปกรณ์จบ เข้าใจไวยากรณ์รู้สัมพันธ์บริบูรณ์ ในเดือน ๑๒ ปีนั้น สามเณรโตเกิดกระสันใคร่เรียนคัมภีร์พระปริยัติศาสนาเป็นกำลัง ทนความกระหายการเรียนพระปริยัติธรรมนั้นไว้ไม่ได้ จึงคลานเข้าไปนั่งพนมก้มกราบไหว้ท่านพระครูผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ แล้วอ้อนวอนขอเรียนคัมภีร์พระปริยัติศาสนาต่อไป

ฝ่ายท่านพระครูได้ฟังคำสามเณรโต มาร้องขอเรียนคัมภีร์ พระปริยัติธรรมอีก ท่านก็อึกอัก ด้วยคัมภีร์พระปริยัติได้กระจัดกระจายตกเรี่ยเสียหายป่นปี้มาแต่ครั้งพม่าเข้ามาตีกรุง ซ้ำสังฆราชเรืองเผยอตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดิน ทำให้สมบัติของวัดวาอารามเสียหายหมดอีกเป็นคำรบ ๒ ซ้ำร้ายพวกผู้ร้ายยังเข้าปล้น

พระพุทธศาสนาเอาพระคัมภีร์ปริยัติ ในวัดนี้ไปจนหมดสิ้นเป็นคำรบ ๓ และวัดแถบก็ยากที่จะหาตำราหยิบยืมกัน ถึงจะมีบ้างก็เล็กน้อย ก็จะไม่พอแก่สติปัญญาของสามเณรโต จะเป็นทางกระดักกระเดิด

ครั้นจะปิดบังเณรเพื่อหน่วงเหนี่ยวชักนำไปทางอื่นก็จะเป็นโทษมากถึงอเวจี ควรที่จะต้องชี้ช่องนำมรรคา จึงจะชอบด้วยพระพุทธศาสนาตามแบบพระอรหันตาขีณาสพแต่ก่อนๆ ท่านได้กุลบุตรที่ดีมีสติปัญญา วิสาระทแกล้วกล้า สามารถจะทำกิจพระศาสนาได้ตลอด ท่านก็มิได้ทิ้งทอดหวงห้ามกักขังไว้ ท่านย่อมส่งกุลบุตรนั้นๆ ไปสู่สำนักพระมหาเถระเจ้าซึ่งเชี่ยวชาญต่อๆ ไปเป็นลำดับ จนตลอดกุลบุตรนั้นๆ ลุล่วงสำเร็จกิจตามประสงค์ทุกๆ พระองค์มา ก็กาลนี้สามเณรโตเธอก็มีปรีชาว่องไว มีอุปนิสัยยินดีต่อพระบวรพุทธศาสนามากอยู่ ไม่ควรที่อาจารย์จะทัดทานขัดไว้

เมื่อท่านดำริเห็นแจ่มแจ้งน้ำใจที่ถูกต้องตามคลองพระพุทธศาสนานิกมณฑลฉะนี้แล้ว จึงมีเถระบัญชาแก่สามเณรโตดังนี้

"เออแน่ะ สามเณรโต ตัวกูนี้มีคำภีร์มูล กูชอบและกูสอนกุลบุตรได้ตลอดทุกคัมภีร์ แต่กูก็มีแต่คัมภีร์มูลครบครัน เหตุว่ากูรักกูนิยม กูรวบรวมรักษาไว้ ถึงว่าจะขาดเรี่ยเสียหายกระจัดกระจายไป ก็จัดงานซ่อมแซมขึ้นไว้ จึงเป็นแบบแผนพร้อมเพรียงอยู่ เพราะกูมีนิสัยรู้แต่เรื่องมูลและไวยากรณ์เท่านั้น แต่คัมภีร์ปริยัติธรรมนั้นเป็นของสุดวิสัยกู กูจึงไม่ได้สะสมตำหรับตำราไม่มีคัมภีร์ฎีกาอะไรไว้เลย ในตู้หอไตรเล่าก็มีแต่หอและตู้อยู่เปล่าๆ ถ้าหากว่ากูจะเที่ยวยืมมาแต่อารามอื่นๆ มาบอกมาสอนเธอได้บ้าง แต่กูไม่ใคร่จะไว้ใจตัวกู ก็คงบอกได้แต่ก็คงไม่ดี เพราะกูไม่สู้ชำนาญในคัมภีร์พระปริยัตินัก จะกักเธอไว้ ก็จะพาเธอโง่งมงายไปด้วย เพราะครูโง่ลูกศิษย์ก็ต้องโง่ตาม กูเองก็เป็นเพราะเหตุนี้จึงได้ยอมโง่ แต่ครั้นมาถึงเธอเข้าจะทำให้เธอโง่ตามนั้นไม่ควรแก่กู และว่าถ้าเธอมีศรัทธาอุตสาหะ

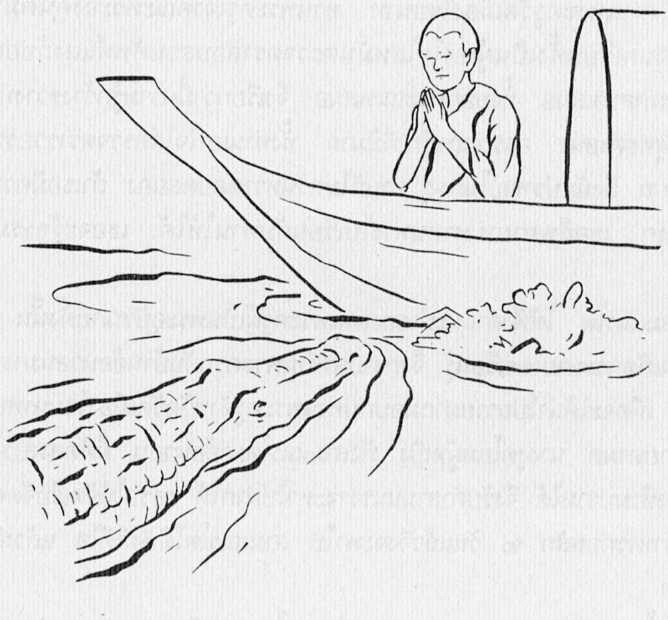
ใคร่แท้ในทางเรียนคัมภีร์พระปริยัติศาสนาแน่นอนแล้ว กูจะบอกหนทางให้กูจะแนะนำไปถึงท่านพระครูวัดเมืองไชยนาท ท่านพระครูเจ้าคณะพระองค์นี้ดีมาก ทั้งท่านก็คงแก่เรียนทั้งเป็นผู้เอาใจใส่หมั่นตรวจตราสอบสวนศัพท์แสงถ้อยคำบทบาทพระศาสนาเสมอ ทั้งบอกพระเณรเสมอ จึงเรียกว่ามีความรู้กว้างขวางทางคัมภีร์พระพุทธศาสนา อรรถกถาฎีกาก็มีมาก ทั้งท่านเอาใจใส่ตรวจตราราวบรวมหนังสือไว้มาก ถึงนักปราชญ์ในกรุง ท่านก็ไม่หวั่นหวาดสยดสยอง ถ้าเธอมีความอุตส่าห์จริงๆ เธอก็พยายามหาหนทางไปเรียนกับท่านให้ได้ เธอจะรู้ธรรมดีทีเดียว"

สามเณรโต ได้ฟังคำแนะนำของท่านพระครูผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ดั่งนั้น ก็ยิ่งมีกระสันเกิดกระหายใคร่เรียนรู้ จึงกราบลาท่านพระครูกลับบ้านอ้อนวอนมารดาและคุณตา เพื่อจะได้นำไปถวายฝากมอบกับท่านพระครูจังหวัดวัดเมืองไชยนาทบุรี

ฝ่ายตาผล นางงุดโยมผู้หญิง ฟังสามเณรโตมาอ้อนวอน ก็คิดสงสารไม่อาจขัดขวางห้ามปรามได้ จึงรับคำสามเณรว่าจะพาไปฝากให้ ขอรอให้จัดเรือจัดคนจัดเสบียงอาหารก่อนสัก ๒ วันแล้วจึงจะพาไป สามเณรโตได้ฟังก็ดีใจ แล้วเดินทางกลับวัด

รุ่งขึ้นเวลาเย็น นางงุด ตาผล จึงออกไปกราบเรียนบอกความประสงค์ของสามเณรโตแก่ท่านพระครูวัดใหญ่ทุกประการ แล้วขอลาพาเณรไปส่งในเช้าวันพรุ่งนี้ ท่านพระครูก็ยินดีอนุญาตตามประสงค์ ทั้ง ๒ ผู้ใหญ่นั้นก็ลากลับมาบ้าน จัดเรือจัดคนจัดเสบียงอาหารไว้พร้อมเสร็จ

รุ่งเช้าสามเณรโตเข้าไปฉันที่บ้าน ครั้นฉันเช้าแล้วก็ออกเรือแจวออกไปทางแม่น้ำไชยนาทบุรี

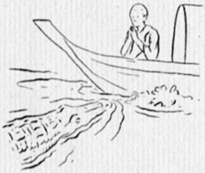

๓. ปะจระเข้

ครั้นคนแจว แจวเรือมาสุดระยะทาง ๒ คืน ก็ถึงท่าเรือวัดเมืองไชยนาทบุรี จึงได้จอดเรือเข้าที่ท่าในเวลากลางคืน เพื่อพักผ่อน คนแจวเรือจอดเรือเรียบร้อยแล้ว จึงอาบน้ำดำเกล้าแล้วพักนอนในเรือทั้ง ๓ คน

รุ่งเช้า เจ้าจระเข้ใหญ่ในน่านน้ำหน้าท่านั้น ก็ขึ้นเสือกตัวมาตรงหัวเรือเป็ดของตาผล คนบนเรือริมตลิ่ง ๓ คน แม่ลูกและหญิงผู้ใหญ่ลงอาบน้ำหน้าบันไดบ้านแต่เช้า ครั้นเห็นจระเข้ขึ้นจะคาบคนนอนหลับที่หัวเรือใหญ่ พากันตกใจกลัว แล้วร้องโวยวายขึ้น คนแจวที่ ๒ นอนถัดเข้ามา ได้ยินเสียงคนบนเรือนนั้นร้องเอะอะโวยวายก็ตกใจตื่นขึ้น เห็นจระเข้ขึ้นตรงหัวเรือ ก็รีบลุกขึ้นโยงโย่จับบั้นเอวคนนอนหลับตรงหัวเรือ เพื่อให้พ้นจากปากจระเข้

ส่วนคนแจวเรือคนที่ ๓ ก็ตื่นขึ้นนั่งหัวเราะคนบนบ้าน ที่กำลังหนีจระเข้ขึ้นบันไดผ้าผ่อนหลุดลุ่ยล่อนจ้อน ลูกเด็กหญิงเหนี่ยวขาแม่นางแม่เหนี่ยวขายาย

ยายผ้าลุ่ยหมดก้าวขาต่อไปก็ก้าวไม่ออก ตาผลอยู่ในเรือก็โผล่ออกมายืนดูอยู่เฉยๆ ไม่ว่ากล่าวอย่างไร

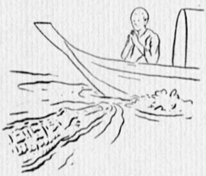
ฝ่ายสามเณรโตก็ลุกขึ้นนั่งภาวนาอยู่ในประทุนเรือ เกิดเหตุอัศจรรย์ จระเข้ขึ้นมาแล้วก็อ้าปากไม่ออก จมก็ไม่ลง และไม่ว่ายไม่ฟาดหางทั้งนั้น ดูอาการอ่อนเปลี้ยลง คนบนบ้านก็งง คนในเรือก็งันเช่นกัน

พระครูวัดเมืองไชยนาทบุรี

เวลาเช้า โยมของสามเณรโต ก็จัดแจงหุงต้มอาหารอยู่ท้ายเรือ ได้เวลาก็จัดแจงเลี้ยงดูกัน ถวายอาหารให้เณรฉัน พอถึงเวลา ๓ โมงเช้าก็พาเณรขึ้นจากเรือ เณรเดินหน้า ตาผลตามเณร นางงุดโยมผู้หญิงพากันเดินตามเป็นแถว ขึ้นกุฏิท่านพระครู ครั้นถึงท่านพระครูแล้วต่างคนต่างปูผ้าลงกราบกันเป็นแถว เณรก็ยืนวันทาแล้วลงกราบท่านพระครูแล้วนั่ง

ท่านพระครูเจ้าวัดเมืองไชยนาทบุรี มีปฏิสันฐานปราศรัยไต่ถามถึงเหตุการณ์ที่มา ถามถึงบ้านช่องและถามความประสงค์ที่มาในวันนี้

ตาผลจึงกราบเรียนท่านว่า เณรหลานชายของเกล้ากระผมบวชอยู่ในสำนักท่านพระครูใหญ่ เจ้าคณะวัดใหญ่ในเมืองพิจิตร ได้ร่ำเรียนบาลีไวยากรณ์ทั้ง ๕ คัมภีร์จบแล้ว เณรใคร่จะเรียนคัมภีร์ใหญ่ต่อไป จึงขอเรียนที่ท่านพระครูวัดใหญ่ แต่ท่านไม่เต็มใจสอนเณร และท่านพระครูวัดใหญ่ได้แนะนำเณรให้ได้มาสู่สำนัก

พระเดชพระคุณ เพื่อเล่าเรียนคัมภีร์ใหญ่กับพระเดชพระคุณแล้ว จะมีความรู้ดีกว่าเรียนกับท่าน

ท่านแนะนำมาดังนี้ เณรดีใจเต็มใจใคร่เรียนในสำนักของพระเดชพระคุณ เณรจึงมารบเร้ากระผมและมารดาเณรขอร้องให้กระผมเป็นผู้นำพามาสู่สำนักพระเดชพระคุณในวันนี้กระผมพร้อมด้วยมารดาเณร ขอถวายเณรให้เป็นศิษย์เรียนคัมภีร์กับพระเดชพระคุณต่อไป

แล้วบอกให้เณรถวายดอกไม้ธูปเทียนต่อท่านพระครู ฝ่ายท่านพระครูผู้รู้พระปริยัติธรรมวัดเมืองไชยนาทบุรีเครื่องสักการะแล้วพิจารณาดูเณร ก็รู้ด้วยการพินิจพิจารณาว่า สามเณรนี้มีวาสนาบารมีธรรมประจำอยู่ สรรพอวัยวะก็สมบูรณ์โตพร้อมไม่บกพร่องต้องตามลักษณะ ท่านก็ออกวาจาว่า รูปจะช่วยแนะนำเสี้ยมสอนให้มีความรู้ในคัมภีร์ต่างๆ ตามวัยและภูมิของสามเณรดังที่โยมทั้ง ๒ ได้อุตส่าห์มาทางไกล ไม่เป็นไรรูปจะช่วยให้สมดังประสงค์ทุกประการ

ตาผลและนางงุดก็ดีใจ กราบไหว้ฝากฝังเณร แล้วถวายกับปิยะจรรหรร-มัจฉะมังสาหารทั้งปวง พระสมุห์ของท่านก็เรียกคนมายกถ่ายทันที แล้วจัดห้องหับให้พักอาศัยสำราญ ตาผลและนางงุดก็ยกบริขารของสามเณรเข้าบรรจุจัดปูอาศน์เรียบเรียงตั้งไว้ แล้วออกมากราบลาท่านพระครูลงไปพักในเรือ

ตาผลนางงุดคงอยู่ค้างคืนคอยปรนนิบัติสามเณรดูลาดเลา การอยู่การขบฉันบิณฑบาตรยาตรา เมื่อเห็นว่าสะดวกดีไม่มีอะไรติดขัดคับแค้นเดือดร้อนพอเป็นที่ไว้วางใจได้ จึงขึ้นนมัสการลาท่านพระครูกลับบ้าน

ตั้งแต่สามเณรโตได้เข้าสู่สำนักท่านพระครูวัดเมืองไชยนาทบุรีแล้ว ก็หมั่นทำกรณียกิจตามหน้าที่และอนุโลมตามข้อกติกาไม่ฝ่าฝืน อ่อนน้อมต่อพระลูกวัดมิให้ขัดอัชฌาสัย เพื่อนศิษย์เพื่อนเณรเหล่านั้นก็เป็นมิตรกันพร้อมหน้า ไม่ไว้ท่าไม่ถือตัว ไม่หัวสูง อดเอาเบาสู้ ระงับไม่หาเหตุแข่งดีกว่าเพื่อน ไม่ส่อเสียดสอพลอ

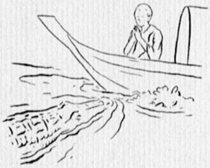
พล่อย เรียบร้อยเสงี่ยมเจียมตัว

ทั้งหมั่นเอาใจใส่รับใช้รับปฏิบัติท่านพระครู คอยดูแลปรนนิบัติท่านมีกิจธุระจะไปไหน ก็จัดการสิ่งของที่จะต้องเอาไป ไม่เกี่ยงงอนเพื่อนศิษย์เวลาท่านจะกลับ ก็รับรองเก็บงำสม่ำเสมอตลอดมา

ถึงเวลาเรียนก็เข้าเรียน ถึงคราวฟังก็ฟัง ตั้งสติสัมปชัญญะ สำเหนียกสำเนาเสมอ เรียนแล้วจดจำตกแต้มกำหนดกฎหมาย กลางคืนก็เข้ารับโอวาทปริยายของท่านพระครู สิ่งใดที่ไม่รู้ก็ถาม รู้เท่าไม่ถึงความก็ซัก ที่ตรงไหนขัดข้องไม่ต้องกันก็หารือ ตามบาลีที่มีมาในพระคัมภีร์นั้นๆ ถ้าบทไหนบาทไหนเป็นนิรุตติไม่ชอบด้วยเหตุผลไม่เข้ากัน เธอก็ยังไม่ลงมติ ไม่ถือเอาความคิดเห็นความรู้ของตนเป็นประมาณ ตั้งใจวิจารณ์จนเห็นถ่องแท้แน่นอนตามพระบาลีในธรรมบททีปะนีทศะชาติ (๑๐ ชาติ) สาราตถ์ สามนต์ ฎีกาโยชนาคัณฐี ในคัมภีร์พระไตรปิฎกธรรมนั้นทุกวันทุกเวลา เรียนแปลเป็นภาษาลาวบ้าง แปลเป็นภาษาเขมรบ้าง แปลเป็นภาษาพม่าบ้างตามเวลา

อยู่กับพระครูท่าน ๓ ปี สามเณรเรียนจบถึงแปดขั้นบาลี สามเณรโตไม่มีอุปสรรคกีดกั้น ไม่มีอาการเจ็บป่วยไข้ สะดวกดีทุกเวลาทั้งไม่เบื่อไม่หน่ายนิยมอยู่แต่ที่จะหาความจริงซึ่งยังบกพร่องภูมิปัญญาอยู่เรื่อยไป

สามเณรโตมีความกระหาย ใคร่จะล่องลงมาร่ำเรียนในสำนักราชบัณฑิตนักปราชย์หลวงบ้าง ใคร่จะเข้าสู่สำนักพระเถระเจ้าผู้สูงศักดิ์อรรคฐาในกรุงเทพ-พระมหานคร เพื่อร่ำเรียนธรรมให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

เข้าบางกอกศึกษาธรรม

เมื่อสามเณรโตอายุย่างเข้า ๑๘ ปี ปลงใจแน่วแน่แล้ว ในการละจากถิ่นฐานบิดามารดาญาติโยมทั้งหลาย จึงเข้ากราบลาท่านพระครูจังหวัดบรรยายแถลงยกย่องพิทยาคุณและความรู้ของท่านพระครูเมืองไชยนาทบุรีพอเป็นที่ปลื้มปราศจากความลบหลู่ดูหมิ่น ด้วยระเบียบถ้อยคำอันดีพอสมควรแล้ว จึงได้นมัสการขอลาว่า

"กระผม ขอนมัสการลาฝ่าเท้า เพื่อจะลงไปสู่สำนักราชบัณฑิต ผู้สูงศักดิ์อรรคฐานให้เป็นการเชิดชูเกียรติคุณของฝ่าเท้าให้แพร่หลายในกรุงเทพฯ ขอบารมีฝ่าเท้าได้กรุณาส่งกระผมให้ถึงญาติ โยม ณ แขวงเมืองพิจิตรด้วย"

เมื่อพระครูเมืองไชยนาทบุรีได้ฟัง ซึ่งมีความพอใจอยู่แล้วในการที่จะแสวงหาศิษย์ดี มีวิสารทะแกล้วกล้าองอาจ ฉลาดเฉลียวรอบรู้คัมภีร์ คิดจะส่งศิษย์ดีเข้ากรุงเทพฯ เพื่อช่วยเผยแพร่ให้ความรู้และความดีของท่านนั้น โด่งดังปรากฏแพร่หลายในกรุงเทพฯ บ้าง ก็พอดีสามเณรโตขอลากลับบ้านเพื่อให้ญาติจัดส่งเข้ากรุงเทพฯ

อีกทั้งสามเณรองค์นี้ก็เป็นคนดี มีความรู้กอปรด้วยสติปัญญา มีความเพียร หัวใจก็จดจ่ออยู่แต่การเล่าเรียนหาความรู้ ไม่เป็นคนโง่ซึมเซา พอจะเข้าเทียบเทียมเมธีที่กรุงเทพพระมหานครได้ท่านพระครูเห็นสมควรดังนี้ จึงอนุญาต

ท่านจึงกล่าวเถรวาทสุนทรกรุณาเป็นทางปรุงปลูกผูกอาลัยแก่สามเณร พอสมควรแล้ว ท่านก็ออกวาจาอนุญาตว่า

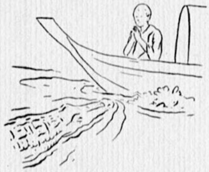
"ดีแล้วนิมนต์เถอะจ้ะ เราขอรอผลัดจัดการส่งสัก ๓ วัน เพื่อเตรียมตัวเตรียมการส่งให้เป็นที่เรียบร้อยตามระเบียบตามธรรมเนียม"

สามเณรก็กราบถวายลามายังกุฏิที่อยู่ แล้วก็จัดการตระเตรียมเก็บสรรพสิ่งเครื่องอุปโภคต่างๆ ที่ควรจะนำไปใช้สอยข้างหน้า จัดบรรจุลงหีบลั่นกุญแจ ผูกรัดมัดหนังสือคัมภีร์ต่างๆ ส่งคืนเข้าที่ตามเดิม คัมภีร์ที่ยังเรียนค้างอยู่ก็ทำใบยืมไปเรียนต่อต่อไป สิ่งของที่เหลืออุปโภคบริโภคแล้วจัดแบ่งปันส่วนถวายเพื่อนสามเณรที่เคยอยู่ ที่เคยเป็นเพื่อนกันไว้ใช้สอย พอเป็นทางผูกอาลัยทำไมตรี

รุ่งเช้าสามเณรโตก็ออกพายเรือสามปั้นบิณฑบาตไปถึงบ้านที่สุดเหนือน้ำและใต้น้ำ เพื่อบอกกล่าวร่ำลาญาติโยมอุปฐากและที่ปวารณา และผู้ที่มีวิสาสะทั่วหน้ากันทั้งสองฝั่ง ที่อยู่บ้านดอนขึ้นไปก็บอกลาฝากขึ้นไปทั่วกัน

พวกเด็กๆ พวกลูกศิษย์วัดทั้งปวงพอรู้ว่าหลวงพี่เณรของเขาจะลงไปอยู่ที่เมืองบางกอก ก็พากันเสียดาย ใจหาย รู้สึกซึมเซาหน้าแห้ง ตาแดงไปตามๆ กัน เพราะเหตุที่เขามีความคุ้นเคยรักใคร่อาลัยสามเณรโต เคยกินอยู่อย่างสำราญด้วยอาหารเกิดทวีขึ้น เพราะอำนาจบารมีศีลธรรมมีศีลธรรมของสามเณรโต จนข้าวของแปลกประหลาดเอื้อเฟื้อเอาใจเขามาช้านานตลอดระยะเวลา ๓ ปี ที่มาอยู่

บรรดาสาว ๆ รุ่นราวคราวเดียวกันกับพ่อเณร ซึ่งมีใจโอนเอนไปข้างฝ่ายรักก็กระอักกระอ่วนรัญจวนใจ ด้วยพ่อเณรท่านจะไปอยู่ไกลถึงเมืองบางกอก ต่างก็อัดอั้นตันใจไม่อาจออกวาจาห้ามปราม เพราะความอาย รักก็รัก เสียดายก็เสียดาย

ทั้งความยึดถือมุ่งหมายก็ยังมีอยู่มั่นคงจงใจ ทั้งเกรงผู้ใหญ่จะล่วงรู้ดูแคลนแสนจะกระดากกระเดื่องชำเลืองชมโฉมพ่อเณรโต แอบมองทางหน้าต่าง และลอดสอดตาตามช่องรั่วบ้าน และจนลับนัยน์ตา บางคนถึงกับร้องไห้เลยก็มี ฝ่ายพวกเด็กๆ พอเขากลับถึง เขาก็ตะโกนบอกเพื่อนกันว่า ต่อแต่วันนี้พวกเราจะออกกันละโว้ย

เมื่อพระเณรฉันเช้าแล้ว ท่านพระครูเจ้าคณะจังหวัดจึงเรียกพระปลัดพระสมุห์มาสั่งการว่า

"พระปลัด พรุ่งนี้เธอต้องสั่งเลขวัด ให้เขาจัดเรือเก๋ง ๔ แจว คนแจวประจำพร้อม และจัดสะเบียงทางไกลให้พร้อมมูลด้วย ให้พอเลี้ยงกันทั้งเวลาไปและกลับมาด้วย ส่วนเธอและพระสมุห์ช่วยพาสามเณรโตเข้าไปส่งให้ถึงญาติโยมเณร ณ เมืองพิจิตร ในวันพรุ่งนี้แทนตัวฉันด้วย และพรุ่งนี้ให้มารับจดหมายส่งของฉันก่อน"

พระปลัดกับพระสมุห์ รับเถระบัญชาแล้ว ออกมากะเกณฑ์เลขวัดสั่งให้จัดเรือจัดสะเบียงให้พร้อม พร้อมทั้งเครื่องต้ม เครื่องแกงหม้อน้อย หม้อใหญ่ กะทะ หม้ออวย จวัก ตะหลิว ครกใหญ่ ครกเล็ก ไม้ตีพริก กะชอน แผงลวดนึ่ง เกลือ กะปิ น้ำปลา ข้าวเหนียว น้ำตาล มะขามเปียก พริกสด พริกแห้ง หอม กะเทียม ขิงข่า กระทือ พริกไทย ให้พร้อมไว้ เวลาเที่ยวแล้วให้นำเรือมาจอดเทียบไว้ที่ท่าหน้าวัดตามที่ท่านพระครูสั่ง

รุ่งขึ้นวันที่ ๓ พระปลัดฉันเช้าแล้ว ก็เข้าหาท่านพระครู รับจดหมายแล้วกราบลาออกมานัดหมายพระสมุห์ และนัดสามเณรโตว่า เที่ยงแล้วลงเรือพร้อมกัน เมื่อฉันเพลเสร็จแล้ว ได้ขอแรงศิษย์วัด และเพื่อนเณร ๒-๓ คน ช่วยขนบริขารหีบ ตะกร้า กระเช้า กระบุง ที่บรรจุของของสามเณรโตลงท่าวัดพร้อมกัน สามเณรโตก็เข้าไปกราบลาท่านพระครูด้วยความเคารพ ท่านพระครูก็ประสิทธิ์ประสาทพรให้วัฒนาถาวรภิญโญภาวะยิ่งให้สัมฤทธิ์สมความมุ่งหมาย ทุกสิ่งทุกประการ

เวลาเที่ยง ทุกสิ่งทุกอย่างเรียบร้อย พระภิกษุสมุห์ และพระปลัดกับ

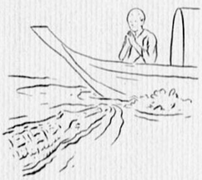
สามเณรโต พร้อมด้วยคนแจวเรือก็ลงเรือ เมื่อได้เวลาบ่ายโมงก็ออกเรือทางแม่น้ำ บ่ายหัวเรือไปทางเมืองพิจิตร เมื่อแจวมาลุล่วงเข้า ๒ คืน ก็ถึงบ้านสามเณรโต ฝ่ายตาผล ยายลา นางงุด เห็นเรือมาจอดที่ท่าหน้าบ้าน ต่างก็ออกมาดู รู้ว่าท่านปลัด ท่านสมุห์ และสามเณรโตมาต่างก็ดีใจ

โยมพากันลงไปถึงในเรือ ต้อนรับแล้วนิมนต์ขึ้นเรือน เมื่อขึ้นมาปูลาน อาสนะตักน้ำเย็นน้ำร้อน จัดเภสัชเพลายาสูบใส่พาน พระสมุห์และพระปลัด สามเณรโต ขึ้นมาอาราธนาที่หอนั่ง ประเคนหมาก ประเคนน้ำ ยาสูบ แล้วก็กราบ

เมื่อเจ้าบ้านนั่งปกติเรียบร้อยแล้ว พระปลัดจึงปฏิสันถารและนำจดหมายของท่านพระครูในเมืองไชยนาทบุรีส่งให้ตาผล ตาผลรับมาอ่านได้ทราบความตลอดแล้ว ด้วยความพอใจ เมื่อสนทนาเสร็จจึงพาพระปลัด พระสมุห์ และสามเณรโตไปยังวัดใหญ่เข้าหาท่านพระครูใหญ่ แล้วถวายลายลิขิต ของท่านพระครูวัดเมืองไชยนาทบุรี ให้ท่านพระครูใหญ่ในเมืองพิจิตรทราบ

ท่านพระครูอ่านข้อความในจดหมายนั้น ก็เห็นดีเห็นชอบด้วย ทั้งครูบาอาจารย์และคณะญาติโยมพร้อมใจกันหมด เมื่อได้เวลาพระปลัด พระสมุห์ ตาผลและนางงุด ก็ลาท่านพระครูใหญ่กลับบ้าน แล้วก็จัดแจงหาอาหารเลี้ยงพระและพวกลูกเรือคนอื่นๆ จนอิ่มหนำสำราญ ส่วนพระปลัดและพระสมุห์ เมื่อได้ทำงานตามที่รับมอบหมายมาเรียบร้อยแล้ว สมควรแก่การก็ลาเจ้าบ้านกลับไปยังเมืองไชยนาทบุรี

ทางบ้านของตาผลนั้น นางงุดก็จัดเรือจัดคนจัดลำเลียงเสบียงอาหารจัดของแจกของใช้ของฝากชาวกรุงเทพฯ ทั้งของถวาย ของกำนัน ท่านผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯ ลงบรรทุกในเรือ แล้วให้ตาผลเป็นผู้นำ พร้อมด้วยคนแจวเรือส่งสามเณรไปกรุงเทพฯ แต่ต้องให้แวะนมัสการบูชาพระพุทธชินราชในวันกลางเดือน ๑๒ นี้ก่อน และสั่งพ่อให้อ้อนวอนขอหลวงพ่อพระพุทธชินราชให้ช่วยคุ้มครองกัน

กำกับรักษาส่งพ่อเณรอย่าให้มีเหตุการณ์ร้ายและอย่าให้เจ็บไข้ได้ป่วย

ทั้งนี้ขออย่าให้ได้มีอันตราย ตั้งแต่วันนี้ ตราบเท่าวันเฒ่าแก่ และขอให้เณรเล่าเรียนลุล่วงสำเร็จทุกประการ ขอบารมีหลวงพ่อชินราชช่วยป้องกันศัตรูหมู่อันธพาลอย่าผจญและเบียดเบียนสามเณร

ตาผลเมื่อรับคำลูกสาวแล้ว ก็ลงเรือ ออกเรือจากท่าหน้าบ้าน และให้แจวออกทางแม่น้ำเมืองพิษณุโลก ล่วงมาหลายวันก็ถึงวัดพระพุทธชินราชในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๓๖ (จ.ศ.๑๑๕๕) วันรุ่งขึ้นตาผลได้นิมนต์สามเณรโต ขึ้นไปโบสถ์พระพุทธชินราช เดินปทักษิณ ๓ รอบแล้ว เข้านมัสการทำสักการะบูชา สามเณรยืนขึ้นวันทา แล้วตั้งสักการะโดยสักกัจจะเคารพแก่พระพุทธชินราช

ตาผลจึงพร่ำพรรณนาถวายเณรแก่พระพุทธชินราช แล้ววิงวอนขอฝากขอความคุ้มครองป้องกัน ขอให้พระพุทธชินราชบันดาลดลส่งเสริมสามเณรตามคำนางงุดโยมของสามเณรสั่งการมาทุกประการ

เมื่อทำการเคารพสักการะบูชาแก่พระพุทธชินราชเสร็จแล้ว ก็กราบลาพาสามเณรโตมาลงเรือแจวล่องลงมา ๒ คืนก็ถึงหน้าท่าวัดบางลำภูบน กรุงเทพฯ ตอนเวลาเช้า ๒ โมงวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีพ.ศ. ๒๓๓๖ (จ.ศ.๑๑๕๕) เป็นปีที่ ๑๒ ในรัชกาลที่ ๑ กรุงเทพพระมหานคร

ตาผลชาวเมืองกำแพงเพชร ซึ่งถอยลงมาตั้งถิ่นฐานภูมิลำเนาอยู่เหนือเมืองพิจิตร ได้นำสามเณรโตผู้หลานอันเป็นลูกของนางงุดลูกสาวสามเณรโตนั้นมีอายุย่างเข้า ๑๘ ปี ตาผลผู้เป็นตา จึงได้นำพาสามเณรโตขึ้นไปมอบถวายพระอาจารย์แก้ววัดบางลำภูบน พระนคร ตาผลได้เล่าถึงการเรียนของสามเณรโต จนกระทั่งถึงท่านพระครูจังหวัดวัดเมืองเหนือทั้ง ๒ อาราม มีความเห็นชอบพร้อมกันที่จะให้ลงมากรุงเทพฯ เกล้ากระผมจึงได้นำสามเณรโตมาสู่ยังสำนักของหลวงพ่อ เพื่อหลวงพ่อ

จะได้ทำนุบำรุงชี้ช่องนำทาง ให้สามเณรดำเนินหาคุณงามความดี มีความรู้ยิ่งในพระมหานครสืบไป

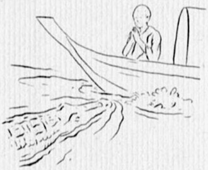
พระอาจารย์แก้วเมื่อทราบความเป็นมา ตามที่ตาผลเล่า ก็เกิดความเชื่อและเลื่อมใสในสามเณรโต และมีความเห็นพ้องด้วยกับท่านพระครูทั้ง ๒ จังหวัด สมจริงดังที่พยากรณ์ไว้แต่ยังนอนเบาะและได้รับเป็นลูกไว้ จึงนึกขึ้นได้ถึงเงินที่ได้ลั่นวาจาว่าจะจ้างนางงุดเลี้ยงปีละ ๑๐๐ บาท เป็นเวลา ๓ ปี เป็นเงินค่าจ้าง ๓๐๐ บาท จึงให้ศิษย์ที่เป็นไวยาวัจจกร หยิบเงินมา ๓๐๐ บาท ส่งมอบให้ตาผลเพื่อฝากไปใช้ให้นางงุดเป็นค่าน้ำนมข้าวป้อน ๓ ปีเป็นเงิน ๓๐๐ บาท

ตาผลน้อมคำนับรับเอาเงิน ๓๐๐ บาทมากำไว้สักครู่ เมื่อจวนจะลากลับจึงพร่ำพรรณามอบฝากเณร แล้วถวายเงิน ๓๐๐ บาท นั้นคืนหลวงพ่อแก้วแล้วถวายอีก ๑๐๐ บาทเป็นค่าบำรุงเณร แล้วก็ลาท่านอาจารย์แก้วไปเยี่ยมญาติพี่น้องที่บางขุนพรหมต่อไป

ฝ่ายพระอาจารย์แก้ว จึงจัดห้องหับให้สามเณรอยู่บนหมู่บนคณะวัดบางลำภูบนแต่วันนั้นมา เวลาเช้าก็ลุกขึ้นบิณฑบาต และสำรับกับข้าวของฉันในคณะอาจารย์แก้วนั้นอุดมล้นเหลือไม่บกพร่อง ทั้งบารมีศีลและธรรมที่สามเณรโตประพฤติดี ก็บันดาลให้มีผู้ขึ้นถวายเช้าและเพลและที่ปวารณาก็กลายเป็นโภชนะสับบายของโยคะบุคคล ทุกเวลา

พระอาจารย์แก้วเมื่อเห็นเวลาฤกษ์ดีแล้ว จึงพาสามเณรโตไปฝากพระ-โหราธิบดี พระวิเชียร กรมราชบัณฑิต ให้ช่วยแนะนำสั่งสอนสามเณรให้มีความรู้ดีในคัมภีร์พระปริยัติธรรมทั้ง ๓ ปิฎก พระโหราธิบดี พระวิเชียรก็รับไว้ดูแลสั่งสอนตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา

พระโหราธิบดี พระวิเชียร อยู่บ้านหลังวัดบางลำภูบน เสมียนตราด้วง บ้านบางขุนพรหม ท่านขุนพรหมเสนา บ้านบางขุนพรหม ปลัดกรมนุท บ้าน

บางลำภูบน เสมียนบุญและพระกระแสร ทั้ง ๗ ท่านนี้เป็นคนมั่งคั่งหลักฐานดีทั้งมีศรัทธาความเชื่อมั่นในบวรพุทธศาสนา

เมื่อทั้งๆ เห็นจรรยาอาการของสามเณรโต และความประพฤติดีหมั่นเรียนเพียรมาก ปากคอลิ้นคาง คล่องแคล่วไม่ขัดเขิน เคร่งครัดดี รูปร่างกายก็ผึ่งผายองอาจ ดูอาการมิได้น้อมไปในกามคุณ มรรยาทก็ละมุนละม่อม เมื่อร่ำเรียนธรรมะในคัมภีร์ไหนก็เอาใจใส่ไต่ถามให้รู้ลักษณะ จะเดินประโยคอะไร ก็ถูกต้องตามในของรูปประโยคแบบอย่างถูกใจอาจารย์มากกว่าผิด

ท่านทั้ง ๗ จึงพร้อมกันเข้าเป็นโยมอุปัฏฐากช่วยกันอุปถัมภ์บำรุงหมั่นไปมาหาสู่ที่วัดบางลำภูเสมอ และสาธุชนอื่นๆ ต่างก็เลื่อมใสใส่บาตรอย่างบริบูรณ์

มีคนมานิมนต์ให้สามเณรโตแสดงถึงฤดูหน้าเทศน์มหาชาติตามวัดแถวนั้น คนก็ชอบนิมนต์สามเณรโตเทศน์ หิมพานต์บ้าง เทศน์ทานกัณฑ์บ้าง เทศน์วันประเวศน์บ้าง เทศน์ชูชกบ้าง เทศน์จุลพนบ้าง เทศน์มหาพนบ้าง เทศน์กุมารบรรพบ้าง เทศน์มัทรีบ้าง เทศน์สักกะบรรพบ้าง เทศน์มหาราชบ้าง เทศฉกษัตริ์บ้าง เทศน์นครกัณฑ์บ้าง สามเณรโตเทศน์ได้ถูกต้องทั้ง ๑๓ กัณฑ์

ทำเสียงเล็กแหลมก็ได้ ทำเสียงหวานแจ่มใสก็ได้ ทำเสียงโฮกฮากก็ได้ กลเม็ดมหาพนและเหล่าสระแหล่ราชสีห์ ว่ากลเม็ดแพรวพราว ที่หยุดที่ไปที่หายใจขึ้นลงเข้าออกสนิททุกอย่างทุกกัณฑ์ กระแสเสียงเสนาะน่าฟังทุกกัณฑ์ ทำนองเป็นหมดไม่ว่ากัณฑ์อะไรเทศน์ได้ทุกกัณฑ์ จังหวะก็ดีเสมอ

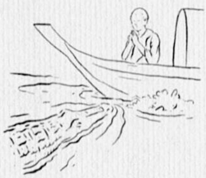
เหล่านี้สามเณรโตมิได้มัวเมาหลงใหลในการรวยเรื่องเทศนามหาชาติ และมิได้มัวเมาหลงใหลด้วยอุปัฏฐากมาก เอาใจใส่แต่การเรียนการปฏิบัติทางเพลิดเพลินเจริญสมณธรรมเป็นเบื้องหน้า จึงได้เป็นที่รักที่นับถือของท่านโหราธิบดี พระวิเชียรเสมียนตราด้วง ปลัดกรมนุท ขุนพรหมเสนา และท่านขรัวยายโหง เสมียนบุญพระกระแสร ท่านยายง้วนและสาธุชนคนอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก

เข้าเฝ้าเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน

ครั้นเดือน ๕ ปีพ.ศ.๒๓๓๗ (จ.ศ.๑๑๕๖) เป็นปีที่ ๑๓ ในรัชกาลที่ ๑ กรุงเทพมหานครฯ พระชนมายุกาลแห่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรย่างขึ้นได้ ๒๘ พรรษา อายุสามเณรโตก็ได้ ๑๘ ปีบริบูรณ์ในเดือน ๕ นั้น

พระโหราธิบดี พระวิเชียร และเสมียนตราด้วง ได้พิจารณาเห็นกิริยาท่าทางและจรรยาอาการสติปัญญาอย่างเยี่ยมแปลกกว่าที่เคยได้เห็นมาแต่ก่อน ทั้งมีรัดประคดหนามขนุนคาดด้วย จะทักถามและพยากรณ์เองก็ใช่เหตุ จึงปรึกษาเห็นตกลงพร้อมกันว่าควรจะนำเข้าถวายตัวแด่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรให้ได้ทรงทอดพระเนตร อนึ่งพระองค์ท่านก็ทรงโปรดพระและเณรที่ร่ำเรียนรู้ในธรรมทั้ง ๒ คือ คัณถธุระและวิปัสสนาธุระ บางทีพ่อเณรมีวาสนาดีก็อาจจะเป็นพระหลวง เณรหลวงก็ได้

ขุนนางทั้ง ๓ ปรึกษาตกลงเห็นพร้อมกันแล้วจึงบอกสามเณรโตให้รู้ตัวว่า

จะนำเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ในวันเดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำนี้

สามเณรโตเมื่อรู้ตัวว่าจะต้องเข้าเฝ้า จึงเตรียมตัวสุผ้าย้อมผ้า และสุย้อมรัดประคดหนามขนุนของโยมผู้หญิงให้มานั้น ซึ่งโยมผู้หญิงกระซิบสั่งสอนเป็นความลับกำกับมาด้วยฟอกย้อมรัดประคดสายนั้นจนใหม่เอี่ยม

ถึงวันกำหนด พระโหราธิบดี พระวิเชียร และเสมียนตราด้วยได้ออกมาที่วัดบางลำภู เรียนกับท่านอาจารย์แก้วว่า จะพาสามเณรโตเข้าเฝ้าถวยตัวแด่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรฯ พระอาจารย์แก้วก็อนุมัติตามใจ แล้วเรียกสามเณรโต มากล่าวสอนทางขนบธรรมเนียมเดินนั่ง พูดจากับจ้าวใหญ่นายโตใช้ถ้อยคำอย่างนั้นๆ

เมื่อจะทรงถามอะไรมาให้มีสติระวังระไว พูดมากเป็นขี้เมาก็ใช้ไม่ได้ พูดน้อยจนต้องซักต่อก็ใช้ไม่ได้ ไม่พูดก็ใช้ไม่ได้ พูดเข้าตัวก็ใช้ไม่ได้ จงระวังตั้งสติสัมปชัญญะไว้ในถ้อยคำของตน

เมื่อพูดอย่าจ้องหน้าตรงพระพักตร์ เมื่อพูดอย่าเมินเหม่อไปอื่น ตั้งอกตั้งใจเพ็ดทูลให้เหมาะถ้อยเหมาะคำ ให้ชัดถ้อยชัดคำ อย่าหัวเราะ อย่าตกใจ อย่ากลัวอย่ากล้า จงทำหน้าให้ดี อย่ามีความสะทกสะท้าน เมื่อสั่งเสร็จก็ให้ไปห่มผ้าครองจีวรให้เรียบร้อยไปกับคุณพระ

สามเณรโตน้อมคำนับรับโอวาทแล้ว ไปเข้าห้องครองผ้า คาดรัดประคดเสร็จ จุดธูปเทียนอาราธนาพระบริกรรมภาวนา แล้วก็ออกมาหาพระโหราธิบดี พระวิเชียร เสมียนตราด้วง ท่านทั้ง ๓ จึงนมัสการลาพระอาจารย์แก้ว แล้วพาสามเณรโตลงเรือแหวด ๔ แจว

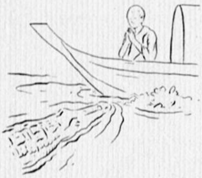
คนแจวล่องลงมาจอดที่ท่าตำหนักแพหน้าพระราชวังเดิม แล้วนำพาเณรขึ้นไปบนท้องพระโรงในพระราชวังเดิม ณ ฝั่งธนบุรีใต้วัดระฆังนั้น

ฝ่ายพนักงานหน้าห้องพระโรง นำความขึ้นกราบทูลว่า พระโหราธิบดี พาสามเณรมาเฝ้า จึงเสด็จออกห้องพระโรง ทรงปราศรัยทักถามพระโหราธิบดี พระวิเชียร และเสมียนตราด้วงแล้ว ได้ทรงสดับคำพระโหราธิบดีกราบทูลเสนอคุณสมบัติของสามเณรขึ้นก่อน เพื่อให้ทรงทราบ

จึงทอดพระเนตรสามเณรโต ทรงเห็นสามเณรโตเปล่งปลั่ง รังษีรัศมีกายออกงามมีราษี เหตุด้วยกำลังอำนาจศีละคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ หากอบรมสมกับผ้ากาสาวะพัตร์ และมีรัดประคดหนามขนุน อย่างของขุนนางนายตำรวจใหญ่คาดเป็นบริขารมาด้วย

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวง พระองค์นั้น ทรงพระเกษมสันต์โสมนัสยิ่งนัก เสด็จตรงเข้าจับมือสามเณรโต แล้วจูงมาให้นั่งพระเก้าอี้เคียงพระองค์แล้วทรงถามว่าอายุเท่าไร ทูลว่า ขอถวายพระพรอายุได้ ๑๘ เต็มในเดือนนี้ ทรงถามว่า เกิดปีอะไร ทูลว่า ขอถวายพระพร เกิดปีวอกอัฐศก รับสั่งถามว่าบ้านเกิดอยู่ที่ไหน ทูลว่า ขอถวายพระพร บ้านเดิมอยู่ใต้เมืองกำแพงเพชร แล้วย้ายลงมาตั้งบ้านอยู่เหนือเมืองพิจิตร ขอถวายพระพร รับสั่งถามว่า โยมผู้ชายชื่ออะไร ทูลว่า ขอถวายพระพร ไม่รู้จัก รับสั่งถามว่า โยมผู้หญิงชื่ออะไร ทูลว่าขอถวายพระพร ชื่อแม่งุด รับสั่งถามว่า ทำไมโยมผู้หญิงไม่บอกตัวโยมผู้ชายให้เจ้ากูรู้จักบ้างหรือ ทูลว่า โยมผู้หญิงเป็นแต่กระซิบบอกว่าเจ้าของรัดประคดนี้เป็นเจ้าคุณแม่ทัพ ขอถวายพระพร

ครั้นได้ทรงฟัง ตระหนักพระหฤทัยแล้ว ทรงพระปราโมทย์เอ็นดูสามเณรยิ่งขึ้น จึงทรงรับสั่งทึกทักว่า แน่ะ คุณโหรา เณรองค์นี้ ฟ้าจะทึกทักเอาเป็นพระโหรานำช้างเผือกเข้ามาถวาย จงเป็นเณรของฟ้าต่อไป ฟ้าจะเป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงเอง แต่พระโหราต้องเป็นผู้ช่วยเลี้ยงช่วยสอนแทนฟ้า ทั้งพระวิเชียรและเสมียนตราด้วง ช่วยฟ้าบำรุงเณร เณรก็อย่าสึกเลยไม่ต้องอนาทรอะไร ฟ้าขอบใจพระโหรามากทีเดียว

แต่พระโหราอย่าทอดธุระทิ้งเณร ช่วยเลี้ยงช่วยสอนต่างหูต่างตาช่วยดูแลให้ดีด้วย และเห็นจะต้องย้ายเณรให้มาอยู่กับสมเด็จพระสังฆราชมี จะได้ใกล้ๆ กับฟ้า ให้อยู่วัดนิพพานาราม (วัดนิพพานาราม คือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษดิ์ ในปัจจุบันนี้นั่นเอง)

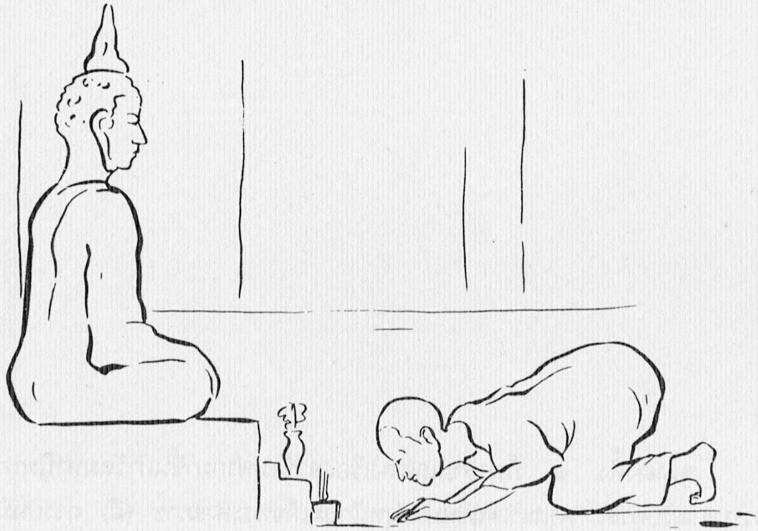
รับสั่งแล้ว จึงทรงพระอักษรเป็นลายพระราชหัตถเลขา มอบสามเณรโตแก่สมเด็จพระสังฆราช (มี) แล้วส่งลายพระราชหัตถเลขานั้นมอบพระโหราธิบดีให้นำไปถวาย พระโหราธิบดีน้อมเศียรคำนับรับมาแล้วกราบถวายบังคมลา ทั้งพระวิเชียรและเสมียนตราด้วง สามเณรโต ก็ถวายพระพรลาแล้วก็เสด็จขึ้น

พำนักวัดนิพพานาราม (วัดมหาธาตุ)

ขุนนางทั้ง ๓ ก็พาสามเณรลงเรือแจวข้ามฟากมาขึ้นท่าวัดมหานิพพานารามตามรับคำสั่ง พาเณรเดินขึ้นบนตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (มี) ถวายนมัสการ พระโหราธิบดีก็ทูลถวายลายพระราชหัตถเลขาแก่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ คลี่ลายพระหัตถ์ออกอ่านดูรู้ความในพระกระแสรับสั่งนั้นแล้วจึงรับสั่งให้พระครูใบฎีกาไปพาพระอาจารย์แก้ว วัดบางลำภูบน ซึ่งเป็นเจ้าของสามเณรเดิมนั้นขึ้นมาเฝ้า

เมื่อพระอาจารย์แก้วมาถึงแล้วจึงรับสั่งให้อ่านพระราชหัตถเลขา พระอาจารย์แก้วอ่านแล้วทราบว่าพระยุพราชนิยมก็มีความชื่นชม อนุญาตถวายเณรให้เป็นเณรอยู่วัดนิพพานารามต่อไป ได้รับนิสัยแต่สมเด็จพระสังฆราชด้วยแต่วันนั้นมา

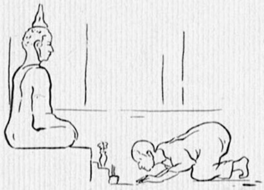
สามเณรโตนั้นทำวัตรปฏิบัติแก่สมเด็จพระสังฆราชเจ้ามิขาดตกบกพร่อง และเข้าเรียนคัมภีร์พระปริยัติธรรม จนทราบลัทธิวิธีของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าจนชำนาญดี และเรียนกับพระอาจารย์เสมวัดนิพพานนารามอีกอาจารย์หนึ่งด้วย

๔. เข้าพิธีอุปสมบท

ปี พ.ศ.๒๓๔๐ เดือน ๖ (จ.ศ.๑๑๕๙) เป็นปีที่ ๑๖ ในรัชกาลที่ ๑ กรุงเทพมหานครฯ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงพระคำนวนปีเกิดของสามเณรโต เป็นกำหนดครบ ๒๑ ปี บริบูรณ์ควรอุปสมบทได้แล้ว จึงรับสั่งให้พระโหราธิบดีกับเสมียนตราด้วงมาเฝ้า แล้วทรงรับสั่งโปรดว่า พระโหราฯ ต้องไปบวชสามเณรโตแทนฟ้า ต้องบวชที่วัดตะไกรเมืองพิษณุโลก แล้วทรงมอบกิจการทั้งปวงแก่พระโหราธิบดี พร้อมทั้งเงินที่จะใช้สอย ๔๐๐ บาท ทั้งเครื่องบริขารพร้อมและรับสั่งให้ทำขวัญนาค เวียนเทียนแต่งตัวนาคอย่างแบบนาคหลวง

การแห่นั้นอนุญาตตามใจญาติโยมและตามคติชาวเมือง แล้วรับสั่งให้เสมียนตราด้วง แต่งท้องตราบัวแก้วขึ้นไปวางให้เจ้าเมืองพิษณุโลก ให้เจ้าเมืองเป็นธุระช่วยการบวชนาคสามเณรโต ให้เรียบร้อยดีงาม ตลอดทั้งการเลี้ยงพระเลี้ยงคนให้อิ่มหนำสำราญทั่วถึงกัน

ทั้งยังทรงให้ขอแรงเจ้าเมืองกำแพงเพชร เจ้าเมืองพิจิตร เจ้าเมืองพิชัยและเจ้าเมืองไชยนาทบุรี ให้มาช่วยกันดูแลการงาน ให้เจ้าเมืองพิษณุโลกจัดการงานในบ้านในจวนนั้นให้เรียบร้อย และให้ได้บวชภายในข้างขึ้นเดือน ๖ ปีนี้ แล้วแต่จะสะดวกด้วยกันทั้งฝ่ายญาติโยมของเณร

รับสั่งให้สังฆการีในพระราชวังบวรวางฎีกาอาราธนาสมเด็จพระวันรัตวัดระฆังให้ขึ้นไปบวชนาคที่วัดตะไกร ให้ขึ้นไปแต่ข้างขึ้นอ่อนๆ ให้สำเร็จกิจบรรพชาอุปสมบทภายในกลางเดือน ให้ไปนัดหมายการงานต่อเจ้าเมืองพิษณุโลกพร้อมด้วยญาติโยมของเณร และตามเห็นดีของเจ้าเมืองด้วย

พระโหราธิบดี เสมียนตราด้วง รับพระกระแสรับสั่งแล้วถวายบังคมลาออกมาจัดกิจตามรับสั่งทุกประการ

ฝ่ายญาติโยมของสามเณรโต ทราบพระกระแสรับสั่งแล้ว จึงจัดเตรียมข้าวของไว้พร้อมสรรพ แล้วไปนิมนต์ท่านพระอาจารย์แก้ววัดบางลำภูบนให้เป็นพระกรรมวาจาจารย์รับขึ้นไปพร้อมด้วยตน แล้วนิมนต์ท่านเจ้าอธิการวัดตะไกรเป็นอนุสาวนาจารย์ จะเป็นวันไหนก็แล้วแต่สมเด็จพระอุปัชฌาย์จะกำหนดให้ และนิมนต์พระสงฆ์อันดับ ๒๕ รูป ในวัดตะไกรบ้าง วัดที่ใกล้เคียงบ้าง ให้คอยฟังกำหนดวันที่ๆ สมเด็จพระอุปัชฌาย์จะกำหนดให้

ทางพระโหราธิบดี เสมียนตราด้วง จึงจัดเรือญวนใหญ่ ๖ แจว ๑ ลำ เรือญวนใหญ่ ๘ แจว ๑ ลำ เรือครัว ๑ ลำ คนแจวพร้อม และจัดหาผ้าไตรคู่สวดอุปัชฌาย์ จัดเทียนอุปัชฌาย์คู่สวด จัดเครื่องทำขวัญนาคพร้อมผ้ายกตลอมพอกแว่น เทียน ขันถม ผ้าคลุม บายศรีเสร็จแล้ว เอาเรือ ๖ แจว ไปรับสมเด็จพระวันรัต ลาเณรจากสมเด็จพระสังฆราชแล้วนำมาลงเรือ ๖ แจว ส่วนพระโหราธิบดี เสมียนตราด้วงไปลงเรือ ๘ แจว

เรือสมเด็จพระวันรัตและสามเณรโต เรือพระโหราธิบดี เสมียนตราด้วง

ออกเรือแจวขึ้นไปทางแม่น้ำเจ้าพระยา รอนแรมค้างคืนตามหนทางเป็นเวลา ๒ คืน ๒ วัน ก็ถึงเมืองพิษณุโลก แล้วจอดที่ท่าหน้าจวนพระยาพิษณุโลก เสมียนตราด้วงจึงให้คนขึ้นไปเรียนท่านผู้ว่าราชการเมือง ให้เตรียมรับท้องตราบัวแก้ว และรับรองเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัตวัดระฆังตามพระกระแสรับสั่ง

พระยาพิษณุโลกเมื่อทราบแล้ว จึงจัดการรับท้องตราก่อน เสมียนตราด้วงจึงเชิญท้องตราบัวแก้วขึ้นไปบนจวน เชิญท้องตราตั้งไว้ตามที่เคยรับมาแต่กาลก่อน เมื่อเจ้าเมือง ยกกระบัตร กรมการมาประชุมพร้อมกันแล้ว เสมียนตราด้วงจึงแกะครั่งประจำถุงตรา เปิดซองออกอ่านท้องตราให้เจ้าเมืองยกกระบัตร กรมการฟัง

ทราบพระประสงค์และพระกระแสรับสั่งตลอดเรื่องแล้ว เจ้าเมืองกรมการน้อมคำนับถวายบังคมพร้อมกันแล้ว เสมียนตราด้วงจึงวางไว้บนพานถมบนโต๊ะแล้วคุกเข่าถวายบังคม

หลังจากนั้นจึงคำนับท่านเจ้าเมือง ไหว้ยกกระบัตร กรมการทั่วไปตามฐานันดรแลอายุ

ท่านเจ้าเมืองลงไปอาราธนาสมเด็จพระวันรัต แลสามเณรโตขึ้นพักบนหอนั่งบนจวนกระทำความคำนับต้อนรับเชื้อเชิญตามขนบธรรมเนียมโดยเรียบร้อยเป็นอันดี

ผู้ว่าราชการจึงสั่งหลวงจ่าเมือง หลวงศุภมาตรา ๒ นาย ให้ออกไปบอกข่าวท่านสมภารวัดตะไกรให้ทราบว่า สมเด็จพระวันรัตวัดระฆัง มาถึงตามรับสั่งแล้ว ให้ท่านสมภารจัดเสนาปูอาสนะให้พร้อมไว้ ขาดแคลนอะไรหลวงจ่าเมืองหลวงศุภมาตราต้องช่วยท่านสมภาร

และสั่งหลวงแพ่ง หลวงวิจารณ์ ให้จัดที่พักคนเรือ และนำเรือเข้าโรงเรือเอาใจใส่ดูแลรักษาเหตุการณ์ทั่วไป สั่งขุนสรเลขให้ขอแรงกำนันที่ใกล้ๆ ช่วยยกสำรับเลี้ยงพระเลี้ยงคนในตอนพรุ่งนี้ จนตลอดงาน สั่งพระยกกระบัตรให้มีตรา

เรียกเจ้าเมืองทั้ง ๔ ให้มาถึงปะรินนี้ สั่งหลวงจู๊ให้ขอกำลังเลี้ยงฝีพายบางกอก สั่งรองวิจารณ์ รองจ่าเมือง ให้นัดประชุมกำนันในวันปะรินนี้ สั่งรองศุภมาตราให้เขียนใบเชิญพ่อค้าคฤหบดี

เวลาเย็นเห็นว่าที่วัดจัดการเรียบร้อยแล้ว จึงอาราธนาสมเด็จพระวันรัตออกไปพักผ่อนอริยาบถที่วัด สบายกว่าพักบ้านตามวิสัยของพระส่วนท่านเจ้าเมืองพร้อมด้วยเสมียนติดตาม ส่งสมเด็จพระวันรัต ณ วัดตะไกร และนัดหมายสามเณรโตให้นัดญาติโยมพร้อมหารือกันใน ๒ วันนี้

ครั้นท่านเจ้าเมืองมาส่งสมเด็จพระวันรัตที่วัดตะไกรถึงแล้ว ได้ตรวจตราเห็นว่าเพียงพอถูกต้องแล้ว จึงสั่งกรรมการ ๒ นายให้อยู่ที่วัดคอยระวังปฏิบัติและให้กำนันตำบลนี้คอยดูแลพวกเรือญาติโยมของสามเณรโต ครั้นสั่งเสียแล้วจึงนมัสการลาสมเด็จพระวันรัต นัดหมายกับท่านว่า อีก ๒ หรือ ๓ วัน จึงจะออกมาให้พร้อม จะได้นัดหมายการงานให้รู้กัน แล้วนมัสการลามาจัดแจงการเลี้ยงดูที่บ้านอีก

ท่านเจ้าเมืองได้สั่งให้หลวงชำนาญคดีจัดห้องบนจวนให้ข้าหลวงและเสมียนตราพักให้เป็นที่สำราญ สั่งในบ้านหุงต้มเลี้ยงคน เลี้ยงแขกเลี้ยงกรรมการ ที่มีหน้าที่ทำงานในวันพรุ่งนี้ อย่าให้ขาดตกบกพร่อง

อีก ๓ วันต่อมา เจ้าเมืองกำแพงเพชร เจ้าเมืองพิจิตร เจ้าเมืองไชยนาท เจ้าเมืองพิชัย พ่อค้าคฤหบดี กำนันในตำบลเมืองพิษณุโลก กรมการเมืองพิษณุโลกทั้งสิ้นมาประชุมพร้อมที่จวนท่านเจ้าเมืองพิษณุโลก ท่านเจ้าเมืองพิษณุโลกจึงได้พาคนทั้งปวงออกไปประชุมที่ ศาลาใหญ่ วัดตะไกร โดยอาราธนาสมเด็จพระวันรัตให้ลงมาประชุมร่วมด้วย พร้อมทั้งตาผลนางงุดและคณะญาติของสามเณรโต

เมื่อเข้าในที่ประชุมเรียบร้อยแล้ว ท่านเจ้าเมืองพิษณุโลกจึงขอความตกลงที่แม่งุด เจ้าของนาคหลวงนั้นก่อน ว่าการบวชนาคหลวงครั้งนี้มีพระกระแส

รับสั่งโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าเมืองกรมการอำเภอ เจ้าภาษี นายอากร คฤหบดี ทั้งปวงนี้เป็นผู้ช่วยสนับสนุนการจนตลอดแล้วโดยเรียบร้อย แต่รับสั่งให้อนุมัติตามเจ้าของนาคหลวง ก็ฝ่ายแม่งุดเป็นมารดาจะคิดอ่านอย่างใดขอให้แจ้งมา ฝ่ายบ้านเมืองจะเป็นผู้ช่วยอำนวยการทั้งสิ้น

นางงุดจึงเรียนท่านเจ้าเมืองพิษณุโลกว่า ดิฉันคิดกะไว้ว่าจะบวชแต่เช้าบวชแล้วเลี้ยงเช้าทั้ง ๒๙ รูป เลี้ยงเพลอีก ๒๙ รูป ดิฉันจะตั้งโรงครัวที่วัดนี้ ดิฉันใคร่จะมีพิณพาทย์กลองแขกตีกระบี่กระบอง แห่นาคมีแห่พระใหม่ มีการสมโภชฉลองพระใหม่ ดิฉันใคร่จะนิมนต์ท่านพระครูวัดใหญ่ที่เมืองพิจิตร ท่านพระครูที่วัดเมืองไชยนาท มาสวดมนต์ฉันเช้าในการฉลองพระใหม่ มีการทำขวัญเวียนเทียน มีการสมโภชน์พระใหม่ มีการมหรสพด้วย ท่านเจ้าเมืองพิษณุโลกก็รับที่จะจัดทำตามทุกประการ

ท่านเจ้าเมืองพิษณุโลก ขอประทานมติต่อสมเด็จพระวันรัตต่อไปว่า วันไหนจะสะดวกในรูปการเช่นนี้ สมเด็จพระวันรัตตอบว่า โครงการที่ร่างรูปไว้เช่นนี้เป็นหน้าที่ๆ เจ้าคุณจะดำริห์และสั่งการ จะนานวันสักหน่อย เราคิดว่า วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเส็งนพศกนี้ เป็นวันนิวัติสามเณรออกมาเป็นเจ้านาค สามโมงเย็นวันนั้นห้อมล้อมอุปสัมปทาเปกขาไปทำขวัญในจวน ให้นอนค้างในจวน เช้ามืดจัดขบวนแล้วแห่มา วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เวลา ๑ โมงเช้า บวชเสร็จ ๒ โมงเช้าพระฉันมีมหรสพเรื่อยไปวันยังค่ำ พอ ๕ โมงเย็นจัดกระบวนแห่พระใหม่ เข้าไปในจวนเจ้าคุณเริ่มการสวดมนต์ธรรมจักร์ต่อ ๑๒ ตำนาน ตามแบบหลวง แล้วรุ่งเช้าฉัน ฉันแล้วเลี้ยงกัน มีเวียนเทียน แล้วมีการเล่นกันไปวันยังค่ำอีก

ท่านเจ้าเมืองพิษณุโลก หารือด้วยสมเด็จพระวันรัต ลงมติกำหนดการกำหนดวันที่มั่นคงแล้ว จึงประกาศให้บรรดาคนที่มาประชุมกันรู้ว่า วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวันทำขวัญ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวันบวชเช้าตามโครงการ

บวชนาคหลวงคราวนี้มีรายการอย่างนั้นๆ ท่านทั้งหลายผู้ใหญ่และผู้น้อย จงได้กำหนดไว้ทุกคน และขอเชิญไปฟังคำสั่งที่แน่นอนที่จวนอีกครั้ง

แล้วท่านเจ้าเมืองพิษณุโลกก็นมัสการลาสมเด็จพระวันรัต และพระสงฆ์ทั้งปวงนำเจ้าเมืองทั้ง ๔ กับบรรดาคนที่มาประชุมกันสู่จวน ท่านเจ้าเมืองพิษณุโลกจึงแสดงสุนทรกถาชลอเกียรติคุณ ของทางพระรัฏฐะปสาสน์ปลุกน้ำใจข้าราชการและราษฎรทั้งปวงให้มีความเอื้อเฟื้อต่อพระกุศลอันนี้ พอเป็นที่พร้อมใจกันแล้วจึงสั่งกิจการทั้งปวงและแบ่งหน้าที่ทุกแห่งตำแหน่งการทั้งทางที่วัดและที่บ้าน

ตลอดการปรุงปลูกมุงบังบุดาษปูปัดจัดตั้งแบกหามยกขน และขอแรงมาช่วยเพิ่มพระบารมีกุศล ตามแต่สติกำลังความสามารถของทุกคน

เป็นต้นว่าของเลี้ยงกันเข้าโรงครัวถั่วผัก มัจฉมังสากระยาหาร ตาลโตนดตาลทราย หมาก มะพร้าว ข้าวเหนียว ข้าวสาร เจ้าภาษี นายอากรขุนตำบลช่วยกันให้แข็งแรง

พวกที่ไม่มีอะไรให้มีแต่ตีเปาเต้นรำทำท่าพิณพาทย์กลองแขก กระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ ใครมีอะไรมาช่วยกัน ให้พร้อมทั้งข้าวของ นำมาเข้าโรงครัว ตั้งแต่ ณ วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๖ จนถึงขึ้น ๑๓ ค่ำ สิ้นกำหนดส่ง การโยธาก็ต้องให้เรียบร้อย ในวันขึ้น ๑๓ ค่ำเหมือนกัน

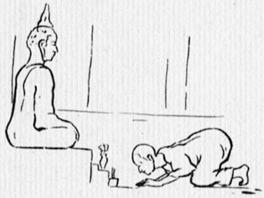
ฝ่ายท่านเจ้าเมืองทั้ง ๔ ก็นำฎีกาสวดมนต์ฉันเช้า ไปวางฎีกาอาราธนาพระครูจังหวัดทั้ง ๔ มาสวดมนต์พระธรรมจักรแล ๑๒ ตำนานในการสมโภชพระบวชใหม่ที่จวนนี้ ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ รุ่งขึ้นวันแรม ๑ ค่ำเดือนนี้ ศกนี้ นิมนต์ฉันเจ้าเมืองทั้ง ๔ ต้องนำบอกงานแก่ผู้มีชื่อในจังหวัดของเมืองนั้นๆ ทั่วหน้า

ถ้าหากว่าผู้ที่จะมาช่วยงานในการนี้ ติดขัดมาไม่สะดวก เจ้าเมืองจะเป็นธุระจัดการรับส่งให้สะดวก ย่านบ้านบึงบาง ขอให้เจ้าเมืองมอบเมืองแก่ยกกระบัตรกรมการ ให้กำนันเป็นธุระเฝ้าบ้านเฝ้าควายเฝ้าเกวียน แก่บรรดาผู้ที่จะมาในงานนี้

แต่ ณ วันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือนนี้ศกนี้ ท่านเจ้าเมืองทั้ง ๔ จงมาถึงให้พร้อมกัน คำสั่งดังกล่าวนี้จงอย่าขาดเหลือได้ กิจการทั้งวัดทั้งบ้าน ทั้งใกล้ทั้งไกล ขอให้ยกกระบัตรเป็นพนักงานตรวจตรา แนะนำตักเตือนต่อว่าเร่งรัดจเรทั่วไปจนตลอดงานนี้ หลวงจ่าเมือง รองจ่าเมือง เป็นหน้าที่พนักงานตรวจตราอาวุธ การทะเลาะวิวาทอย่าให้มีในการนี้ หลวงแพ่ง รองแพ่งเป็นหน้าที่รับแขกคนเชิญนั่ง หลวงวิจารณ์ รองวิจารณ์ เป็นพนักงานจัดการเลี้ยงน้ำร้อนน้ำชาทั้งพระทั้งแขกคนที่จะมาจะไป หลวงชำนาญ รองชำนาญ เป็นพนักงานเลี้ยงหมากพลูยาสูบ ทั้งพระทั้งแขกทั้งคน เตรียมเครื่องด้วย หลวงศุภมาตรา รองศุภมาตรา เป็นพนักงานจัดการหน้าฉากทุกอย่าง ทั้งการพระการแขก ขุนสรเลข เป็นเสมียนจดนามผู้นำของมา จดทั้งบ้านเมืองอำเภอ หมู่บ้านให้ละเอียด ทั้งมากทั้งน้อย พระธำมะรงผู้คุมต้องเป็นพนักงานปลูกปรุงมุงบังบุดาษ เสมียนทนายดูเลี้ยง หลวงจ่าเมืองต้องจัดหาตะเกียงจุดไฟทั่วไป ขัดข้องต้องบอกข้าพเจ้าช่วยกันให้เต็มฝีมือด้วยกัน สั่งการเสร็จแล้ว สั่งแขกที่เชิญมากลับไป ส่งเจ้าเมืองทั้ง ๔ กลับขึ้นบ้านเมือง

ส่วนผู้ว่าราชการเมือง พร้อมด้วยพระโหราธิบดี เสมียนตราด้วง คิดการจัดไทยทานถวายพระ จัดซื้อผ้าดอกผ้ายี่โป้ไว้สำหรับสำร่วยการมหรสพทั้งปวง ขอแรงภรรยากรมการเป็นแม่ครัว ท่านผู้หญิงเป็นผู้อำนวยการครัว พระยกกระบัตรเป็นพนักงานเลี้ยงพระเลี้ยงคนด้วย พวกผู้หญิงลูกหลานพี่น้องกรมการขอแรงเย็บบายศรี เจียนหมากจีบพลู มวนยาคั่วนเทียน ตำโขลกขนมจีน ทำน้ำยาเลี้ยงกัน ครั้นท่านผู้ว่าราชการเมืองจัดการสั่งการเสร็จสรรพแล้ว พักผ่อนพูดจากับท่านเสมียนท่านพระโหราธิบดีตามผาสุขสำราญคอยเวลา

ตั้งแต่วันที่กำหนดส่งของเข้าครัว อาหารก็ล้นไหลเรื่อยมาแต่ขึ้น ๘ ค่ำ จนถึงขึ้น ๑๓ ค่ำ ท่านเจ้าเมืองส่งไปครัวทางวัดบ้าง เข้าครัวบ้านบ้างคนทำกิจการงานได้บริโภคอิ่มหนำ ตลอดถึงกรรมการและลูกเมีย กำนันและลูกบ้านที่ยังค้างอยู่

ก็ได้บริโภคอิ่มหนำทั่วกัน นายอากรสุราก็ส่งสุรามาเลี้ยงกันสำราญใจ ต่างก็ชมเชยบารมีพ่อเณร และชมอำนาจ เจ้าคุณผู้ว่าราชการเมือง และชมเชยพระยุพราชกุศลกัลยาณวัตรของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าพระองค์นี้ เป็นที่สนุกสนานทั่วกัน

รุ่งขึ้น วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนหก ปีมะเส็ง นพศก พ.ศ.๒๓๔๐ (จ.ศ.๑๑๕๙) เวลาเช้าเจ้าเมืองทั้ง ๔ พระครูจังหวัด ผู้มีชื่อที่มาช่วยกิจการอุปสมบทนี้ก็มาถึงพร้อมกันทั้งใกล้ไกล ท่านเจ้าเมืองพิษณุโลกก็ยิ้มแย้มทักทายต้อนรับ พระยกกระบัตรก็ดูแลเลี้ยงดูเชื้อเชิญให้รับประทานทั่วถึงกัน ตลอดจนพวกมหรสพ ฝีพายทั้งเรือพระเรือเจ้าเมือง เรือคฤหบดี ก็เรียกเชิญเลี้ยงดูอิ่มหนำสำราญ

เวลาเที่ยงแล้ว ท่านผู้ว่าราชการเมืองพิษณุโลก พร้อมด้วยเจ้าเมืองทั้ง ๔ และพระโหราธิบดี เสมียนตราด้วง กับทั้งพวกกระบวนแห่ก็เตรียมออกไปรับนาคที่วัด สมเด็จพระวันรัตก็ให้สามเณรโตลาสิกขาบท นิวัติออกเป็นนาค

ท่านสมภารวัดตะไกร ก็สั่งพระให้โกนผมเจ้านาคแล้วพระโหราธิบดีก็บอกให้ญาติโยมช่วยกันอาบน้ำขัดถู แต่ห้ามทาขมิ้น อาบน้ำกันเสร็จแล้ว พระโหราก็แต่งตัวเจ้านาค นำเครื่องผ้ายกออกจากหีบ เสื้อกรุยเชิงมีดอกพราวออกแล้วนุ่งจีบโจงหางหงส์ ชักพก แล้วติดผ้าหน้าเรียกว่าเชิงงอน ที่ภาษาชะวาเรียกว่า ชาโปะ แล้วคาดเข็มขัดทองประดับเพชร สอดแหวนเพชรถือพัดด้ามสั้น สรวมเสริดยอดประดับพลอยทับทิมและมรกตที่คำสามัญเรียกว่า ตะลอมพอกทรงเครื่อง

แต่งตัวเสร็จแล้ว ท่านผู้ว่าราชการก็นำนาคพระโหราธิบดี เสมียนตราด้วยเดินแซงข้างนาค ญาติโยมตามหลังเป็นลำดับลงไป พวกกระบวนแห่แล้วก็เต้นรำตามกันมาตามเจ้าคุณพระยาพิษณุโลกนำนาคเข้ามาทำขวัญที่จวน เมื่อเวลาบ่าย ๓ โมงเย็น วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖

ครั้นถึงจวนเจ้าเมืองก็นำนาคเข้าโรงพิธีที่จัดไว้บนหอนั่ง เจ้าเมืองกรรมการ

เจ้าบ้านคหบดี เจ้าภาษีนายอากร ราษฎรสูงอายุ และญาติโยมของเจ้านาคนั่งเรียงราย

พระโหราธิบดีเรียกคนเชิญขวัญที่นำไปแต่กรุงเทพฯ ทั้งพราหมณ์พรหมบุตรชุดหนึ่งขึ้นมาจากเรือ แล้วเข้านั่งทำขวัญ ทำขวัญแล้วเวียนเทียน พิณพาทย์ก็บรรเลงตามเพลงกระ, กรม, กราว, เชิด, ไปเสร็จแล้วจัดการเลี้ยงอาหารเย็น ค่ำลงจุดไฟแล้วมีการเต้นรำร้องเพลงสนุกสนาน

รุ่งขึ้น ท่านผู้ว่าราชการเมืองพิษณุโลกพร้อมด้วยเจ้าเมืองทั้ง ๔ และกรรมการผู้ใหญ่ผู้น้อย พ่อค้าแม่ค้า เจ้าภาษีนายอากร อำเภอ กำนัน พันทนาย บ้านขุนตำบล พระธำมะรงผู้คุม ผู้ใหญ่มาพร้อมกันที่หน้าจวน จึงจัดกระบวนแห่เป็น ๗ ตอน

ตอน ๑ พวกกระบี่กระบอง

ตอน ๒ พวกมวยชกมวยปล้ำ

ตอน ๓ กลองยาว

ตอน ๔ เทียนอุปัชฌาย์ ไตรบาตร์ ไตรอุปัชฌาย์

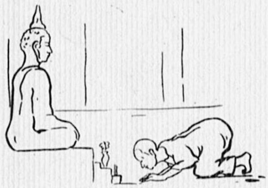
ตอน ๕ เจ้าเมืองทั้ง ๕ กรมการเสมียนตรา ข้าหลวง

ตอน ๖ ญาติมิตรคนช่วยงานถือของถวายอันดับ

ตอน ๗ พวกเพลงพวกเต้นรำต่างๆ เป็นแถวยืดไป

แห่แหนห้อมล้อมเป็นขบวนเดินมา จนถึงเขตกำแพงวัดตะไกร ผ่อนๆ กันเดินเข้าไป ตั้งชุมนุมเป็นกองๆ แต่พวกกลองยาวพวกขบวนถือเทียน ถือไตร บาตรบริขารของถวายพระนั้นเวียนโบสถ์ไปด้วย พวกพิณพาทย์ กลองแขกนั่งตีที่ศาลาหน้าโบสถ์ ครบสามรอบแล้ว เจ้านาควันทาสีมา เจ้าเมืองทั้ง ๔ แวดล้อมพระโหราเป็นผู้คุมและสอน แล้วขึ้นโบสถ์ก็ทิ้งทาน

เปลื้องเครื่องที่แต่งแห่มาผลัดเป็นยกพื้นขาว ผ้ากรองทองห่มสะไบเฉียง

เปลื้องเสื้อกรุยออกถอด**ตะลอมพอก** ถอดแหวนแลสร้อยส่งให้เสมียนตรา เสมียนตรารับบรรจุลงหีบลั่นกุญแจมอบเจ้าเมืองทั้ง ๕ เป็นผู้รักษา แล้วโยมญาติช่วยกันจูงช่วยกันรุมเข้าโบสถ์ พระโหราธิบดีนำเข้าวัดทาพระประธาน แล้วมานั่งคอยพระสงฆ์

พระสงฆ์ ๒๙ รูป มีสมเด็จพระวันรัตเป็นพระอุปัชฌาย์ ลงโบสถ์พร้อมกันแล้ว นางงุดจึงยื่นผ้าไตรส่งให้นาค นาคน้อมคำนับรับเอาเข้ามาในท่ามกลางสงฆ์ พวกกรมการยกเทียนอุปัชฌาย์ ไตรอุปัชฌาย์พร้อมด้วยกรวยหมากเข้ามาส่งให้เจ้านาคถวายพระอุปัชฌาย์

แล้วให้เจ้านาคยืนขึ้นวันทาอ้อนวอนขอบรรพชาเป็นภาษาบาลี (ตามวิธีบวชพระมหานิกาย) เสร็จเรียนกัมมัฏฐานแล้วออกไปครองผ้าเข้ามาถวายเทียน ผ้าไตรแก่พระกรรมวาจา แล้วยืนขึ้นขอพระสรณาคมณ์ นั่งลงรับพระไตรสรณคมน์ เสร็จรับศีล ๑๐ ประการเป็นเณรแล้วเข้ามายืนขอนิสัยพระอุปัชฌาย์ สำเร็จเป็นภิกษุภาวะในเวลา คือ ๐๗.๐๐ น. วันนั้นเป็นวันพุธ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเส็งนพศก พ.ศ.๒๓๔๐ (จ.ศ.๑๑๕๙) ประชุมสงฆ์ ๒๘ รูป ร่วมทำสังฆกรรมในพัทธสีมาวัดตะไกร เมืองพิษณุโลก สมเด็จพระวันรัตวัดระฆังโฆสิตาราม ธนบุรี เป็นพระอุปัชฌาย์ พระอาจารย์แก้ววัดบางลำภูบน เป็นกรรมวาจา พระอธิการวัดตะไกรเมืองพิษณุโลกเป็นอนุสาวะนะ ครั้นเสร็จการอุปสมบทแล้วพระสงฆ์ทั้งปวงออกจากโบสถ์ ลงมาฉันเช้าที่ศาลา วัดตะไกรพร้อมกันทั้งพระภิกษุโตด้วย

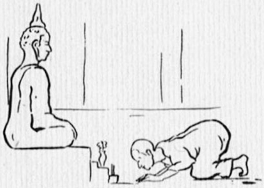
ครั้นเจ้าภาพอังคาสถวายอาหาร พระสงฆ์ทำภัตตกิจเสร็จแล้วก็ถวายไทยทานเป็นจำนวนมาก เสร็จแล้วพระสงฆ์อนุโมทนา

เจ้าภาพจัดการเลี้ยงกันเสร็จเรียบร้อยแล้ว พวกกระบี่ก็รำกระบี่กระบองราวี พวกมวยก็เข้าคลีเป็นคู่คู่ พวกเพลงก็ร้องสู้กันเซ็งแซ่ พวกกลองยาวของพม่าก็บุ้มบ๋ำรำถวาย คนดูก็เดินกรายชายตามองจ้องที่ต้องใจ สมโภชพระบวชใหม่จนถึง

ห้าโมงเย็น เวลาเย็นท่านเจ้าเมืองทั้ง ๕ จัดกระบวนพระกระบวนแห่ แห่พระเข้าไปเจริญพุทธมนต์เย็นที่จวนสมโภชพระบวชใหม่

พระสงฆ์นั่งบนอาสนะถวายน้ำร้อน น้ำตาล เภสัชหมากพลูบุหรี่เป็นที่สำราญ ผู้ว่าการเมืองจุดเทียนหลวงบูชา หลวงนาวาว่าที่กรมการอาราธนาศีลแล้วอาราธนาพระปริตต์ สวดธรรมจักร์ต่อกับ ๑๒ ตำนาน จบแล้วพระสงฆ์ก็กลับ ก็จัดการเลี้ยงกันจนเรียบร้อย ก็จุดไฟมีการสมโภชต่อไปเป็นที่สนุกสนานครึกครื้นรื่นเริงทั่วหน้ากัน

เวลาเช้าพระสงฆ์มาสวดมนต์ฉันเช้าแล้ว ก็ถวายเครื่องไทยทานต่างๆ เป็นอันมากพระสงฆ์รับแล้วอนุโมทนาทานเสร็จแล้วก็กลับ พราหมณ์ ๓ คนเข้าที่ โอมอ่านพระศุลีเทวราชประสิทธิ์ เบิกแว่นอุณาโลม แล้วตีพิณพาทย์ฆ้องกลอง เป่าแตร เป่าสังข์ แกว่งบัณเฑาะว์ เคาะกรับ แวะเวียนเทียน ๗ รอบสมโภชพระภิกษุโตผู้บวชใหม่ เป็นอันเสร็จพิธี

กลับกรุงเทพฯ

รุ่งขึ้นเป็นวันแรมสองค่ำเดือนหกศกนั้น ท่านพระยาพิษณุโลกได้มาส่งสมเด็จพระวันรัตและพระภิกษุโตกับพระอาจารย์แก้วกลับกรุงเทพฯ ได้ขอทุเลากับสมเด็จพระวันรัตว่า "เกล้าฯ ขอทุเลาให้หายเหนื่อยสัก ๒ วัน และสั่งกิจการต่อวันแรม ๔ ค่ำ เดือนหก จึงจะไปหาพระคุณเจ้า

สมเด็จพระวันรัตกล่าวว่า "ตามใจเจ้าคุณเถิด"

ครั้นตกลงกันแล้วพระยาพิษณุโลก ก็ทำรายงานเรื่องอุปสมบทตามพระกระแสรับสั่ง มอบให้เสมียนตราด้วงน้อมเกล้าถวายส่งเข้าเมืองทั้ง ๔ กลับพร้อมทั้งผู้คน สั่งยกกระบัตรและกรมการใหญ่น้อยให้ทำหน้าที่แล้วจัดเรือแจว ๖ แจว มีผีพาย เรือครัวไปส่งพระในกรุงเทพฯ ในวันแรม ๔ ค่ำเดือนนั้น

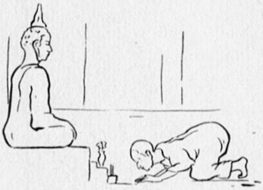
อยู่วัดนิพพานารามหรือวัดมหาธาตุ

แรม ๔ ค่ำศกนั้น พระยาพิษณุโลกได้อาราธนาสมเด็จพระวันรัต พระอาจารย์แก้ว พระภิกษุโตบวชใหม่เข้าไปฉันในจวน เลี้ยงข้าหลวงเสมียนตรา ฝีพายพราหมณ์ เสร็จแล้วก็ลงเรือล่วงมาเป็น ๕ ลำ

แรม ๖ ค่ำศกนั้น ครั้นถึงวัดนิพพานาราม สมเด็จพระวันรัตพระอาจารย์แก้วได้พาพระภิกษุโต พระยาพิษณุโลก พระโหราธิบดี เสมียนตราด้วง เฝ้าสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพร้อมกัน กราบเรียนให้ทราบพอสมควร

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า จึงมอบให้เป็นหน้าที่ของสมเด็จพระวันรัตเป็นอาจารย์สอน และบอกคัมภีร์พระปริยัติธรรมต่อไปด้วยพระดำรัส “การสอนการบอกจงเป็นภาระของสมเด็จฯ ด้วยข้าพเจ้าชรามากแล้ว ลมก็กล้า อาหารก็น้อย จำวัดไม่ใคร่หลับ บอกหนังสือก็ออกจะพลาดๆ ผิด”

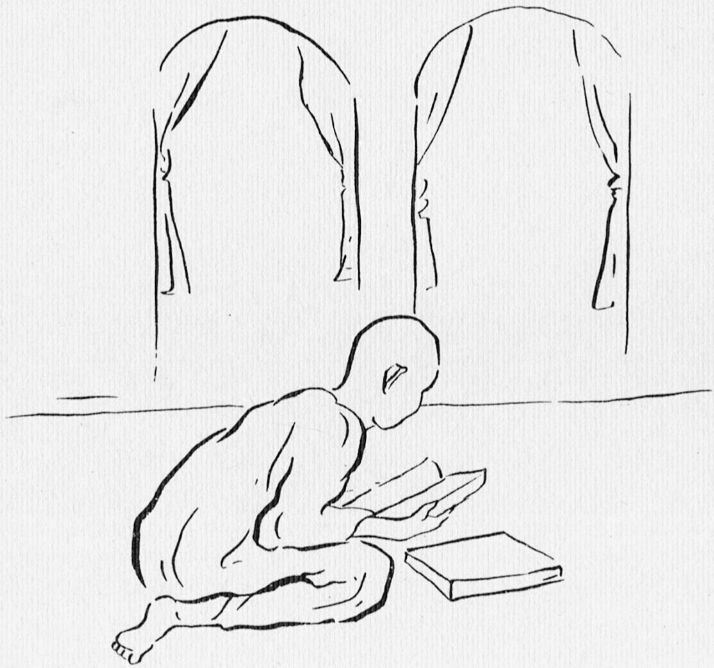
รับสั่งให้พระครูฐานาจัดกุฎีให้ภิกษุโตอาศัยต่อไป ในคณะตำหนักวัดนิพพานารามแต่วันนั้นมา

เริ่มมีชื่อเสียง

บรรดาสัปบุรุษ สีกา ผู้หลักผู้ใหญ่ที่เลื่อมใสคุ้นเคยกับพระภิกษุโต แต่ครั้งเป็นสามเณร ครั้นทราบว่าอุปสมบทแล้ว ต่างก็พากันมาเยี่ยมเยียนปวารณาตัว ความอัตคัดขัดข้องไม่มีแก่ภิกษุโตเลย

ครั้นเข้าพรรษาปีนั้น พระโตได้ข้ามไปเรียนคัมภีร์กับสมเด็จพระวันรัตเสมอๆ จนมีความรู้แตกฉานลึกซึ้งในธรรมวินัยไตรปิฎก ทั้งท่านก็ปฏิบัติตรงต่อธรรมวินัย มีความเคารพยำเกรงต่อผู้ใหญ่ ปฏิบัตินอบน้อมถ่อมตน จึงเป็นเหตุให้ประชาชนผู้คุ้นเคยไปมาหาสู่อาราธนาให้แสดงธรรมตลอดไตรมาสบ้าง พิเศษบ้าง เทศน์มหาชาติบ้าง สวดมนต์เย็นฉันเช้าในงานมงคลต่างๆ เกิดอดิเรกลาภเสมอๆ มิได้ขาด ทั้งพระโหราธิบดี เสมียนตราด้วง พระวิเชียรขุนพรหม ปลัดนุท ขรัวยายโหง เสมียนบุญ ๗ ท่านนี้ ได้เป็นอุปัฏฐากประจำที่ไว้วางใจ

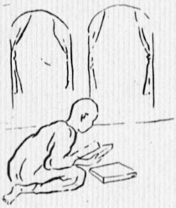
๕. เจ้าฟ้าอุปถัมภ์

ครั้นเห็นว่างราชกิจควรเข้าเฝ้าถวายพระราชกุศล จึงหารือด้วยพระโหราธิบดี พระวิเชียร เสมียนตราด้วงทั้งหมดเห็นดีด้วยจึงพร้อมกันเข้าเฝ้าถวาย ณ พระราชวังเดิม สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เสด็จออกทรงรับพระราชกุศล ถวายองค์เป็นอุปัฏฐากแต่นั้นมาท่านก็รุ่งเรือง

ปีขาล อัฏฐศก พ.ศ.๒๓๔๙ (จ.ศ.๑๑๙๘) พระภิกษุโตมีอายุ ๓๐ ปี มีพรรษา ๑๐ อันเป็นปีที่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ได้รับพระราชทานพระบวรราชอิศรศักดิ์สูงขึ้น เมื่อเสร็จอุปราชาภิเษกแล้ว ท่านได้เข้าเฝ้าถวายพระพรชัยมงคล จึงได้ทรงโปรดพระราชทานเรือพระที่นั่งกราบเป็นเรือสีถวายแก่พระภิกษุโต โปรดรับสั่งว่า

"เอาไว้สำหรับไปเทศน์โปรดญาติโยม"

ทั้งยังทรงตั้งให้เป็น "มหาโต" ด้วย

แต่นั้นมาทุกคนจึงเรียกท่านมหาโตทั่วทั้งแผ่นดิน หากมีราชกิจกุศลในวังหน้าหรือการงานเล็กน้อยแล้ว พระมหาโตเป็นต้องถูกราชการด้วยองค์หนึ่ง

๒ ปีต่อมา สมเด็จพระสังฆราชมีชราภาพ ถึงมรณะล่วงไปแล้วยังหามีสมเด็จพระสังฆราชครองวัดนิพพานารามไม่ ปีมะเส็งเอกศก พ.ศ.๒๓๕๒ (จ.ศ.๑๑๗๑) กรมพระราชวังบวรเสด็จขึ้นเถลิงราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน จึงทรงพระมหากรุณาโปรดยกพระปัญญาวิสารเถร (พระชินวร) วัดสมอรายขึ้นเป็นสมเด็จ-พระสังฆราชเจ้า ทรงพระราชทานนามวัดนิพพานารามเสียใหม่ว่า “วัดมหาธาตุ” สมเด็จพระสังฆราชได้ลงมาประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุด้วย

พระมหาโตจึงร่วมอุโบสถสังฆกรรมกับสมเด็จพระสังฆราชถึง ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระสังฆราชมี สมเด็จพระสังฆราชนาค (จึงได้ให้ช่างเขียนเป็นรูปพระสังฆราชไว้ ๒ พระองค์

ในศกนี้ พระมหาโตมีพรรษา ๑๒ ในแผ่นดินพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ กรุงเทพฯ พระมหาโตทำสง่าโอ่โถงภาคภูมิมาก เทศนาวาจากล้าหาญองอาจ เพราะเชี่ยวชาญรอบรู้พระไตรปิฎกแตกฉาน ทั้งยังเป็นพระของพระเจ้าแผ่นดิน อันพระองค์ทรงเป็นอุปัฏฐากอีกด้วย อดิเรกลาภก็มีทวีคูณมากมาย ลูกศิษย์ลูกหามากมาย ชื่อเสียงโด่งดังกึกก้องตลอดกรุง

ปีฉลู นพศก พ.ศ.๒๓๖๐ (จ.ศ.๑๑๗๙) ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าให้สร้างพระตำหนักใหม่ในวัดมหาธาตุ เพราะทูลกระหม่อมฟ้าองค์ใหญ่ จะทรงพระผนวชเป็นสามเณร ครั้นทรงพระผนวชแล้วก็เสด็จมาประทับอยู่ พระมหาโตก็ได้เข้าเป็นพระพี่เลี้ยงและได้เป็นครูสอนอักขระขอม ตลอดจนถึงคัมภีร์มูลกัจจายน์ เมื่อสมเด็จพระสังฆราชมีกิจ พระมหาโตก็ได้อธิบายขยายความแทน เป็นเหตุให้ทรงสนิทคุ้นเคยกันแต่นั้นมา

ครั้นทูลกระหม่อมเณรทรงลาสิกขานิวัติกลับพระราชวังแล้ว ก็ทรงทำ

สักการะแก่พระมหาโตยิ่งขึ้น พระมหาโตเลยกว้างขวางยิ่งใหญ่รู้จักคุณท้าว คุณนางฝ่ายในทั้งจ้าวนายฝ่ายนอกมากมาย บ้านขุนนางก็แยะ เมื่อมีงานต้องนิมนต์พระมหาโตมิได้ขาด

พ.ศ.๒๓๖๗ (จ.ศ.๑๑๘๖) ปีวอก ฉศก วันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ทูลกระหม่อมองค์ใหญ่ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เสด็จขึ้นไปประทับวัดสมอราย (ต่อมาคือวัดราชาธิวาส) ภายหลังเสด็จกลับมาประทับ ณ ตำหนักเดิมวัดมหาธาตุ พระมหาโตก็ได้เป็นผู้บอกธรรมวินัยและพระปริยัติธรรมอีก เป็นเหตุให้ทรงคุ้นเคยกันมากขึ้นเพราะมีอัธยาศัยตรงกัน

ในปีนี้ สมเด็จพระพุทธเลิศล้านภาลัย เสด็จสวรรคต วันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ปีวอก ฉศก พ.ศ.๒๓๖๗ (จ.ศ.๑๑๘๖) เสด็จขึ้นเถลิงราชย์ได้ ๑๔ ปี ๑๐ เดือน ศิริพระชนมายุได้ ๕๖ พระพรรษา

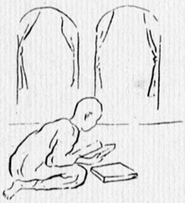
ปีนี้พระมหาโตอายุได้ ๔๙ พรรษา ๒๘ พระชนมายุ ทูลกระหม่อมได้ ๒๑ พระพรรษา พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงรายช์เปลี่ยนเป็นรัชกาลที่ ๓ ในปีนั้นวันนั้น

พ.ศ.๒๓๖๙ (จ.ศ.๑๑๘๘) ปีจอ อัฏฐศก สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้นิมนต์ทูลกระหม่อมพระองค์ใหญ่ให้ทรงแปลพระปริยัติธรรม ๓ วัน ก็ทรงแปลให้หมด แล้วให้พระมหาโตแปลแก้รำคาญหูเสียบ้าง ท่านเข้าแปลถวายวันหนึ่ง แปลไปได้สักลานกว่า ผู้กำกับการสอบไล่ถือพัดยศเข้ามาท่านก็เลยม้วนหนังสือถวาย กราบลามาข้างนอกพระราชวังใครถามว่า

"ได้แล้วหรือขอรับคุณมหา"

ท่านรับคำว่า "ได้แล้วจ๊ะ"

ปีฉลูเอกศก พ.ศ.๒๓๗๒ (จ.ศ.๑๑๙๑) ทูลกระหม่อมองค์ใหญ่ไม่สำราญพระหฤทัยในวัดมหาธาตุ จึงทรงกลับมาประทับ ณ พระตำหนักเดิมวัดสมอราย

มารดาถึงแก่กรรม

ในปีนี้พระมหาโตมีอายุ ๕๔ ปี พรรษา ๓๒ ยังอยู่วัดมหาธาตุมีผู้บอกข่าวว่า

"โยมผู้หญิงอยู่ทางเหนือป่วยหนัก"

ท่านขี่เรือเสาขึ้นไป พร้อมกับนำเรือสีไปด้วยเพื่อจะพายอวดโยมของท่าน แต่โยมก็ถึงแก่อนิจกรรมเสียก่อน ท่านทำฌาปนกิจเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงแบ่งทรัพย์มรดกของโยมแก่บรรดาญาติและหลานๆ ทั่วกัน ที่ยังเหลือเป็นเงินทองก็นำมาถึงอำเภอป่าโมกข์ จังหวัดอ่างทอง ณ ที่วัดขุนอินทร์ประมูล ท่านก็เอาทรัพย์นั้นออกสร้างพระนอนไว้ มีลักษณะงดงามองค์หนึ่งยาวมาก สร้างอยู่หลายปีจึงสำเร็จ

ต่อนั้นท่านก็เป็นพระสงบ มีจิตแน่วแน่ต่อญาณคติ มีวิถีจิตแน่วไปในโลกุตตรภูมิ ไม่ฟุ้งซ่านโอ่อ่า เจียมตัวเจียมตนเทศน์ได้ปัจจัยมาสร้างพระนอนนั้นจนหมด ท่านทำซอมซ่อเงียบๆ สงบปากเสียงมา ๒๕ ปี ตลอดรัชสมัยของแผ่นดินพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จฯ โตหนี

ปีกุน โทศก พ.ศ.๒๓๙๓ (จ.ศ.๑๒๑๒) วันพุธขึ้น ๑ ค่ำ เดือนห้า เวลาค่ำ ๘ ทุ่ม ๕ บาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเสด็จสวรรคต ศิริพระชนมายุได้ ๖๓ พรรษา กับ ๑๑ วัน ดำรงอยู่ในราชสมบัติ ๒๕ ปี ๗ เดือน ๒๓ วัน พระมหาโตอายุได้ ๖๔ ปี ๔๒ พรรษา พวกข้าราชการได้ทูลอัญเชิญเสด็จทูลกระหม่อม พระราชาคณะ วัดบวรนิเวศน์วรวิหาร ให้เสด็จนิวัติออกเถลิงราชย์

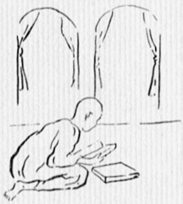
พระมหาโตเลยออกธุดงค์หนีหายไปหลายเดือน ครั้นทรงระลึกได้จึงรับสั่งให้หาตัวมหาโตก็ไม่พบ ก็ทรงกริ้วสังฆการีรับสั่งว่า

"ท่านเหาะก็ไม่ได้ดำดินก็ไม่ได้ แหกกำแพงจักรวาลหนีก็ยังไปไม่ได้"

จึงรับสั่งให้พระญาณโพธิออกติดตามก็ไม่พบ ก็รับสั่งว่า

"ฉันจะตามเอง"

ครั้นถึงเดือนเจ็ดปีนั้น มีกระแสรับสั่งถึงเจ้าเมือง ฝ่ายใต้ ฝ่ายเหนือ

ตะวันตก ตะวันออก ทั่วพระราชอาณาจักร จับพระมหาโตส่งมายังเมืองหลวงให้ได้

ให้เจ้าคณะเหนือ กลาง ใต้ ตก ออก ออกค้นหามหาโต เลยสนุกกันใหญ่ทั้งฝ่ายพุทธจักร อาณาจักร แม้จะมีท้องตรารับสั่งเร่งรัดอย่างไรก็ยังเงียบอยู่ เจ้าเมือง เจ้าหมู่ฝ่ายพระร่วมใจกันจับพระอาคันตุกะทุกองค์ส่งยังศาลากลาง คราวนี้พระมหาโตลองวิชาเปลี่ยนหน้า ทำให้คนรู้จักกลับจำไม่ได้ เห็นเป็นพระองค์อื่นปล่อยท่านไปก็มี (อาคมชนิดนี้ พระอาจารย์เจ้าเรียกว่านารายณ์แปลงรูป) ต่อมาท่านพิจารณาเห็นว่านายด่าน นายตำบล เจ้าเมืองกรมการ จับพระไปอดเช้าบ้างเพลบ้าง ตากแดดตากฝน ได้รับความลำบากทำทุกข์ทำยากแก่พระสงฆ์คงไม่ดีแน่ จึงแสดงตนให้กำนันบ้านไผ่รู้จัก จึงส่งตัวมายังศาลากลาง เจ้าเมืองมีใบบอกมายังกระทรวงธรรมการ กระทรวงธรรมการบอกส่งไปวัดโพธิ์ (วัดพระเชตุพน) พระญาณโพธิขึ้นไปดูตัวก็จำได้ แล้วคุมตัวลงมาเฝ้า ณ พระที่นั่งอมรินทรท่ามกลางขุนนางข้าราชการ

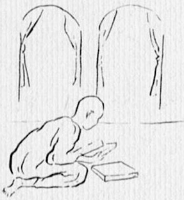
เป็นพระธรรมกิติ
และเจ้าอาวาสวัดระฆังโฆสิตาราม

ครั้นเห็นพระญาณโพธิ นำมหาโตเข้าเฝ้า จึงมีพระดำรัสว่า

"เป็นสมัยของฉันปกครองแผ่นดิน ท่านต้องช่วยฉันพยุงพระบวรพุทธศาสนาด้วยกัน"

แล้วมีพระบรมราชโองการ ให้กรมสังฆการีวางฎีกาตั้งพระราชาคณะตามธรรมเนียม พระมหาโตก็เข้าไปตามฎีกานิมนต์ จึงทรงถวายสัญญาบัตรตาลิปัตแฉกหักทองขวางด้ามงาเป็นพระราชาคณะที่พระธรรมกิตติเจ้าอาวาสวัดระฆังโฆสิตาราม มีฐานานุกรม ๓ องค์ มีนิตยภัตรเดือนละ ๔ ตำลึง ๑ บาท ทั้งค่าข้าวสาร

เมื่อออกจากพระบรมราชวังแล้ว ท่านแบกพัดไปเองถึงบางขุนพรหมและบางลำภูบอกลาพวกสัปบุรุษที่เคยนับถือ มีเสมียนตราด้วงและพระยาโหราธิบดีเก่าและผู้อื่นอีกมาก แล้วท่านก็กลับมาวัดมหาธาตุลาพระสงฆ์ทั้งปวง ลงเรือกราบสีที่ได้รับพระราชทานมาแต่พระพุทธเลิศหล้าข้ามไปกับเด็กช้างผู้เป็นหลาน ท่านถือ

บาตรผ้าไตรและบริขารไปบอกพระวัดระฆังว่า

"จ้าวชีวิต ทรงตั้งฉันเป็นที่พระธรรมกิตติมาเฝ้าวัดระฆังวันนี้จ้ะ เปิดประตูโบสถ์รับฉันเถอะจ้ะ ฉันจะต้องเข้าจำวัดเฝ้าโบสถ์ จะเฝ้าจัดตามพระราชโองการรับสั่งจ้ะ"

ท่านแบกตาลละปัดพักแฉก สะพายถุงย่ามสัญญาบัตรไปเก้ๆ กังๆ พะรุงพะรังพวกพระนึกขบขันจะช่วยท่านถือ เจ้าคุณธรรมกิตติก็ไม่ยอม พระเลยสนุกตามมุงดูกันแน่นแห่กันเป็นพรวนเข้าไปในโบสถ์ บางองค์ก็จัดโน่นทำนี่ ต้มน้ำบ้าง ตักน้ำถวายบ้าง ตะบันหมากบ้าง กิตติศัพท์เกรียวกราวตลอดกรุง คนนั้นก็มาเยี่ยม คนนั้นก็มาดูเลื่อมใสในจรรยาบ้าง เลื่อมใสในยศศักดิ์บ้าง ท่านทำขบขันมาก ดูสนุกเป็นมหรสพโรงใหญ่ทีเดียว

บางคนชอบหวยก็เอาไปแทงหวย ขลังเข้าทุกๆ วันคนก็ยิ่งเอาไปแทงหวยถูกกันมากรายยิ่งขึ้น เลยไม่ขาดคนไปมาหาสู่ บางคนก็ว่าท่านบ้า บางคนก็ตอบว่า

"เมื่อขรัวโตบ้า พากันนิยมชมว่าขรัวโตเป็นคนดี ยามนี้ขรัวโตเป็นคนดีพูดกันบ่นอู้อี้ว่าขรัวโตบ้า"

บางวันเขานิมนต์ไปเทศน์ เมื่อจบท่านบอกว่า

"เอวํ พังกุ้ย" บ้าง

บางวันก็บอกว่า "เอวํ กังสือ"

บางวันก็บอกว่า "เอวํ หุนหัน"

ปฐมสมโพธิ

เล่ากันต่อๆ มาว่าท่านเทศน์ไม่เว้นแต่ละวัน

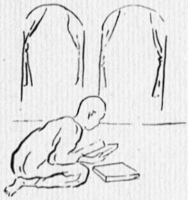
ครั้งหนึ่ง ที่วังเจ้าฟ้ามหามาลากรมหมื่นบำราบปรปักษ์มีเทศน์ไตรมาส ๓ วันยก พระพิมลธรรม (อ้น) ถวายเทศน์พระธรรมกิตติเป็นผู้รับสัพพี พระพิมลธรรมถวายเทศน์เรื่องปฐมสมโพธิ ปริเฉทลักขณะปริวัตรความว่า

"กาลเทวินทร์ดาบสร้องไห้ เสียใจว่า ตนจะตายไปก่อนไม่ทันเห็นพระสิทธัตถะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซ้ำจะต้องไปเกิดในอสัญญีภพเสียอีก เพราะผลของอรูปสมาบัติเนวะสัญญานาสัญญายะตะนะญานในปัจจุบันชาติ"

วันที่ ๓ ก็มาถวายอีก พระธรรมกิตติ (โต) ก็ไปรับสัพพีอีก เจ้าฟ้ามหามาลาฯ ทรงรับสั่งถามพระพิมลธรรมว่า

"พระคุณเจ้าฌานโลกีย์นี้ได้ยินว่าเสื่อมได้ไม่ใช่หรือ"

พระพิมลธรรมรับว่า "ถวายพระพรเสื่อมได้"

ทรงรับสั่งรุกอีกว่า "เสื่อมก็ได้ ทำไมกาลเทวินทร์ไม่ทำให้เสื่อมเสียก่อน บำเพ็ญแต่กามาวจรฌานถึงตายก่อนสิทธัตถะ ก็พอไปเกิดอยู่ในรูปพรหม หรือฉกามาพจรชั้นใดชั้นหนึ่งก็พอจะได้ เหตุใดไม่ทำญาณของตนให้เสื่อม ต้องมานั่งร้องไห้เสียน้ำตาอยู่ทำไม"

คราวนี้พระพิมลอั้นตู้ ไม่สามารถแก้ไขออกให้แจ้งได้ ส่วนพระธรรมกิตติ (โต) เป็นพระรับสัพพี เห็นพระพิมลธรรมเฉยไม่เฉลยข้อปัญหานั้น จึงออกเสียงเรอดัง "เออ"

แล้วบ่นว่า "เราหนอช่างกระไร วัดระฆังอยู่ใกล้ๆ ตรงวังข้ามฟาก เหตุใดจึงไม่ข้ามฟาก ต้องมาฝืนร่างกายทนลำบากจนดึกดื่น ๒ วัน ๓ คืน" แล้วท่านก็นั่งนิ่ง

สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลาฯ ก็ทรงจุดเทียน พระพิมลธรรมก็ขึ้นถวายเทศน์จนจบ ลงธรรมาสน์แล้ว สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลาฯ ก็ประเคนเครื่องไทยธรรมพระพิมลธรรมยะถาพระธรรมกิตติรับสัพพี พระพิมลธรรมถวายพระพรลา เมื่อถึงกำหนดเทศน์อีก พระธรรมกิตติก็ได้รับฎีกาอันเป็นลายพระหัตถ์ของสมเด็จเจ้าฟ้า-มหามาลาฯ นิมนต์เทศน์ต่อจากพระพิมลธรรม ท่านเต็มใจรับและบอกมหาดเล็กให้ไปกราบทูลให้ทรงทราบ

วัน ๗ ค่ำ เวลา ๒ ทุ่ม พระธรรมกิตติก็ไปถึงท้องพระโรง สมเด็จเจ้าฟ้า-มหามาลาฯ เสด็จออกทรงเคารพ แล้วปราศรัยแล้วจุดเทียนพระธรรมกิตติขึ้นธรรมาสน์ถวายศีล ถวายศักราช ถวายพระพร แล้วจึงเดินคาถาที่ผูกขึ้นว่า

วิมลธมฺมสฺส ฯลฯ กสฺมาโส วิโสจตีติ

อธิบายความว่า "มหาบพิตรเจ้า มีพระปุจฉาแก่เจ้าคุณพระพิมลธรรมว่าเหตุไฉนกาลเทวินทร์จึงร้องไห้ ควรทำฌานของตนให้เสื่อมดีกว่านั่งร้องไห้" ดังนี้

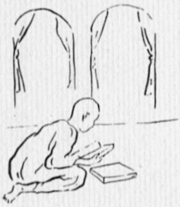
ข้อนี้อาตมาภาพผู้มีสติปัญญาทราม หากได้รับพระอภัยโทษ โปรดอนุญาตให้แสดงต่อข้อปุจฉา อาตมาจำต้องแก้ต่างเจ้าคุณพระพิมลธรรม ดังมีข้อความตาม

พระบาลีที่มีมาในพระปุคคลบัญญัติ มีอรรถกถาฎีกา แก้ไว้พร้อมตามพระคัมภีร์ว่า

กุปฺธมฺโม อกุปฺปธมฺโม

ท่านแสดงตามคัมภีร์เสียพักหนึ่ง ว่าด้วยข้อฌานโลกีย์ เสื่อมได้ในคนที่ควรเสื่อม ไม่เสื่อมได้ในคนที่ไม่ควรเสื่อม ฌานก็เสื่อมไม่ได้ตามบาลี แล้วอธิบายซ้ำว่าธรรมดาฌานโลกีย์เสื่อมได้เร็วก็จริงอยู่ แต่บุคคลผู้เป็นเจ้าของผู้ได้ฌานมีความกระหายต่อเหตุการณ์อารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจเป็นของใหม่ ของเก่าก็ยังอาลัยสละทอดทิ้งเสียไม่ได้ เพราะเคยเสวยสุขคุ้นเคยกันมานาน ของเก่าคือฌานที่ตนอาลัยสงบอารมณ์ก็เห็นมีคุณดีอยู่ ของใหม่ตามข่าวบอกเล่ากันต่อมาและคนที่ควรเชื่อได้ชี้แจงอย่างถี่ถ้วนว่า ของใหม่ดีอย่างนั้นๆ แต่อาลัยของเก่ามาก จึงทิ้งไม่ได้ทำไปไม่ได้ จะยึดสองฝ่ายก็ไม่ได้เพราะของใหม่ไม่คุ้นกัน ไม่เคยเห็นใจกัน พะอืดพะอมมากเสียดายของรักก็มีเสียดายของใหม่ คือรู้แน่ว่าพระสิทธัตถะจะตรัสเป็นพระพุทธเจ้าก็มี แต่แกเสียใจว่าจะตายไปเสียก่อนและเห็นว่าพรหมโลกอยู่ในเงื้อมมือแน่นอน แต่คุณของการพบพระพุทธเจ้านั้นจะทำประโยชน์สุขสมบัติอะไร กาลเทวินทร์ยังไม่รู้ จึงไม่อาจทำฌานให้เสื่อม ทั้งเป็นบุคคลที่เป็นอุปปธรรมยังไม่เป็นคนที่ควรเสื่อมจากคุณธรรมที่ตนได้ตนถึงด้วย

เปรียบเหมือนคนที่ป่วยไข้อยู่ จะกระทำกระปรี้กระเปร่าแข็งแรงคึกคักกินข้าว กินน้ำ อร่อยอย่างคนธรรมดาดีดีนั้นไม่ได้ คนที่ดีดีผิวพรรณผุดผ่องจะมารยาทำป่วยไข้ จะนุ่งห่มผ้าคลุมกรอมซอมซ่อพูดกระร่อกระแร่เป็นคนไข้ก็ทำไม่ได้ทำให้คนอื่นแลเห็นรู้แน่ว่า คนที่ทำเป็นไข้นั้น เป็นไข้มารยาไข้ไม่จริง คนในเห็นคนนอกเป็นสุขสบายก็ออกมาเป็นคนนอกไม่ได้ เหตุอาลัยความคุ้นเคยข้างในอยู่มากคนนอกเห็นคนในนวยนาดน้ำนวลผ่องใสด้วยผ้านุ่งห่ม แต่ไม่อาจเป็นคนในกับเขาเพราะเป็นห่วงอาลัยของข้างนอก จะไปเที่ยวชั่วคราวนั้นได้ แต่จะไปอยู่ทีเดียวไม่ได้เพราะไม่ได้วางใจว่าเหตุการณ์ข้างในจะดีหรือเลวยังไม่แน่ใจ เป็นแต่กระหายอยู่เท่า

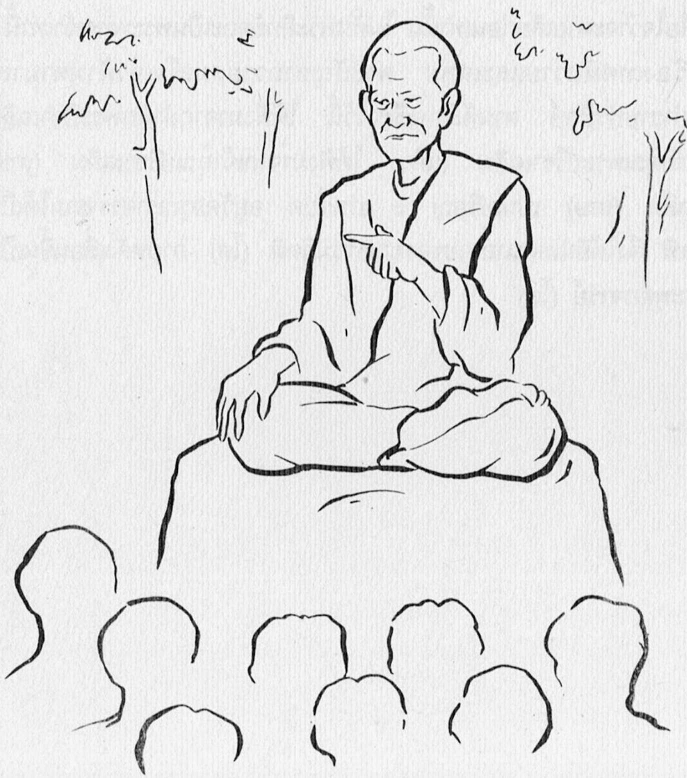
นั้น คนที่มีความสุขสบายอยู่ด้วยเพศบวชมาช้านาน แต่แลเห็นคนที่ไม่บวชเที่ยวเตร่กินนอน ดู ฟัง เล่นหัวสบาย ไม่มีเครื่องขีดคั่นอะไร บางคราวชาววัดบางคนเห็นดีแต่ไม่อาจออกไป เพราะถ้าออกไปไม่เหมือนเช่นเขาหรือเลวทรามกว่าเขา จะทุกข์ตรมระบบทวีมาก จะเดือดร้อนยิ่งใหญ่มาก ก็เป็นแต่นึกสนุกแต่ไม่ออกไปทำอย่างเขา เพราะอาลัยในความสุขในการบวชค้ำใจอยู่ออกไปไม่ได้ เป็นแต่ทำเอะอะฮึดฮัดไปตามเพลง

คนที่ยังไม่เคยบวชนั้น เห็นว่าผู้บวชสบายไม่ต้องกังวลอะไร นอนแล้วก็นอน นอนแล้วก็เที่ยวตามสบาย ไม่ต้องเหงื่อไหลไคลย้อย ไม่ต้องแสวงหาอาหาร มีคนเลี้ยง คนเชิญน่าสบาย คนที่ไม่บวชคิดเห็นดีไปเพ้อๆ เท่านั้น แต่ไม่กล้าหันเข้ามาบวชเหตุว่ากามคุณทั้งห้าเหนี่ยวรั้งน้ำใจไว้ สละมาเอาอย่างผู้บวชไม่ได้เลยนั่งดูกันไปดูกันมา เพราะยังไม่ถึงคราวจะบวช หรือยังไม่ถึงคราวจะสึก ก็ยังสึกและยังบวชไม่ได้นั่นเอง

ข้ออุปมาทั้งหลายดังถวายวิสัชนามานี้ ก็มีอุปมัยเปรียบเทียบด้วยฌานทั้ง ๙ ประการ ที่เป็นธรรมเสื่อมได้เร็วก็จริง ตั้งได้เร็ว แต่ยังไม่ถึงคราวเสื่อม ก็ยังเสื่อมไม่ได้ กาลเทวินทร์ดาบสก็เปรียบดังชาววัด ชาวบ้าน ชาวนอก ชาวใน ต่างเห็นของกันและกัน ไม่อาจแสร้งให้ฌานเสื่อม ที่ตรงแกร้องไห้นั้น อาตมาภาพเข้าใจว่าแกร้องไห้เสียดายขันธ์ เพราะแกกล่าวโดยอันยังไม่รู้เท่าทันขันธ์ว่ามันเป็นสภาพแปรปรวนแตกดับเป็นธรรมดาของมันเอง แต่เวลานั้นโลกยึดถือขันธ์มาช้านาน ที่กาลเทวินทร์เจริญอรูปฌานจนสำเร็จ ก็เพราะคิดรักษาขันธ์ เพื่อมิให้ขันธ์พลันแตกสลายทำลาย จึงพยายามมาได้สำเร็จ ความปรารถนาและเสียดายหน้าตา ถ้าชีวิตของแกอยู่มาอีก ๓๖ ปี แกจะได้เข้าบรรจบประสบคุยกับหมู่พุทธบริษัทและหมู่พระประยูรญาติ และหมู่พุทธมามกะผู้นับถือ แกจะพลอยมีชื่อยกตัวเป็นครูอย่างดีกว่าที่แล้วมา แต่พระอรรถกถาจารย์ท่านไม่ว่าอย่างขรัวโตเห็นท่านว่าเพียงว่ากาล

เทวินทร์เสียใจว่าจะตายเสียก่อนเท่านั้น ไม่ทันพระสิทธัตถะเป็นพระพุทธเจ้าเท่านี้

เรื่องเทศน์ถวายและเฉลย พระปัญหาถวายสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมหมื่นบำราบปรปักษ์ ตามที่เรียบเรียงไว้นี้ ได้ฟังมาจากสำนักพระปีชาเฉลิม (แก้ว) เจ้าคุณพระปรีชาเฉลิม (แก้ว) ได้ฟังมาจากเจ้าคุณปรีชาเฉลิม (เกษ) พระปีชาเฉลิม (เกษ) เป็นเปรียญ ๖ ประโยค อยู่วัดอรุณราชวรารามได้เป็นพระรับสัพพี จึงได้ยินเทศนาถวายของคุณธรรมกิตติ (โต) ภายหลังเลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต)

๖. เป็นนักเทศน์มีชื่อเสียง

ต่อแต่นั้นมาท่านก็มีชื่อเสียงในทางเทศน์ ตัดทอนธรรมะให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย ไม่ต้องเสียเวลาไตร่ตรองสำนวน เพราะเทศน์อย่างคำไทยตรงๆ จะเอาข้อธรรมะอะไรแสดงก็ง่ายต่อผู้ฟังดังประสงค์ อย่างที่ถวายในวังสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา ผู้ฟังชมว่าดีเกิดโอชะในธรรมสวนะได้ง่าย โลกนิยมเทศน์อย่างนี้มาก พระธรรมกิตติแสดงธรรมตามภาษาชาวบ้าน ถือเอาความเข้าใจของผู้ฟังเป็นเกณฑ์ไม่ต้องร้อยกรอง

ปีชวด ฉศก พ.ศ.๒๔๐๗ (จ.ศ.๑๒๒๖) ได้ถูกนิมนต์เทศน์หน้าพระที่นั่ง พอเข้าไปถึงพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จออก จึงปราศรัยสัพยอก

"ว่าไงเจ้าคุณ เขาพากันชมว่าเทศน์ดีนักนี่ วันนี้ต้องลองดู"

พระธรรมกิตติ (ต) ถวายพระพรว่า

"ผู้ที่ไม่มีความรู้เหตุผลในธรรม ครั้นเขาฟังรู้ เขาก็ชมว่าดี ขอถวายพระพร"

พระองค์ทรงพระสรวล แล้วทรงถามว่า

"ได้ยินข่าวเขาว่า เจ้าคุณบอกหวยเขาถูกกันจริงหรือ"

ทูลว่า "ขอถวายพระพร อาตมาภาพจะขอแถลงแจ้งคำให้การแก้พระราชกระทู้โดยสัจจ์ว่า ตั้งแต่อาตมภาพได้อุปสมบทมา ไม่เคยออกวาจาว่าหวยจะออก ด กวางเหมง ตรงๆ เหมือนดังบอก ด กวางเหมง แต่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าอย่างวันนี้ ไม่ได้เคยบอกแก่ใครเลย"

ได้ทรงฟังแล้วพระสรวลอีกแล้วทรงจุดเทียน พระธรรมกิตติจับตาลปัตรแฉกขึ้นธรรมาสน์ เมื่ออาราธนาแล้ว ก็ถวายศีล แล้วถวายศักราช พอถึงปีชวดท่านก็ย้ำ

"ฉศก ฉศก ฉศก ฉศก"

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังทรงพระอักษรอยู่ ได้ทรงฟังปีชวด ฉศกย้ำๆ อยู่นาน ก็เงยพระพักตร์ขึ้น พนมหัตถ์รับว่า

"ถูกแล้วชอบแล้ว เจ้าคุณ"

แต่กาลก่อนที่ล่วงมาแล้ว เดิมเลข ๖ ท้ายศักราช เขียนและอ่านต่อๆ มาว่า "ฉ้อศก" นั้นไม่ถูก แล้วรับสั่งกรมราชเลขาให้ตราพระราชบัญญัติออกประกาศเป็นใบปลิวให้รู้ทั่วกันทั่วพระราชอาณาจักรว่า "ตั้งแต่ปีชวด ฉศก เหมือนศกนี้มีเลข ๖ เป็นเศษท้าย ไม่ให้เขียนและอ่านว่า ฉ้อศก อย่าเขียนตัว อ เคียงไม่ให้เขียนไม้โท (้) ลงไปเป็นอันขาด ให้เขียน ฉ เฉยๆ ก็พอ ถ้าเขียนและอ่านว่า ฉ้อศกอีกจะต้องว่าผู้นั้นผิดและฝ่าฝืน" กรมราชเลขาก็บันทึกและออกประกาศให้ทราบทั่วกันและนิมนต์ท่านเทศน์ต่อไป

พระธรรมกิตติก็ตั้งคัมภีร์ บอกศักราชต่อจนจบ ถวายพรแล้วเดินคาถาจุณณียบท อันมีมาในพราหมณ์สังยุตตนิกายปาฏิวรรคนั้น แปลถวายว่ายังมีพราหมณ์ผู้หนึ่งแกนั่งคิดว่า "สมณํ โคตมํ อุปสงฺกมิตฺวา อิมํ ปณฺหํ ปุจฺฉามิ อหํ กูจะเข้าไปหาพระสมณะโคดมแล้ว กูจะถามปัญหากับเจ้าสมณะโคดมดูสักหน่อย สีสณฺหาตฺวา ปารุปนํ นิวาเสตฺวา คามโตนิกฺขมิตฺวา เชตวน มหาวิหาราภิมุโขคมาสิ"

แปลว่า โสพฺราหฺมโณ พราหมณ์ผู้นั้น คิดฉะนี้แล้ว แกจึงลงอาบน้ำดำเกล้า โสพฺเภ ในห้วย แล้วแกออกจากบ้านแก แกตั้งหน้าตรงไป พระเชตวัน มหาวิหาร ถึงแล้ว แกจึงตั้งข้อถามขึ้น แกเรียกกระตุกให้รู้ตัวขึ้นก่อนว่า

"โภ โคตม นี่แน่ะพระโคดม"

ครั้นท่านว่ามาถึงคำว่า "นี่แน่พระโคดม" เท่านี้แล้ว ก็กล่าวว่า คำถามของพราหมณ์ และคำเฉลยของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมีอยู่เป็นประการใด สมเด็จพระบรมบพิตรเจ้าได้ทรงตรวจตราตริตรองแล้ว ก็ได้ทรงทราบแล้วทุกประการ ดังรับประทานวิสัชนามา ก็สมควรแก่เวลาแต่เพียงนี้ ขอถวายพระพร

พอยถาสัพพีแล้ว ก็ทรงพระสรวลตบพระหัตถ์ว่า "เทศน์เก่งจริงพวกพราหมณ์ที่เขาถือตัวว่าเขารู้มากเขาแก่มาก เขาไม่ใคร่ยอมคำรพพระเจ้านัก เขามาคุยๆ ถามพอแก้รำคาญ ต่อนานๆ เขาก็เชื่อในธรรม เขาก็สำเร็จเป็นพระโสดา ที่ความดำริห์ของพราหมณ์ผู้เจ้าทิฏฐิทั้งหลายเขาวางโตทุกคน เจ้าคุณแปล อห่ว่ากูนั้น ชอบแท้ทางความดีจริงๆ รางวัลก็ได้รับพระราชทานรางวัล ๑๖ บาท เติมท้องกัณฑ์ ๒๐ บาท รวมเป็น ๓๖ บาท

ได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระเทพกวี

ครั้นถึงเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีชวดศกนี้เอง ทรงพระมหากรุณาโปรดเลื่อนสมณศักดิ์พระธรรมกิตติ (ต) ขึ้นเป็นพระเทพกวีราชาคณะผู้ใหญ่ในตำแหน่งสูง มีนิตยภัตร ๒๘ บาท ค่าข้าว ๑ บาท

ครั้นออกพรรษาในปีชวดศกนั้นแล้ว พระเทพกวี (โต) จึงลงมาจัดการกวาดล้างกุฎิใหญ่ ๕ ห้อง ข้างคลองคูวัดระฆังข้างใต้ แล้วบอกบุญแก่บรรดาผู้ที่มาประชุมกัน ให้ช่วยการทำบุญขึ้นกุฏิ ได้นิมนต์สงฆ์ลงสวดมนต์ทั้งวัดที่กุฏินั้น ค่ำวันนั้นมีมหรสพฉลอง

ผู้ที่มีศรัทธานับถือลือไปถึงไหน ก็ได้มาช่วยงานถึงนั่น บรรดาผู้ที่มานั้นต่างก็หาเลี้ยงกันเอง งานที่ทำคราวนั้นเป็นงานใหญ่มาก เลี้ยงพระถึง ๕๐๐ องค์ ผู้คนต่างนำสำรับคาวหวานเครื่องไทยทานมาถวายพระเทพกระวีแน่นวัดแน่นวา

ครั้นการเลี้ยงพระเลี้ยงคนสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ท่านลงแจกด้ายถักผูก

ข้อมือคนละเส้น แล้วท่านบอกว่า "ดีนักจ๊ะ ลองดูจ๊ะตามประสงค์"

เมื่อพระเทพกวี (ต) ขึ้นอยู่บนกุฏิ ๕ ห้องแล้ว ผู้คนก็มาละเล้าลุลุมเพื่อจับหวยทุกวัน

พระยาโหราธิบดี ทำบุญฉลองสัญญาบัตร พระเทพกวีก็ได้ไปสวดมนต์ไปฉัน

พระยาโหราธิบดี และเสมียนตราด้วง ปฏิสังขรณ์วัดบางขุนพรหม (วัดอินทรวิหาร) สมเด็จพระสังฆราช (นาค) พระเทพกวีก็ได้ไปฉันการฉลองวัด

เมื่อท่านพระยานิกรบดินทร์สร้างวัดกัลยาณมิตรแล้วก็มีการฉลองสมเด็จพระสังฆราช (นาค) พระเทพกวี (โต) ก็ได้ไปเทศน์ไปฉัน

คราวพระยานิกรบดินทร์สร้างโบสถ์วัดเกตุไชโย พระเทพกวี (โต) ก็ได้ไปเป็นแม่งานฉลองโบสถ์มีการมหรสพใหญ่ตามภาษาชาวบ้านนอกอำเภอไชโยนั้นมี**พระ**สงฆ์ผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯ ได้ขึ้นไปช่วยงานฉลองโบสถ์วัดเกตุไชโยนั้นมากท่านด้วยกัน

เวรระงับด้วยการไม่จองเวร

ต่อมา สมเด็จพระวันรัตวัดมหาธาตุถึงมรณภาพแล้ว สมเด็จพระวันรัตเซ่ง วัดอรุณ เป็นเจ้าคณะกลาง

ครั้งนั้นพระอันดับในวัดระฆังทะเลาะกัน และฝ่ายหนึ่งได้ตีฝ่ายหนึ่งศีรษะแตก ฝ่ายศีรษะแตกได้เข้าฟ้องพระเทพกวีเจ้าอาวาส ๆ ก็ชี้หน้าว่าคุณตีเขาก่อน พระองค์หัวแตกเถียงว่าผมไม่ได้ทำอะไร องค์นั้นตีกระผม

พระเทพกวีว่า "ก็เธอตีเขาก่อน เขาก็ต้องตีเธอบ้าง"

พระก็เถียงว่า "เจ้าคุณเห็นหรือ"

พระเทพกวีเถียงว่า "ถึงฉันไม่ได้เห็นก็จริง แต่ฉันรู้อยู่นานแล้วว่าคุณตีเขาก่อน คุณอย่าเถียงฉันเลย"

พระองค์ศีรษะแตกเสียใจมาก จึงได้อุตส่าห์เดินลงไปวัดอรุณเข้าอุทธรณ์ต่อสมเด็จพระวันรัต (เซ่ง) เจ้าคณะกลาง

สมเด็จพระวันรัต (เซ่ง) จึงเรียกตัวพระเทพกวี (โต) ไปชำระตามคำอุทธรณ์ พระเทพกวี (โต) ก็โต้คำอุทธรณ์และตอบสมเด็จพระวันรัตว่า

"ผมรู้ดีว่าเจ้าคุณอีก เจ้าคุณได้รู้แต่ว่าเห็นเขาหัวแตกเท่านั้นไม่รู้ถึงเหตุในกาลเดิมมูลกรณี ผมรู้ดีว่าคุณองค์นั้นได้ตีคุณองค์นั้นก่อน แต่เขาบ่ห่อนจะรู้สึกตัวเขามามัวแต่ถือหัว หัวเขาจึงแตก"

สมเด็จพระวันรัต (เซ่ง) ฟังๆ ก็นึกแปลก แยกวินิจฉัยก็ไม่ออก กลับจะเป็นคนถือเอาแต่คำบอก จึงย้อนถามว่า

"เจ้าคุณเห็นอย่างไรจึงรู้ได้ว่า พระองค์นี้ตีพระองค์นั้นก่อน แจ้งให้ฉันฟังสักหน่อยให้แลเห็นบ้าง จะได้ช่วยกันระงับอธิการณ์"

พระเทพกวีว่า "พระเดชพระคุณจะมีวิจารณ์ยกขึ้นพิจารณาแล้ว กระผมก็เต็มใจอ้างอิงพยานถวาย"

พระวันรัตว่า "เอาเถอะผมจะตั้งใจฟังเจ้าคุณชี้พยานอ้างอิงมา"

พระเทพกวีจึงว่า "ผมทราบตามพุทธฎีกา บอกให้ผมทราบว่า น หิ เวรานิ วูป สัมบันติ ว่าเวรต่อเวรย่อมเป็นเวรกันร่ำไป ถ้าจะระงับเวรเสียด้วยไม่ตอบเวร เวรย่อมระงับ นี่แหละพระพุทธเจ้าบอกผม เป็นพยานกระผมว่าเวรต่อเวร มันจึงทำกันได้ ผมเห็นตามคำพระพุทธเจ้าบอกผมเท่านี้ ผมจึงวิจารณ์พิจารณากล้ากล่าวได้ว่า คุณตีเขาก่อน"

สมเด็จพระวันรัต (เซ่ง) ชักงงใหญ่ จะเถียงก็ไม่ขึ้น เพราะท่านอ้างพุทธภาษิตจึงล้มเข้าหาพระเทพกวี (โต) ว่า

"ถ้ากระนั้นเจ้าคุณต้องระงับอธิการณ์เรื่องนี้ว่าใครเป็นผู้ผิด ผู้ถูกโทษจะตกกับผู้ใด แล้วแต่เจ้าคุณจะตัดสินเถิด"

พระเทพกวี (โต) มัดคำพระวันรัตว่า

"พระเดชพระคุณอนุญาตตามใจผม ผมจะชี้โทษชี้คุณให้ยินยอมพร้อมใจ

กันทั้งคู่ความทั้งผู้พิพากษาให้อธิการณ์ระงับได้ ให้เวรระงับด้วย"

สมเด็จพระวันรัตก็อนุญาต

พระเทพกวี (โต) ก็ประเล้าประโลมโน้มน้าวกล่าวธัมมิกกถา พรรณนาอานิสงฆ์ของผู้ระงับเวร พรรณาโทษของผู้ต่อเวรให้โจทก์จำเลยสลดจิต คิดเห็นบาปบุญคุณโทษปราโมทย์เข้าหากัน ท่านจึงแก้ห่อผ้าไตรออกกับเงินอีกสามตำลึงทำขวัญองค์ที่ศีรษะแตกแยกบทชี้เป็นสามสถาน ผู้ตีตอบเอาเป็นหมดเวรจักไม่ตีใครต่อไป ถ้าขืนไปตีใครอีกจะลงโทษว่าเป็นผู้ก่อเวรฝืนต่อพระบวรพุทธศาสนา มีโทษหนักฐานละเมิด

ผู้ที่ถูกตีก็ระงับใจไม่อาฆาต ไม่มุ่งร้ายต่อก่อเวรอีก ถ้าขืนคดในใจทำหน้าไหว้หลังหลอกเอาฉันเป็นผู้ครอง หรือขืนฟ้องร้องกันต่อไป ว่าฉันเอนเอียงไม่เที่ยงธรรมแล้ว จะต้องโทษฐานบังอาจหาโทษผู้ใหญ่ โดยหาความผิดมิได้ ทั้งจะเป็นเสี้ยนหนามต่อพระบวรพุทธศาสนา เป็นโทษใหญ่ร้อนถึงรัฐบาลจะต้องลงอาญาตามรบิลเมือง

ฝ่ายฉันเป็นคนผิดเอาแต่ธุระอื่น ไม่สอดส่องดูแลลูกวัด ไม่คอยชี้แจงสั่งสอนอันเตวาสิก สัทธิวิหาริก ให้รู้ธรรมรู้วินัย จึงลงโทษตามพระวินัยว่าไม่ควรย่อมเป็นโทษแท้ ขอคดีเรื่องนี้จะเลิกระงับไปตามวินัยนี้

พระฐานาที่นั่งฟังทั้งมหาเปรียญและพระอันดับพระคู่ความก็สาธุการเห็นดีพร้อมกันอย่างเย็นใจ

พระวันรัต (เซ่ง) ก็เห็นดีสงบเรื่องลงเท่านี้

ขอฝากตัวด้วย

ครั้งหนึ่งพระวัดระฆังเต้นด่าท้าทายกันขึ้นอีกคู่พระเทพกวี (โต) ท่านเอกเขนกนั่งอยู่นอกกุฏิท่าน ท่านแลเห็นเข้า ทั้งได้ยินพระทะเลาะกันด้วย จึงลุกเข้าไปในกุฏิจัดดอกไม้ธูปเทียนใส่พานรีบเดินเข้าไปในระหว่างวิวาท ทรุดองค์ลงนั่งคุกเข่าไปถวายดอกไม้ธูปเทียนพระคู่นั้นแล้วอ้อนวอนฝากตัวว่า

"พ่อเจ้าประคุณ ! พ่อจงคุ้มฉันด้วย ฉันฝากตัวกับพ่อด้วย ฉันเห็นจริงแล้วว่า พ่อเก่งเหลือเกิน เก่งพอได้ เก่งแท้แท้ พ่อเจ้าประคุณ ลูกฝากตัวด้วย"

พระคู่นั้นเลยเลิกทะเลาะกัน มาคุกเข่ากราบพระเทพกวี (โต) พระเทพกวี (โต) ก็คุกเข่ากราบตอบพระ กราบกันอยู่นั่น หมอบกันอยู่นั่นนาน

สัมมามัวรินกินน้ำชา

ครั้งหนึ่งสมเด็จพระยามหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) นิมนต์เข้าไปเทศน์ที่จวนสมเด็จพระยาจุดเทียน พระเทพกวีขึ้นธรรมาสน์ รับศีลเสร็จแล้ว พวกหัวเมืองเข้ามาหาสมเด็จเจ้าพระยาหมอบกันเป็นแถว ส่วนตัวเจ้าพระยานั้นเอกเขนกรินน้ำชาไขว่ห้างกำลังฟังพระเทศน์

พระเทพกวีเลยเทศน์ว่า

"สัมมามัวรินกินน้ำชา มิจฉาหมอบก้มประนมมือ"

สมเด็จเลยบาดหูลุกเข้าเรือน ส่วนพระเทพกวีก็ลงจากธรรมาสน์กลับวัดระฆัง ข่าวว่าตึงกันไปนาน

ถวายอดิเรก

ครั้นสมเด็จพระวันรัต (เซ่ง) ถึงมรณภาพแล้ว พระเทพกวีต้องเป็นผู้ใหญ่นั่งหน้า ครั้งหนึ่งเมื่อมีกิจการฉลองสวดมนต์ในพระบรมมหาราชวัง พระเทพกวีเป็นผู้ชักนำพระราชาคณะอ่อนๆ ลงมา สวดเสร็จแล้วยถาพระรับสัพพีแล้วสวดคาถาโมทนาจบแล้ว พระเทพกวี (โต) จึงถวายอดิเรกขึ้นองค์เดียวว่า

"อติเรกวสฺสตํ ชีวตุ อติเรกวสฺสติ ชีวตุ อติเรกวสฺสตํ ชีวตุ ฑีฆายุโก โหตุ อโรโค โหตุ สุขิโต โหตุ มหาราชา สิทฺธิกิจฺจํ สิทฺธิกัมมํ สิทฺธิลาโภ ชโยนิจฺจํ มหาราชสฺส ภวตุ สพฺพทา ขอถวายพระพร"

สมเด็จพระจอมเกล้าทรงโปรดมาก รับสั่งถามว่า

"แก้ลัดตัดเติมจะได้บ้างไหม"

พระเทพกวี (โต) ถวายพระพรว่าอาตมาภาพได้เปยยาลไว้ในตัวบทคาถาสำหรับสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรงตรอกลง ตามพระบรมราช

อัธยาศัยแล้ว สมเด็จพระจอมเกล้าทรงตรอกซ้ำลงตรงฑีฆายุอีกบันทัดหนึ่ง ทรงตรอกลงที่หน้าศัพท์มหาราชสฺส เป็นปรเมนฺทรมหาราชวรสฺส นอกนั้นคงไว้ตามคำพระเทพกวี (โต) ทุกคำ แล้วตราพระราชบัญญัติประกาศไปทุกๆ พระอาราม ให้เป็นขนบธรรมเนียมต้องให้พระราชาคณะ ผู้นั่งหน้าถวายคาถาอติเรกนี้ก่อน จึงรับภวตุสัพฯ จึงถวายพรลาออกจากพระที่นั่งได้ ตลอดจนการพระเมรุ การถวายพระกฐินทานตามพระอารามหลวง ต้องมีพระราชาคณะถวายอดิเรกนี้ ทุกคราวพระราชดำเนิน จึงเป็นราชประเพณีสืบมาจนทุกวันนี้แล

๙. เป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์

ปีฉลู สัปตศก พ.ศ. ๒๔๐๘ (จ.ศ.๑๒๒๗) สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสถาปนาพระเทพกวี (โต) ขึ้นเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์รับหิรัญบัตร มีฐานา ๑๐ องค์ มีนิตยภัตร ๓๒ บาท ค่าข้าวสาร ๑ บาท ต่อเดือน สมเด็จฯ มีพระชนมายุ ๗๘ พรรษา ๕๖ ได้เป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ในปีโสกันต์สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโสกันต์

คราวนี้มีเขาไกรลาศ รวมที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นราชาคณะ เป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ เป็นเจ้าอาวาสวัดระฆังมาได้ ๑๕ ปี จึงได้เป็นสมเด็จ-พระพุฒาจารย์ ในปีฉลู สัปตศก พ.ศ. ๒๔๐๘ (จ.ศ.๑๒๒๗) เป็นปีที่ ๑๕ ในรัชกาลที่ ๔ กรุงเทพมหานคร

ครั้งหนึ่งมีราชการโสกันต์ สังฆการีวางฎีกาวย่ารุ่ง แล้วถวายพระพรถวายชัยมงคลคาถา พระฤกษ์โสกันต์วางฎีกาสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ครั้นได้เวลา

ย่ำรุ่งตรงท่านก็มาถึงพระมหาปราสาทยังไม่เปิดพระทวาร สมเด็จพระพุฒาจารย์ก็มานั่งอยู่บนบันไดพระมหาปราสาทชั้นบน แล้วท่านก็สวดชัยมงคลคาถาชยันโต-โพธิยาลั่นอยู่องค์เดียว สามจบแล้ว ท่านก็ไปฉันข้าวต้มที่ทิมสงฆ์ แล้วท่านก็ไปพักจำวัดในโรงม้าต้น ในพระบรมมหาราชวัง

เวลาสามโมงเช้าเสด็จออกจวนพระฤกษ์ สังฆการีประจุพระราชา คณะประจำที่หมดยังขาดแต่สมเด็จพระพุฒาจารย์องค์เดียว เที่ยวตามหากันลั่นไปหมด สมเด็จพระจอมเกล้าทรงกริ้วใหญ่ พวกทนายเลือกสนมใน บอกต่อๆ กันเข้าไปว่าได้เห็นสมเด็จหายเข้าไปในโรงม้าต้นพวกสังฆการีเข้าไปค้นคว้าเอาองค์ท่านมาได้ช่วยกันรุมกันดันส่งเข้าไปในพระทวาร ครั้นทอดพระเนตรเห็นก็กริ้วแหวรับสั่งว่าถอดๆ ไม่ระวังรั้วงานราชการ เป็นขุนนางไม่ได้ แฉกคืนๆ เร็วๆ เอาชยันโตทีเดียว ขรัวโตก็เดินชยันโตจนถึงอาสน์สงฆ์ แล้วนั่งลงเข้าแถวสวดพระจอมเกล้า-เจ้าอยู่หัวก็ทรงคีบพระเมาลี พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ก็คีบแลโกนเป็นลำดับไป ครั้นเสร็จแล้วทรงประเคน ถวายพระสงฆ์แล้วเสด็จเข้าในพระฉาก

ขรัวโตฉันแล้วก็นั่งนิ่ง เสด็จออกเร่งให้ยถา ขรัวโตก็ยถาแต่ไม่ตั้งตาลปัตร เวลานั้นพระธุระมาก มัวหันพระพักตร์ไปรับสั่งราชกิจอื่นๆ พระพุฒาจารย์โต ก็เดินดุ่มๆ รีบออกไปลงเรือข้ามฟาก พอแปรพักตร์มารับสั่งว่าถวายอดิเรก จะรีบๆ พระราชาคณะรองๆ ลงมา ก็ไม่มีใครกล้านั่งงันกันไปหมด

รับสั่งถามว่า "อ้าวสมเด็จหายไปไหน"

มีผู้กราบทูลว่า "ท่านกลับไปแล้ว"

"อ้าวพัดยังอยู่ ชรอยจะทำใจน้อยไม่เอาพัดไป เร็วเอาพัดไปส่งให้ตัวมาถวายอดิเรกก่อน"

สังฆการีรีบออกเรือตามร้องเรียกเจ้าคุณขอรับ นิมนต์กลับมาก่อนมาเอาพัดแฉก

ท่านร้องตอบมาว่า "พ่อจะมาตั้งสมเด็จกลางแม่น้ำได้หรือ"

สังฆการีว่า "รับสั่งให้หา"

ท่านก็ข้ามกลับมาเข้าทางประตูต้นสนดุ่มๆ ขึ้นมาบนพระปราสาท แล้วรับสั่ง ให้ถวายดติเรกเร็วๆ

ทูลว่า "ขอถวายพระพร ! ถวายไม่ได้"

รับสั่งถามว่า "ทำไมถวายไม่ได้"

ทูลว่า "ขอถวายพระพร ! เหตุพระราชบัญญัติตราไว้ว่า ให้พระราชาคณะถวายอติเรก บัดนี้อาตมาภาพกลายเป็นพระอันดับแล้ว จึงไม่ควรถวายอติเรก ขอถวายพระพร"

รับสั่งว่า "อ้อจริงๆ เอาสิตั้งกันใหม่ กรมวังออกหมายตั้งสมเด็จบอกวิเสศเลี้ยงพระอีก สังฆการีวางฎีกาเอาพระชุดนี้ก็ได้ วิเสศทำไม่ทันก็ทำแต่น้อยก็ได้เพียง ๕ องค์ ศุภรัตน์เตรียมผ้าไตรตั้งและไตรพระชยันโต แล้วเสด็จ

พวกสังฆการี วางฎีกาพระชุดโสกันต์ กำหนดเวลาเลยกลับไม่ได้

เวลา ๕ โมง เสด็จออกทรงประเคน พระฉันแล้ว (ประกาศตั้งสมเด็จ) ทรงพระประเคนหิรัญบัตร ประเคนไตร บาตร ตาลปัตร ย่าม พระชยันโต คราวนี้สมเด็จยกไตรแพรครองกลับเข้ามาอนุโมทนาแล้วถวายอติเรก ถวายพระพรลา เป็นอันเสร็จการไปคราวหนึ่ง

อะไรๆ ก็ถวายได้ แต่ผ้าเช็ดมือไม่ถวาย

ต่อมาได้เข้าไปฉันในพระบรมราชวัง ได้ทรงประเคนไตรแพร ท่านก็นำไตรแพรนั้นเช็ดปากเช็ดมือยุ่งไปหมด รับสั่งทักว่า

"ไตรเขาดีๆ เอาไปเช็ดเปรอะหมด"

ท่านตอบว่า "อะไรถวายได้ ผ้าเช็ดมือถวายไม่ได้ อาตมาภาพก็ต้องเอาผ้าไตรของอาตมาเองเช็ดอาตมาเอง เป็นอันได้บริโภคของทายกแล้ว ไม่เป็นศรัทธาไทยวินิบาต"

ขรัวโตชอบเงิน

ครั้งหนึ่งเข้าไปฉันในพระบรมมหาราชวังอีก ถวายเงินองค์ละ ๒๐ บาท สมเด็จทำดีใจรวบเงินใส่ย่ามกราว

ทรงทักว่า "อ้าว พระจับเงินได้หรือ"

"ขอถวายพระพร เงินพระจับไม่ได้ผิดวินัย แต่ขรัวโตชอบ"

เรื่องแผลงๆ ของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) องค์นี้ตั้งแต่เป็นพระ-ธรรมกิตติมาจนเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ ต่อหน้าที่นั่งเสมอๆ มา แต่ก็ทรงอภัยซ้ำพระราชทานรางวัลอีกด้วย ถึงวันรวบเงินนี้ ก็รางวัลอีก ๓๐ บาท รวบใส่ย่ามทันที ครั้นหิ้วคอนย่ามออกมา คนนั้นล้วงบ้าง คนนี้ล้วงบ้างจนหมดย่าม ท่านคุยพึมว่าวันนี้รวยใหญ่

เทศน์ที่เมืองเขมร

คราวหนึ่งนักองค์ด้วง เจ้าแผ่นดินเขมร กลุ้มพระหทัยมีใบบอกเข้ามากราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดให้นิมนต์สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ให้ออกไปแสดงธรรมโปรดนักองค์ด้วง ณ เมืองเขมร

คราวนี้สมเด็จพระพุฒาจารย์ถึงกับบ่นที่วัดระฆังว่า

"สมเด็จพระนั่งเกล้าก็ไม่ใช่โง่แต่ว่าใช้ขรัวโตไม่ได้ สมเด็จพระจอมเกล้าฉลาดว่องไวกลับมาได้ใช้ขรัวโต"

ถึงวันกำหนด ท่านก็พาพระฐานา ๔ รูปไปลงเรือสยามูปสดัมภ์ เจ้าพนักงานไปส่งถึงเมืองจันทบุรี แล้วขึ้นเกวียนไปทางเมืองตราด ไปถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง แขวงเมืองตราดนั้นเป็นตำบลที่มีเสือชุมมาก มันผ่นเข้าขวางหน้าเกวียน เวลารอนๆ จวนค่ำ คนนำทางหน้าเกวียนจดพลองเล่นตีกับเสือ เจ้าเสือแยกเขี้ยวหื้อใส่รุกขนาบ คนถือพลองถอยหลังทุกที จนถึงหน้าเกวียนสมเด็จ คนหน้าเกวียนยก

เท้ายันคนถือพลองไว้ไม่ให้ถอย

สมเด็จพระพุฒาจารย์โต ท่านเห็นเสือมีอำนาจดุมาก ท่านจึงบอกว่า "เสือเขาจะธุระฉันคนเดียวดอกจ้ะ ฉันจะพูดจาขอทุเลาเสือสักคืนในที่นี้"

ครั้นแล้วท่านก็ลงจากเกวียนส่งคนให้ไปคอยอยู่ข้างหน้า ท่านก็นอนขวางทางเสือเสีย เสือก็นั่งเฝ้าท่านคืนหนึ่ง เสือก็ไปไหนไม่ได้ จะไปไล่คนอื่นก็ไปไม่ได้ ต้องเฝ้ายามสมเด็จยันรุ่ง

เวลาเช้าท่านเชิญเสือให้กลับไปแล้วท่านลาเสือว่า

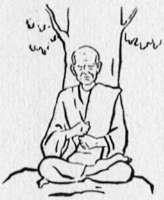
"ฉันลาก่อนจ้ะ เพราะมีราชกิจใช้ให้ไปจ้ะ"

ว่าแล้วท่านก็เดินตามเกวียนไปทันกันแล้วท่านเล่าให้พระครูปลัดฟัง (พระครูปลัดคือพระธรรมถาวร) พวกครัวก็หุงต้มเลี้ยงท่าน เลี้ยงกันเสร็จแล้วก็นิมนต์สมเด็จขึ้นเกวียนคนลาก ท่านไม่ชอบวัวควายเทียมเกวียน

ไปถึงเมืองพระตะบอง ข้าหลวงฝ่ายสยามบอกการเข้าไปถึงกรมเมืองเมืองเขมร กรมเมืองทราบแล้วนำความทูลนักองค์ด้วงเจ้าเมืองเขมร เมื่อทรงทราบแล้วสั่งคนนำแคร่ออกไปรับสมเด็จเข้าไปถึงวังใน กระทำความเคารพปฏิสันฐานปราศรัยปรนนิบัติแก่สมเด็จเป็นอันดี แล้วสั่งให้จัดการเลี้ยงดูข้าหลวง และผู้คนที่เชิญสมเด็จมานั้น แล้วให้จัดที่พักที่อยู่ให้ตามสมควร

เวลาเช้าจัดแจงตั้งธรรมาสน์บอกกล่าวพระยาพระเขมร แล้วเจ้านายฝ่ายเขมร ตลอดพ่อค้าคฤหบดีเขมร ให้มาฟังธรรมของสมเด็จจอมปราชญ์สยาม สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามรับสั่งโปรดให้สมเด็จพระพุฒาจารย์มาโปรดเขมร เขมรทั้งหลายต่างก็ยินดีเต็มใจพร้อมใจกันมาฟังเทศนาสมเด็จกันเป็นอันมาก

ครั้นเพลแล้วก็อาราธนาให้ขึ้นเทศน์ สมเด็จก็เลือกเฟ้นหาธรรมะ นำมายกขึ้นแสดงชี้แจงและแปลแก้ไขเป็นภาษาเขมร ให้พวกเขมรเข้าใจต่อตลอดมา ถึงพระมหากรุณาธิคุณของกรุงสยามด้วย เชื่อมกับสาสนปสาสน์และรัฏฐะปสาสน์ ให้

กลมเกลียวกลืนกันเทศน์ให้ยึดโยงหยั่งถึงกัน ชักเอาเหตุผลตามชาดกต่างๆ พระสูตรต่างๆ ทางพระวินัยต่างๆ อานิสงส์สันติภาพและอานิสงส์สามัคคีธรรมนำมาปรุงเป็นเทศนากัณฑ์หนึ่ง

จบลงแล้วนักองค์จันทร์มารดานักองค์ด้วง ได้สละราชบุตร ราชธิดา บูชาธรรม และสักการะด้วยแก้วแหวนเงินทองผ้าผ่อน และขัชชโภชาหารตระการต่างๆ เขมรนอกนั้นก็เลื่อมใส เห็นจริงตามเทศนาของสมเด็จ และต่างก็เกิดความเลื่อมใสในองค์เจ้าประคุณสมเด็จ

สมเด็จพระพุฒาจารย์โต จึงได้ฝากนางธิดากุมารีไว้กับมารดา เจ้านักองค์ด้วง รับมาแต่เจ้ากุมารชายคนเดียว นักองค์ด้วงเจ้าเมืองเขมรจึงจัดการส่งสมเด็จมีเกวียนส่งเข้ามาจนถึงเมืองตราด เจ้าเมืองตราดจัดเกวียนส่งมาถึงเมืองจันทบุรี เจ้าเมืองจันทบุรีจัดเรือใบเรือเสาส่งเข้ามาถึงกรุงเทพมหานคร จอดหน้าวัดระฆังทีเดียว

รุ่งเช้าสมเด็จพระพุฒาจารย์โตเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง เสด็จออกรับและทรงสดับรายงาน การที่ไปและไปถึง และเจ้าเขมรยินดีรับรองเลื่อมใส ได้เทศน์โปรดด้วยข้อนั้น นำข้อนั้นเทียบข้อนั้น ให้เจ้าเขมรเข้าใจด้วยนัยอย่างนั้น ลงมติอย่างนั้นตลอดเสนาเขมรทั่วกัน เขมรบูชาธรรมเป็นธรรมพลีบรรณาการมาอย่างนั้นเท่านั้น ของเท่านั้นๆ ให้ทรงถ่ายโดยละเอียดทุกประการ

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบรายงานของสมเด็จพุฒาจารย์ (โต) บรรยายถวาย เป็นที่พอพระราชหฤทัยยิ่งนัก ทรงนิยมชมเชยความสามารถของสมเด็จพุฒาจารย์ (โต) จึงทรงยินดีถวายเครื่องกัณฑ์ที่ได้มานั้น จงเป็นสรรพสิทธิของเจ้าคุณทั้งหมด ทั้งทรงปวารณาว่า

"เจ้าคุณประสงค์สิ่งอะไร พอที่โยมจะอนุญาตได้โยมก็จะถวาย"

แล้วก็เสด็จขึ้น

สมเด็จพระพุฒาจารย์โตก็กลับวัดระฆัง

ขอที่ดิน

ครั้นหายเหนื่อยได้สองสามวัน จึงเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง เสด็จออกรับสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ขอถวายพระพรขอพระบรมราชานุญาตที่ดินที่วัดเกตุไชโยเท่านั้นวา ขอพระราชานุญาตสร้างพระใหญ่นั่งหน้าตัก ๘ วาไว้ในอำเภอไชโย ขอให้ทรงพระกรุณารับสั่งเจ้าเมืองกรมการให้วัด ให้มีพระราชลัญจกรประทับ

รับสั่งว่าดีแล้ว จึงเป็นแบบที่ต้องขอพระบรมราชานุญาตก่อน ต้องมีบัตรพระราชลัญจกรอนุญาตแล้วจึงเป็นวิสุงคาม ทรงพระกรุณาโปรดมีใบพระบรมราชานุญาต ประทับตราแผ่นดินถวายสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) เลยตราพระราชบัญญัติสุงคามสีมา ต่อไปในคราวนั้นเป็นลำดับกันมา

สมเด็จจึงจำหน่ายเครื่องกัณฑ์เทศน์จากเมืองเขมรลงเป็นอิฐเป็นปูนเป็นทราย เป็นค่าแรงคนงาน เป็นทุนรองงานขึ้นไปจัดการสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ณ ที่ริมวัดเกตุไชโย

เจ้าเมืองกรมการก็มารางวัดที่ตามที่มีท้องตราบังคับราชบุรุษทั้งปวงให้

สมเด็จนำชี้ที่ สมเด็จก็ชี้หมดทั้งวัด และชี้ที่สร้างพระวิหารวัดเกตุ สำหรับคลุมองค์พระ และชี้ที่ฐานสุกะชี ชี้ที่สร้างองค์พระ

ราชบุรุษก็วัดตามประสงค์ ชี้ที่โบสถ์ด้วย ชี้ที่อุปจารทั้งหมดด้วย รวมเนื้อที่วัดเกตุไชโย มีประมาณแจ้งอยู่ในบัญชีหรดารของหลวงเสร็จแล้ว

เมื่อกำลังสร้างพระใหญ่องค์นี้ พระยานิกรบดินทร์ และอำมาตย์ราชตระกูล ราษฎร พ่อค้าแม่ค้า คฤหบดี และสมเด็จพระจอมเกล้า สมเด็จพระปิ่นเกล้า และแขก ฝรั่ง เขมร ลาว มอญ จีน ก็ได้เข้าส่วนด้วยมากบ้างน้อยบ้าง สร้างอยู่นานเกือบสามปีจึงสำเร็จ จึงได้ถวายวัดไชโยเป็นวัดหลวง พระราชทานนามว่าวัดเกตุไชโย แปลว่าพระธงไชย วัดธงไชยในอำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง

มีอธิบายว่า รถต้องมีธงที่งอนรถ เป็นที่ปรากฏประเทศเมืองหลวงว่าราชรัฏฐะต้องมีธงทุกประเทศ ทุกชาติ ทุกภาษา พระศาสนาก็ควรมีธงประกาศให้เทวดามนุษย์รู้ว่าประเทศนี้นับถือพระพุทธศาสนา จึงสมมุติพระพุทธรูปองค์ใหญ่นี้เป็ประดุจดังธงไชย ให้ปลิวไปปลิวมาปรากฏทั่วกัน เหตุนั้นเทพยดาผู้มีฤทธิ์ จึงเข้าสถิตย์ในองค์พระปฏิมากร จึงได้ศักดิ์สิทธิ์ลือขจรทั่วนานาทิศาภาคย์ คนหมู่มากเส้นสรวงบวงบน ให้คุ้มกันรักษาช่วยทุกข์ร้อนยากจน บางคนบางคราวก็ได้สมมาตรปรารถนา จึงมีผู้สักการะบูชามิได้ขาดเป็นด้วยอำนาจสัจจาธิษฐานของสมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้าทุกๆ พระองค์ทรงปณิธานไว้อย่างหนึ่ง เป็นไปด้วยความสัจความจริงที่ดีที่แท้ ที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ท่านแน่วแน่อยู่ในเมตตากรุณา หวังว่าจะให้เป็นประโยชน์แลความสุขสวัสดิมงคลแก่ปัจฉิมชนิกชน แต่บรรดาที่นับถือพระพุทธศาสนา ได้บูชาได้หยั่งน้ำใจแน่วแน่ลงไปถึงคุณพระพุทธเจ้าว่า มีพระคุณแก่สัตว์โลกพ้นประมาณ พระจึงบันดาลเปล่งแสงออกด้วยอำนาจเทวดารักษา แสดงอิทธิฤทธิ์ออกรับเส้นสรวงบวงบนของคนที่ตั้งใจมาจริง จึงให้สำเร็จประโยชน์สมคิดทุกสิ่งทุกประการ

พระโพธิสัตว์

ในขณะระหว่างการสร้างพระนั้น ท่านได้ขึ้นไปดูแลกิจการต่างๆ อยู่เสมอ ได้ตั้งพระสมุห์ไว้องค์หนึ่ง ชื่อพระสมุห์จั่น พระสมุห์จั่นได้เล่าให้ใครๆ ฟังอยู่เสมอว่า ได้ถามสมเด็จดูว่าพระโพธิสัตว์นั้นจะรู้จักได้อย่างไร สมเด็จก็ชูแขนของท่านจงคลำดูแขนขรัวโต ครั้นพระสมุห์และใครๆ คลำแขนก็เห็นเป็นกระดูกท่อนเดียว

ตั้งอุปัชฌาย์

ครั้งหนึ่งท่านตั้งขรัวตาขุนเณรเป็นพระวัดชีปะขาว เป็นที่พระอุปัชฌาย์เมื่อแห่จากวัดมาวัดเกตุไชโยแล้ว นั่งพร้อมกันบนอาสน์สงฆ์ สมเด็จโตอุ้มไตรเข้าไปกระแทกลงที่ตักขรัวตาขุนเณรแล้วออกวาจาว่า

"ฉันให้ท่านเป็นอุปัชฌาย์หนาจ๋า" พระอื่นก็เศกชยันโตโพธิยา

หามดีๆ

ขรัวตาทองวัดเกตุไชโยเล่าว่า "ท่านได้ทันเห็นสมเด็จ ฝังตุ่มใหญ่ไว้เหนือพระโตแล้วเอาเงินใส่ไว้ ๑ บาท เอากระเบื้องหน้าวัวปิดหลุมไว้"

ครั้งหนึ่งท่านขึ้นไปตรวจงานที่วัดเกตุไชโย ท่านป่าวร้องชาวบ้านมาช่วยกันทำบุญเลี้ยงพระบนศาลา ท่านแจกทานของท่านคนละเหรียญฬศ ๑ ในรัชกาลที่ ๔ กับผู้ขาวคนละฝ่ามือจนทั่วกันหมดทุกคน

ตอนสุดที่พระแล้วท่านขึ้นไปที่วัดเกตุไชโย สัปบุรุษเอาแคร่คานหามลงไปรับท่าน ท่านนั่งมาบนแคร่แล้วสองมือเหนี่ยวแคร่ไว้แน่ ปากก็ว่าไปไม่หยุดว่า

"หามเขาดีๆ จ๊ะ อย่าให้เขาตกหนาจ๋า เขาเป็นของหลวงหนาจ๋า"

อย่าอวดกล้ากับผี อย่าอวดดีกับตาย

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ท่านทำแปลกๆ ทำขันๆ พูดแปลกๆ พูดขันๆ แต่พูดทำแล้วแล้วไม่ซ้ำยักร่ำไปได้ปรากฏทันตาเห็นทันหูได้ยินแจ้วๆ แว่วๆ อยู่จนทุกวันนี้

เมื่อการสร้างพระเสร็จถวายเป็นวัดหลวงแล้ว ทรงรับเข้าทะเบียนแล้ว ท่านอยู่ในกรุงเทพก็ไม่มีเวลาว่างเปล่าสักวัน มีผู้คนไปมาหาสู่ไม่ขาดสายจนท่านต้องนำปัสสาวะ สาดกุฏิบ้าง เอาทาหัวบ้าง จนหัวเหลือง ต้องมาพักผ่อนอารมณ์ในป่าช้าผีดิบวัดสระเกษ เป็นที่สำราญของท่านมาก จนพวกวัดสระเกษหล่อรูปท่านไว้ ปรากฏจนทุกวันนี้ กุฏิเก่าเขาสร้างถวายท่านหลังหนึ่ง ท่านเขียนภาษิตไว้ในกุฏินี้บทหนึ่งยาวมาก จำได้บ้าง ๒ วรรค ท่านว่า

"อย่าอวดกล้ากับผี อย่าอวดดีกับตาย"

บางวันก็ไปผ่อนอารมณ์อยู่ในวัดบางขุนพรหม มีคนแถบนั้นนิยมนับถือ

ท่านมาก บางรายถวายที่สวนเข้าเป็นที่วัดก็มาก เต็มไปทั้ง ๔ ทิศทางตะวันตกถึงแม่น้ำ ซึ่งเป็นวัดทั้ง ๒ อยู่ในบัดนี้ ฝั่งเหนือจดคลองตะวันออกก็เป็นพรหมแดนกับบ้านพานบ้านหล่อ พระนครเป็นวัดกลางสวนท่านจึงสร้างพระ

คิดจะสร้างพระปางโปรดยักษ์ตนหนึ่งในป่าไม้ตะเคียน ท่านคิดจะทำพระนั่งบนตอไม้ ตะเคียนใหญ่ ท่านจึงเตรียมอิฐ ปูน ทราย ช่างก่อ แต่เป็นการไม่เร่ง ท่านก่อตอไม้ขึ้นก่อนแล้วก่อขาพระเป็นลำดับขึ้นไป อนุมาณดูราวๆ ปีเถาะนพศก พ.ศ. ๒๔๑๐ (จ.ศ.๑๒๒๙) ทำพระพิมพ์ ๓ ชนิด สามชั้นนั้น ๘๔,๐๐๐ องค์ ทำด้วยผงบ้างลานจานเผาบ้าง กระดาษว่าวเขียนยันต์เผาบ้าง ปูนบ้าง น้ำมันบ้าง ชันบ้าง ปูนแดงบ้าง น้ำลายบ้าง เสลดบ้าง เมื่อเข้าไปมองดูคนตำคนโขลก มีจามมีไอขึ้นมา ท่านก็บอกว่า

"เอาใส่เข้าลงด้วย เอาใส่เข้าลงด้วย แล้วว่าดีนักจ๊ะ ดีนักจ๊ะ"

เสร็จแล้วตำผสมปูนเพชร กลางคืนก็นั่งภาวนาไปกดพิมพ์ไป ตั้งแต่ยังเป็นพระเทพกวีจนเป็นพระพุฒาจารย์ พระยังไม่แล้ว ยังอีก ๘ หมื่น ๔ พัน ที่สามกับที่สี่

หมดสนุก

ปีมะโรงสัมฤทธิศก พ.ศ.๒๔๑๑ (จ.ศ.๑๒๓๐) ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลายามกับ ๑ บาท นาฬิกา สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ-พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระชนมายุได้ ๖๔ พรรษา เถลิงถวัลย์ราชย์ได้ ๑๗ ปี ๖ เดือน ๑๔ วัน เวลานั้นอายุสมเด็จได้ ๘๑ ปี เป็นสมเด็จมาได้ ๓ ปีเศษ

เมื่อสมเด็จทราบแน่ว่า สมเด็จพระจอมเกล้าสวรรคตแล้ว ท่านเดินร้องไห้รอบวัด เดินบ่นไปด้วยร้องไห้ไปด้วยว่า

"สิ้นสนุกแล้วๆ ครั้งนี้ๆ สิ้นสนุกแล้ว"

เดินร้องไห้โฮๆ รอบวัดระฆัง ดังจนใครๆ ได้ยิน

ครั้นสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเถลิงถวัลราชย์สืบสันตติวงศ์แล้ว สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) จึงทำพระพิมพ์ ๕ ชั้น

๗ ชั้น ๙ ชั้น ขึ้นอีก ตั้งใจว่าจะถวายสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ พิมพ์แล้วครั้งก่อนนั้นได้แอบบรรจุไว้ในพระเกตุไชโยหมด แล้วพิมพ์พระ ๕ ชั้น ๗ ชั้น ๙ ชั้น รวมกันให้ได้ ๘๔,๐๐๐ เท่ากับพระธรรมขันธ์กำลังพิมพ์อยู่

วิธีกระทำเช่นครั้งก่อน แปลกแต่เสกข้าวในบาตรใส่ด้วย จานหนังสือใส่บาตรไปด้วย ไปบิณฑบาต ก็จานหนังสือไปด้วย แล้วทำผงลงตัวเขียนยันต์ตำปูนเพชร พิมพ์ไปทุกวันๆ กลางวันไปก่อเท้าพระวัดบางขุนพรหมเจริญทิวาวิหารธรรมด้วย ดูช่างเขียนออกแบบกะส่วนให้ช่างเขียน ประวัติของท่านขึ้นที่ผ่านมาแล้วแต่ต้นจนจบตลอดจนท่านนมัสการพระพุทธบาท ตั้งแต่เป็นพระมหาโตมา จนเป็นพระพุฒาจารย์ (โต) ก็ยังขึ้นพระพุทธบาทตามฤดูเสมอ

เมื่อครั้งทูลกระหม่อมพระ คือสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงผนวชอยู่วัดสมอราย (ราชาธิวาส) ยังทรงซักถามพระมหาโตว่า

"ท่านเชื่อพระบาทลพบุรีเป็นของแท้หรือ"

พระมหาโตทูลว่า "เป็นเจดีย์ที่น่าประหลาดเป็นที่ไม่ขาดสักการะ"

กระต่ายตัวไหนจะดี

เมื่อสมเด็จพุฒาจารย์ (โต) ยังเป็นมหาโตในแผ่นดินพระนั่งเกล้าทูลกระหม่อมพระยังเป็นพระราชา คณะเจ้าอาวาสวัดสมอราย ได้นิมนต์มหาโตไปสนทนาด้วยเป็นทางที่จะชวนเข้าหมู่

รับสั่งถามว่า "มีบุรุษสองคนเป็นเพื่อนเดินทางมาด้วยกัน คนทั้งสองเดินมาพบไหมเข้าจึงทิ้งปอที่แบกมาเสียเอาไหมไป อีกคนหนึ่งไม่เอาคงแบกเอาปอไป ท่านจะเห็นว่าคนแบกปอดีหรือคนแบกไหมดี"

มหาโตทูลเฉลยไปอีกทางหนึ่งว่า "ยังมีกระต่ายสองตัว ขาวตัวหนึ่ง ดำตัวหนึ่ง เป็นเพื่อนร่วมหากินกันมาช้านาน วันหนึ่งกระต่ายสองตัวเที่ยวและเล็มหญ้ากิน แต่กระต่ายขาวเห็นหญ้าอ่อนๆ ฝั่งฟากโน้นมีชุมจึงว่ายน้ำข้ามฟากไปหากินฝั่งข้างโน้นกระต่ายดำไม่ยอมไปทนกินอยู่ฝั่งเดียว แต่นั้นมากระต่ายขาว ก็ข้ามน้ำไปหาหญ้าอ่อนกิน ฝั่งข้างโน้นอยู่เรื่อย วันหนึ่งขณะที่กระต่ายขาวกำลังว่ายน้ำข้ามฟาก

บังเกิดลมพัดจัด มีคลื่นปั่นป่วน กระแสน้ำเชี่ยวกรากพัดเอากระต่ายขาวไป จะเข้าฝั่งไหนก็ไม่ได้ เลยจมน้ำตายในที่สุด ส่วนกระตายดำก็ยังเที่ยวหากินอยู่ได้ไม่ตาย ฝ่าธุลีพระบาทลองทำนายว่ากระต่ายตัวไหนจะดี"

ได้สลึงเฟื้อง

ในแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยายคุ้นท้าวแฟงเก็บตลาดเอาผลกำไรได้มาก แกรู้ว่าในหลวงทรงโปรดผู้ทำบุญสร้างวัด แกจึงสร้างวัดด้วยเงินรายได้ของแก สร้างเป็นวัดไว้ที่ในตรอกแฟง พระนคร ครั้นสร้างวัดแล้ว แกทูลขอพระราชทานนาม ทรงพระกรุณาโปรด พระราชทานนามว่าวัดคณิกาผล แกจึงนิมนต์มหาโตไปเทศน์ฉลอง

มหาโตเทศน์ว่า "เจ้าภาพคิดเพื่อเหตุเช่นนี้ทำด้วยผลทุนรอนอย่างนี้ ย่อมได้อานิสงส์สลึงเฟื้อง เช่นตากับยายฝังเงินเฟื้องไว้ที่สิลารองหน้าบันได เงินสลึงเฟื้องหนีไปเข้าคลังเศรษฐี ไปติดอยู่กับเงินก้อนใหญ่ของเศรษฐี ตาจึงขุดตามรอยที่เงินหนีไปเข้าไปจนถึงบ้านเศรษฐี เศรษฐีจึงห้ามมิให้ขุด"

"ตาก็จะขุดให้ได้ อ้างว่าจะขุดตามไอ้น้อยไปหาอ้ายใหญ่ เศรษฐีจึงถามว่าอ้ายน้อยคืออะไร ตาก็บอกว่าอ้ายน้อยคือเงินที่เทวดาให้ผมสลึงเฟื้องเศรษฐีมั่นใจว่า เงินในคลังมีแต่ก้อนใหญ่ๆ ทั้งนั้น เงินย่อมหามีไม่ จึงท้าตาว่าถ้าขุดตามได้เงินสลึงเฟื้อง เราจะทำขวัญให้ตาหนักเท่าตัว ถ้าขุดตามไม่ได้จะเอาเรื่องกับตาฐานเป็นคนร้ายบุกรุก"

"ตาก็ยินยอมเลยขุดต่อไปได้พบเงินสลึงเฟื้อง คลานเข้าไปกอดกับเงินก้อนใหญ่ของเศรษฐีอยู่ เศรษฐีก็ยอมให้ตาปรับตามที่ตกลงกันไว้ ครั้นเอาตัวตาขึ้นชั่ง ก็ได้น้ำหนักเพียงแค่สลึงเฟื้องตามที่เทวดาเคยชั่งให้ ด้วยผลบุญที่ทำไว้น้อยตั้งมูลไว้ผิดฐาน"

"ดังเจ้าของวัดนี้สร้างลงไปจนแล้วเป็นการดี แต่ฐานตั้งไม่ถูกบุญใหญ่ผลจึงใหญ่ไปไม่ได้คงได้สลึงเฟื้องของเศษบุญเท่านั้น"

เจ้าของวัดขัดใจโกรธหน้าแดง แกเกือบจะด่าเสียอีก แต่เกรงเป็นหมิ่นประมาท แกประเคนเครื่องกัณฑ์กระแทกๆ ดังกุกกักใหญ่ แกก็ขึ้นไปเชิญเสด็จทูลกระหม่อมพระ มาประทานธรรมบอกอานิสงส์บ้างต่ออีกกัณฑ์

ทูลกระหม่อมทรงแสดงถึงจิตของบุคคลที่ทำกุศลว่า

"ถ้าทำด้วยจิตผ่องใสไม่ขุ่นมัวจะได้ผลมาก ถ้าทำด้วยจิตขุ่นมัวย่อมได้ผลน้อย ดังเช่น สร้างวัดนี้ด้วยเรื่องขุ่นมัวทั้งนั้น แต่ท่านมหาโตท่านชักนิทานเรื่องทุคตะบุรุษที่เคยทำกุศลเศร้าหมองไว้แต่ชาติก่อน ครั้นมาชาตินี้ได้อัตภาพเป็นมนุษย์เหมือนเขา แต่ยากจน จึงได้ไปอ้อนวอนของเงินเทวดาที่ต้นไม้ใหญ่ เทวดารำคาญจึงชั่งตัวบุรุษนั้นแล้วให้เงินตามน้ำหนัก ครั้นจะให้น้อยก็จะว่าแกล้งให้ ครั้นจะให้มากก็ไม่เห็นมีบุญคุณ ควรจะได้มาก เทวดาจึงชั่วตัวให้เขาจะได้สิ้นธุระต่อว่าต่อขานชั่งให้ตามน้ำหนักตัวเป็นอันหมดแง่ที่จะค้อนติงต่อว่า

เรื่องนี้ในฎีกาพระอภิธรรม พระฎีกาจารย์ท่านแต่งไส้ทำฉากให้พระมหาโตตัดสินบุญรายนี้ ว่าได้ผลแห่งบุญจะอำนวยเพียงเล็กน้อย คือท่านแบ่งผลบุญเป็น ๘ ส่วน คงได้ผลแต่ ๓ ส่วน เหมือนเงิน ๑ บาท แปดเฟื้องโว่งเว้าหายไปเสีย ๕ เฟื้อง คือ ๕ ส่วน คงได้แต่ ๓ ส่วน นี่ยังดีนักทีเดียว

ถ้าเป็นความเห็นของข้าพเจ้า คงจะตัดสินให้ได้บุญเพียงสองไพเท่านั้น ในการสร้างวัดด้วยวิธีคิดในใจไว้แต่เดิมเท่านี้ มีดีเท่านี้ เอวัง ก็มีด้วยประการดังนี้"

หัวล้าน หัวเหลือง

ในแผ่นดินสมเด็จพระจอมเกล้า สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) แต่เมื่อครั้งยังเป็นพระเทพกวี ได้เคยเทศน์คู่กับพระพิมลธรรม (ถึก) วัดพระเชตุพนเสมอ เป็นคู่เทศน์ที่เผ็ดร้อนถึงอกถึงใจคนฟัง จนความทราบถึงพระกรรณสมเด็จพระจอมเกล้าทรงนิมนต์เจ้าคุณทั้ง ๒ เข้าไปเทศน์ในพระบรมมหาราชวังครั้งหนึ่ง สมเด็จพระจอมเกล้าทรงติดเงินพระราชทานให้สลึงเฟื้อง

พระเทพกวีไหวทันหันมาบอกพระพิมลธรรมว่า

"เจ้าถึกจ๋าเจ้าถึก เจ้าถึกรู้หรือยัง"

พระพิมลธรรมถามว่า "จะให้รู้อะไรหนา"

"อ้าวท่านเจ้าถึกยังไม่รู้ตัวโง่จริงๆ แฮะ"

ท่านเจ้าถึกถามรุกใหญ่ว่า "จะให้รู้อะไรอีก นอกคอกเปล่าๆ"

พระเทพกวีว่า "จะนอกคอกทำไม เรามาเทศน์กันวันนี้ในวังมิใช่หรือ"

รับว่า "ในวังนะซี"

"ก็ในวัง ในคอก ในกำแพงด้วยซ้ำรู้ไหมหละ"

"รู้อะไรนะ"

"จงรู้เถิดจะบอกให้ว่า ท่านเจ้าถึกนั้นหัวล้านมีศรี ฝ่ายพระเทพกวีนั้นหัวเหลือง สมเด็จบรมบพิตร จึงทรงติดให้สลึงเฟื้องรู้ไหม"

พอหมดคำ ก็ฮาครืนแน่นคึกบนพระที่นั่ง

เลยให้รางวัลองค์ละ ๑๐ บาท พ่อจงเอาเงินนี้มาแบ่ง จงจัดแจงให้เข้าใจ พ่อถึกหัวล้าน พ่อโตหัวเหลือง เป็นหัวละเฟื้องสองไพ ได้อีกฮา ได้องค์ละ ๑๐ บาท คราวนี้เจ้าจอมคิกคักกันแซ่ คุณเฒ่าคุณแก่ยิงเหงือกยิงฟันอ้าปากกันหวอไปหมด

สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ก็ทรงพระสรวล แล้วถวายพระธรรมเทศนาปุจฉาวิสัชนาสืบไปจนจบ

ยถาอุตตริ สัพพีอุตตรอย

ครั้งหนึ่งเมื่อยังเป็นพระเทพกวี ได้เข้าไปฉันบนพระที่นั่งแล้วยถาจบ สมเด็จพระจอมเกล้า ทรงสัพพยอกว่า

"ทำไมจึงไปให้เปรตเสียหมด คนผู้ที่ทำจะไม่ให้บ้างหรือ"

สมเด็จพระพุฒาจารย์ยถาใหม่ว่า

"ยถาวาริ วหา ปุราปริ ปุเรนฺติสาครํ เอวเมวอิโตทินนํ ทายกานํ ทายิกานํ สพฺเพสํ อุปกปฺปติ"

รับสั่งว่า "ยถาอุตตริ สัพพิอุตตรอย" แล้วทรงรางวัล ๖ บาท สมเด็จเข้าวังทีใด อะไรมิอะไรก็ขยายให้เป็นที่พอพระราชหฤทัย ได้รางวัลทุกคราว

ในการที่จะนิมนต์สมเด็จไปเทศน์ ถ้ากำหนดเวลาท่านไม่รับ ถ้าไม่กำหนดเวลาท่านรับทุกแห่ง ตามแต่ท่านจะไปถึง

คราวหนึ่งเขานิมนต์ท่านไปเทศน์ที่วัดหนึ่งในคลองมอญ สมเด็จไปถึงแต่เช้า

เจ้าภาพเลยต้องจัดให้มีเทศน์พิเศษขึ้นอีกกัณฑ์หนึ่ง เพราะกำหนดเอาไว้ว่าจะมีเทศน์คู่ตอนฉันเพลแล้ว เมื่อสมเด็จไปถึงก่อนเวลาเลยต้องนิมนต์ให้เทศน์เป็นพิเศษเสียก่อนกัณฑ์หนึ่ง

พอ ๔ โมงกว่าพระพิมลธรรม (ถึก) คู่เทศน์ก็ไปถึง สมเด็จก็หยุดลงฉันเพล ครั้นฉันแล้วก็ขึ้นเทศน์

สมเด็จถามท่านเจ้าถึก ท่านเจ้าถึกติดเลยนิ่ง สมเด็จบอกกล่าวสัปบุรุษว่า "ดูนะดูเถิดจ๊ะ ท่านเจ้าถึกเขาอิจฉาฉัน เขาเห็นฉันเทศน์ ๒ กัณฑ์ เขาเทศน์ยังมิได้สักกัณฑ์เขาจึงอิจฉาฉัน ฉันถามเขา เขาจึงไม่พูดถามไม่ตอบนั่งอม... ได้ยินว่าทายกเขาจัดเครื่องกัณฑ์ให้ท่านเจ้าถึกได้เท่ากับ ๒ กัณฑ์ เครื่องเท่ากันแล้ว"

ท่านเจ้าถึกจึงถามบ้างว่า

"เจ้าคุณโทโสเป็นกิเลสสำคัญ พาเอาเจ้าของต้องเสียทรัพย์ เสียชื่อเสียงเงินทอง เสียน้องเสียพี่ เสียที่เสียทาง เสียอย่างเสียธรรม เสียเหลี่ยมเสียแต้ม ก็เพราะลุแก่อำนาจโทโส ให้โทษให้ทุกข์แก่เจ้าของมากนักก็ลักษณะแรกโทโสจะเกิดขึ้นเกิดตรงที่ไหนก่อนนะขอรับ ขอให้แก้ให้ขาว"

๘. ความโกรธไม่ดีมีแต่เสีย

สมเด็จนั่งหลับกรนเสียด้วย ทำเป็นไม่ได้ยินคำถาม ท่านเจ้าถึกก็ถามซ้ำอีก ๒-๓ ครั้ง สมเด็จก็นั่งเฉย ท่านเจ้าถึกชักฉิวตวาดแหวออกมาว่า

"ถามแล้วไม่ฟังนั่งหลับใน"

ท่านเจ้าถึกตวาดซ้ำไป สมเด็จตกใจตื่นแล้วด่าออกไปด้วยว่า "อ้ายเปรต อ้ายกาก อ้ายห่า อ้ายถึกกวนคนหลับ"

ท่านเจ้าถึกมีพื้นฉิวอยู่ก่อนแล้ว ครั้นถูกด่าเสียเกียรติในที่ประชุมชนเช่นนั้น ก็ชักโกรธชักฉิวลืมสังวร จึงจับกระโถนปามาตรงสมเด็จ

สมเด็จนั่งภาวนากันตัวอยู่ กระโถนไพล่ไปโดนเสาศาลา กระโถนแตกเปรี้ยงดัง สมเด็จเทศน์ผสมซ้ำแก้ลักษณะโทโสว่า

"สัปบุรุษดูซิ เห็นไหมๆ เจ้าคุณพิมลธรรมองค์นี้ ท่านดีแต่ชอบคำเพราะๆ แต่พอได้รับเสียงด่า ก็เกิดโทโสโอหัง เพราะอนิฐารมณ์ รูปร่างที่ไม่อยากจะดู มาก

ระทบนัยน์ตา เสียงที่ไม่น่าฟังมากระทบหู กลิ่นที่ไม่น่าดมมากระทบจมูก รสที่ไม่น่ากินมากระทบลิ้น สัมผัสความกระทบถูกมากระทบถึงกาย ความคิดที่ไม่สมคิดผิดหมายมากระทบใจ ให้เป็นมูลมารับเกิดสัมผัสชาเวทนาขึ้นภายใน สำรวมไม่ทันจึงดันออกข้างนอกให้คนอื่นรู้ว่าเขาโกรธ

ดังเช่นเจ้าคุณพิมลธรรมเป็นตัวอย่าง ถ้าเขายอท่านว่าพระเดชพระคุณแล้วท่านยิ้ม พอเขาด่าก็โกรธ โทโสเกิดในทวาร ๖ เพราะถูกกระทบกระเทือน สิ่งที่เป็นอนิฐารมณ์ไม่พอใจ ก็เกิดโกรธ แต่โทโสก็ไม่มีอำนาจกดขี่เจ้าของเลย เว้นแต่เจ้าของโง่เผลอสติเช่นพระพิมลธรรมถึกนี้ โทโสจึงกดขี่ได้ ถ้าฉลาดแล้วระวังตั้งสติไม่พลุ่งพล่าน

โทโสเป็นสหชาติเกิดกับด้วยจิต ไม่ได้ติดอยู่กับใจ ถึงเป็นรากเง่าเค้ามูลก็จริง แต่เจ้าของไม่นำพาหรือคอยห้ามปรามข่มขู่ไว้ โทโสก็ไม่เกิดขึ้นได้ เปรียบเช่นพืชพันธุ์เครื่องเพาะปลูก เจ้าของอย่าเอาไปดอง อย่าเอาไปแช่ อย่าเอาไปหมักในที่ฉำแฉะแล้ว เครื่องพืชพันธุ์เพาะปลูกทั้งปวงไม่ถูกชื้นแล้วงอกไม่ได้ โทโสก็เช่นกัน ถ้าไม่รับให้กระทบถูกแล้ว โทโสก็ไม่เกิดขึ้นได้

ดูแต่ท่านเจ้าถึกเป็นตัวอย่าง ตัวท่านเป็นเพศพระ ครั้นท่านขาดสังวรท่านก็กลายเป็นโพระ กระโถนเลยพลอยแตกโพล๊ะ เพราะโทโสของท่าน ท่านรับรองยึดถือทำให้มูลแฉะชื้น จงจำไว้ทุกคนเทอญ

มีรายหนึ่งนิมนต์ท่านสมเด็จโต และพระพิมลธรรม (ถึก) ไปเทศน์ท่านก็ใส่กันเป็นต้นว่า สมเด็จโตท่านเทศน์บอกสัปบุรุษว่า รูปไปเทศน์กลางทุ่งนายังมีหมาตัวหนึ่ง เจ้าของเขาเรียกว่าอ้ายถึก อ้ายถึงมันแห้ใส่อาตมา อาตมาไม่มีอะไรจะสู้อ้ายถึก หมามีแต่หุบบานๆ สู้ มันจ๊ะ หุบบานไม่ใช่อื่นหยาบคายหนาจ๊า คือฉันเอาร่มนี่เอง กางบานแล้วหุบเข้าจ๊ะ หุบบานๆ ๆ แล้วหมาหนี

หลักดี

ครั้งหนึ่งเข้าบิณฑบาตเวรในพระบรมมหาราชวัง พอถึงตรงขันทรงเสือกระจูดลื่นแทบขะมำ แต่ท่านหลักดี มีสติสัมปชัญญะมาก

ท่านผสมก้มลงจับมุมเสื่อ เต้นตามเสื่อตุ้บตั้บไป สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงทำพระสุรเสียง โอ่ะ โห่ะๆ ๆ เจ้าคุณหลักดี เจ้าคุณหลักดี ทรงชม

กลางดึก

ครั้งหนึ่งไปเทศน์บ้านขุนนางผู้หนึ่ง พอบอกศักราชแล้วคุยขึ้นว่า

"วันนี้เสียงคล่องเทศน์กุมารก็ได้"

ขุนนางผู้นั้นเลยให้เทศน์ทำนองกุมาร ข่าวว่าเพราะดีผู้หญิงชอบ

ครั้งหนึ่งเขานิมนต์ไปเทศน์ที่ศาลาบ้านหม้อ อ.บางตะนาวศรี กัณฑ์ชูชก ท่านไปถึงยามสาม เขาไปนอนกันหมด

ท่านไปถึงให้คนแจวตีกลองตูมๆ ขึ้นแล้ว ท่านเทศน์ชูชกไปองค์เดียว ชาวบ้านต้องลุกมาฟังท่านยังรุ่ง

อด อด อด

วันหนึ่งไปเทศน์ที่ไหนมา บ้านขุนนางอยู่ริมน้ำเขาตั้งธรรมมาสน์เทศน์ยังไม่มา ท่านจอดเรือถือคัมภีร์ขึ้นธรรมมาสน์ว่า อด อด อด อดๆ อยู่นานแล้วลงธรรมมาสน์ไป

ใบ้หวย

ก่อนที่จะเล่าเรื่องเจ้าประคุณสมเด็จฯ ใบ้หวย จะต้องย้อนไปกล่าวถึงเรื่องหวย ก.ข. ที่มีขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ให้ผู้อ่านทราบความเป็นเค้าเงื่อนเสียก่อน เมื่ออ่านเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับเจ้าประคุณสมเด็จฯ ใบ้หวยจึงจะเข้าใจได้ตระหนัก[๑]

มูลเหตุที่จะตั้งอากรหวยขึ้นในเมืองไทยนั้น มีในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไว้ดังนี้ว่า เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปีเถาะ (พ.ศ.๒๓๗๔) น้ำมาก เมื่อปี มะโรง (พ.ศ.๒๓๗๕) น้ำน้อยข้าวแพง ต้องซื้อข้าวต่างประเทศเข้ามาจ่ายขาย คนก็ไม่มีเงินจะซื้อข้าวกิน

---

[๑] ความที่กล่าวต่อไปนี้ คัดจากตำนานการเลิกบ่อนเบี้ยแลเลิกหวย พระนิพนธ์สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ คัดมาลงไว้เฉพาะบางตอน

ต้องมารับจ้างทำงานคิดเอาข้าวเป็นค่าแรง เจ้าภาษีนายอากรก็ไม่มีเงินจะส่ง ต้องเอาสินค้าใช้ค่าเงินหลวง ที่สุดจนจีนผูกปี้ก็ไม่มีเงินจะให้ต้องเข้ามารับทำงานในกรุงฯ จึงทรงพระราชดำริแคลงไปว่าเงินตราบัว เงินตราครุฑ เงินตราปาสาท (คือเงินบาทพดด้วงที่ทำเมื่อในรัชกาลที่ ๑-๒-๓) ได้ทำใช้ออกไปก็มาก หายไปเสียหมด ทรงสงสัยว่าคนจะเอาเงินไปซื้อฝิ่นมาเก็บไว้ขายในนี้ จึงโปรดให้จับฝิ่นเผาฝิ่นเสียเป็นอันมาก ตัวเงินก็ไม่มีขึ้นมา แลจีนหงพระศรีชัยบาล (ตำแหน่งเป็นนายอากรสุราเรียกกันว่าเจ๊สัวหง)

จึงกราบทูลว่าเงินนั้นตกไปอยู่ที่ราษฎรเก็บฝังดินไว้มากไม่เอาออกใช้ ถ้าอย่างนี้ที่เมืองจีนตั้งหวยขึ้นจึงมีเงินมา จึงโปรดฯ ให้จีนหงตั้งหวยขึ้น"[๑] ดังนี้ แลมีในจดหมายเหตุอีกแห่ง ๑ (นายกล่ำกล่าวไว้ในกลอนเพลงยาวกำเนิดหวย) ว่าเจ๊สัวหงแรกออกหวยเมื่อเดือนยี่ ปีมะแม ก็ต้องกระแส พระราชนิพนธ์จึงยุติได้เป็นแน่ว่า การเล่นหวยแรกมีขึ้นในเมืองไทยในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีมะแมจุลศักราช ๑๑๙๗ ตรงกับ พ.ศ.๒๓๗๘

เมื่อแรกเจ๊สังหงทำอากรนั้น โรงหวยตั้งอยู่ในกำแพงเมืองใกล้สะพานหัน (ภายหลังย้ายโรงหวยมาตั้งอยู่ริมสะพานข้ามคลองหลอดเหนือประตูสามยอด) ออกหวยเวลาเช้าวันละครั้ง ต่อมาไม่ช้าพระศรีวิโรจน์ดิศ เห็นเจ๊สัวหงมีกำไร จึงกราบบังคมทูลขอตั้งโรงหวยอีกโรง ๑ อยู่บางบำภู (บน) ออกหวยเวลาค่ำวันละครั้งหวยจึงมีเป็น ๒ โรง เรียกกันว่าโรงเช้าโรง ๑ โรงค่ำโรง ๑ ต่อมาหวยโรงพระ-ศรีวิโรจน์ทำการไม่เรียบร้อย ที่สุดอากรหวยจึงไปรวมอยู่ที่โรงเจ๊สัวหงแห่งเดียวเป็นต้นเหตุที่จะออกหวยเป็น ๒ เวลา และคงเรียกตามมูลเหตุเดิมว่า หวยโรงเช้า

---

[๑] ผู้ที่ได้เป็นอากรหวย มีบรรดาศักดิ์เป็นที่ขุนบานเบิกบุรีรัตน์ คนทั้งหลายจึงพากันเรียกนายอากรหวยว่า "ขุนบาล" เหมือนเรียกนายอากรบ่อนเบี้ยว่า "ขุนพัฒน์" ฉะนั้น

เวลา ๑ หวยโรงค่ำเวลา ๑ มาจนกระทั่งเลิกอากรหวย [๒]

เมื่อแรกจะเกิดหวยขึ้นในเมืองจีน มีผู้เอาชื่อคนมาตั้งเป็นตัวหวย ๓๔ ตัว ครั้นต่อมามีผู้คิดเพิ่มเติมหวยขึ้นอีก ๒ ตัว เมื่อแรกหวยมีเข้ามาในเมืองไทย จึงมีจำนวนหวยเป็น ๓๖ ตัวนั้น ในเมืองจีนเขาเรียกตามชื่อคนที่สมมติเอามาเป็นตัวหวย ที่โรงหวยทำเป็นฉากเขียนเครื่องหมายไว้หลายอย่าง เพื่อจะให้คนแทงรู้จักหวย คือ

เขียนภาพรูปคนซึ่งสมมติเป็นตัวหวยอย่าง ๑

เขียนหนังสือจีนกำกับรูปภาพ บอกชื่อคนที่เป็นตัวหวยอย่าง ๑

เขียนรูปสัตว์อันสมมติว่า เป็นชาติก่อนของคนที่เป็นตัวหวย กำกับไว้ให้เป็นที่สังเกตด้วยอีกอย่าง ๑

แต่เมื่อเอาหวยเข้ามาเล่นในเมืองไทย ไทยอ่านหนังสือจีนไม่ออกและพูดจีนไม่ได้ เห็นแต่ฉากรูปหวยก็รู้ไม่ได้ว่าเป็นตัวไหนๆ เจ๊สัวหงจึงคิดอ่านเอาตัวอักษรไทยเข้าหมายกำกับเพื่อให้ไทยรู้จักตัวหวย ดังนี้คือ

อักษร ก หมายตัวอุปราช ชื่อสามหวย ชาติเป็นชะนี

อักษร ข หมายตัวนายทหาร ชื่อง่วยโป๊ ชาติเป็นเต่า

อักษร ฃ หมายตัวขุนนางผู้ใหญ่ที่จอหงวน ชื่อเจียมกวย ชาติเป็นปลา

อักษร ค หมายตัวผู้หญิงชาวตลาด ๒ คน ชื่อหะตั๋ง ชาติเป็นหอยแครง

อักษร ฅ หมายถึงตัวภรรยาเจ้าเมือง ชื่อเม่งจู ชาติเป็นปลาตะเพียน

อักษร ฆ หมายตัวหลวงจีน ชื่อยิดซัว ชาติเป็นไก่

อักษร ง หมายตัวนายทหารโจร ชื่อจีเกา ชาติเป็นสิงโต

---

[๒] อากรหวย ก.ข. แรกตั้งขึ้นในเมืองไทยในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีมะแม พ.ศ.๒๓๗๘ เลิกในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ปีมะโรง ประมวลเวลาอายุของอากรหวย ก.ข. ตั้งแต่เกิดขึ้นในเมืองไทยจนกระทั่งเลิกลับดับสูญ พอได้ ๘๑ ปี

อักษร จ หมายตัวนางชี ชื่ออันสือ ชาติเป็นแมวป่า
อักษร ฉ หมายตัวคนฆ่าหมูขาย ชื่อจีติด ชาติเป็นแมวลาย
อักษร ช หมายตัวพลเมือง ชื่อฮกซุน ชาติเป็นสุนัข
อักษร ซ หมายตัวคนโซ ชื่อแซหงวน ชาติเป็นไก่
อักษร ฌ หมายตัวขุนนาง ชื่อฮวยกัว ชาติเป็นไก่ฟ้า
อักษร ญ หมายตัวคนใช้ของเจ้าเมือง ชื่อย่องเซ็ง ชาติเป็นห่าน
อักษร ด หมายตัวหลวงจีนเป็นที่ปรึกษา ชื่อกวางเหม็ง ชาติเป็นม้า
อักษร ต หมายตัวคนแจวเรือจ้าง ชื่อปิดติด ชาติเป็นหมู
อักษร ถ หมายตัวขุนนาง ชื่อพันกุ้ย ชาติเป็นหอยสังข์
อักษร ท หมายตัวนางงาม ชื่อเซี่ยงเจียว ชาติเป็นนกอีแอ่น
อักษร ธ หมายตัวเจ้าเมือง ชื่อไท้เผ็ง ชาติเป็นมังกร
อักษร น หมายตัวหลงจีน ชื่อเทียนสิน ชาติเป็นปู
อักษร บ หมายตัวหลวงจีน ชื่อแจหลี ชาติเป็นตะพาบน้ำ
อักษร ป หมายตัวพลเมือง ชื่อกังสือ ชาติเป็นงู
อักษร ผ หมายตัวคนตกเบ็ด ชื่ออิวหลี ชาติเป็นเหยี่ยว
อักษร ฝ หมายตัวคนโซ ชื่องว่นกุ้ย ชาติเป็นกุ้งฝอย
อักษร พ หมายตัวคนโซ ชื่อกิดปิ้น ชาติเป็นแกะ
อักษร ฟ หมายตัวลูกเขยเจ้าเมือง ชื่อเกากัว ชาติเป็นกา
อักษร ภ หมายตัวโจรที่เป็นแม่ทัพ ชื่อคุนชัว ชาติเป็นเสือ
อักษร ม หมายตัวขุนนางนายทหาร ชื่อหันหุน ชาติเป็นควาย
อักษร ย หมายตัวขุนนาง ชื่อฮ่องชุน ชาติเป็นนกยูง
อักษร ร หมายตัวน้องสาวเจ้าเมือง ชื่อกินเง็ก ชาติเป็นผีเสื้อ
อักษร ล หมายตัวหลวงจีน ชื่อเทียนเหลียง ชาติเป็นปลาไหล

อักษร ว หมายตัวหลวงจีน ชื่อแชหุน ชาติเป็นนกกระสา

อักษร ส หมายตัวขุนนาง ชื่อฮะไฮ้ ชาติเป็นกบ

อักษร ห หมายตัวคนขายถ่าน ชื่อบ้องหลิม ชาติเป็นผึ้ง

อักษร ฬ หมายตัวคนโซ ชื่อง่วนกิด ชาติเป็นเนื้อทราย

อักษร อ หมายตัวนักเรียน ชื่อบ้วนกิ๋ม ชาติเป็นงูดิน

อักษร ฮ หมายตัวขุนนางนายทหารรักษาด่าน ชื่อเจี๊ยสูน ชาติเป็นหมูป่า

เพราะเหตุที่อาศัยอักษรไทยเข้ากำกับดังนี้ รัฐบาลจึงเรียกว่า "อากรหวย ก.ข." และพวกไทยที่เล่นหวย จึงมักเรียกตัวหวยด้วยชื่ออักษรและชื่อจีนกำกับกัน ดังเช่นว่า "กอสามหวย ข้องง่วยโป๊ สอฮะไฮ้" เป็นต้น บางตัวก็เอาคำไทยใช้แทนชื่อจีน เช่นว่า "จอหลวงชี ฉอขายหมู ตอเรือจ้าง" บางตัวก็เอาภาษาไทยเข้าแทนทีเดียว ดังเช่น "ผอผี ฝอฝน ฟไฟ" ฉะนี้ก็มี แต่ส่วนจีนถึงจีนในเมืองนี้เขาเรียกชื่อตัวหวยแต่ตามภาษาจีนว่า "สามหวย และ ง่วยโป๊" เป็นต้น หาได้เรียกตัวอักษรไทยด้วยไม่

อนึ่งเมื่อแรกเอาหวยเข้ามาเล่นในเมืองนี้ เล่นเต็มตามแบบจีนคือในหวย ๓๖ ตัวนั้น ถ้าออกตัวใดแล้วต้องเว้นหวยตัวนั้นและตัวอื่นที่มีชื่อพ้องกันเสีย ๓ วัน จึงจะเอากลับมาออกได้อีก จะยกตัวอย่างดังออกตัว บ. แจหลีแล้ว ต้องเว้นตัว บ. แจหลีแล้ว ตัว ผ. อิวหลี จะออกภายใน ๓ วัน ไม่ได้ ฉะนี้เป็นต้น เล่ากันว่าเมื่อหวยยังมี ๒ โรง เจ๊สัวหงออกตัว ง. จีกา มีคนแทงไม่ยอมให้เงิน ทำนองจะหาว่าเป็นตัวพ้องกับ ฟ เกากัว หรือ ฉ จีติดที่ได้ออกแล้วหรืออย่างไรอย่างหนึ่ง เกิดวิวาทถึงจะตีรันฟันแทงกันครั้ง ๑ ฝ่ายข้างโรงพระศรีวิโรจน์ก็เกิดเหตุด้วยเรื่องออกตัว ธ. ไท้เผ็งครั้ง ๑ แต่จะเป็นเหตุอย่างไรหาปรากฏไม่ ถึงรัฐบาลต้องว่ากล่าวจึงตกลงลดตัวหวยเสีย ๒ ตัว คงให้มีแต่ ๓๔ ตัว แต่ยอมให้ออกติดต่อกันได้ ไม่ต้องเว้น ๓ วันตามแบบจีน จึงได้ยกตัว ง. จีเกา และตัว ธ ไท้เผ็ง อันเป็นตัว

เกิดความเสีย ไม่ได้ออกแต่นั้น[๑]

ข้อใหญ่ใจความอันสำคัญของคนแทงหวย ก็คือที่จะคิดให้ถูกว่าหวยจะออกตัวใด แล้วดักแทงหวยตัวนั้น การเลือกตัวหวยที่จะแทงนี้เรียกว่าหาหวยดี มีวิธีของนักเล่นหวยหลายอย่าง บางคนก็คิดเดาใจขุนบาลว่าจะออกหวยตัวใดตามตำราการพนันที่เรียกว่าคิดโสฬส บางทีก็สืบถามตรวจตราหาเค้าเงื่อนว่า ขุนบาลจะออกหวยตัวไหนในวันหนึ่งวันใด มีวิธีหลายอย่างเหมือนกัน เบื้องต้นก็คือพยายามที่จะถามตัวขุนบาลเอง ขุนบาลถูกถามรำคาญจึงจ้างคนคิดใบ้หวยลวงบอกไว้ที่หน้าโรงหวยทุกวัน[๒] แต่บางคราวขุนบาลถูกผู้ที่อยู่ใกล้ชิดอ้อนวอนถามบอกใบ้ให้จริงๆ เขาแทงถูกก็มีบ้าง ยังพวกที่หาหวยดีโดยทางวิทยาคม เช่น บนบานขอหวยต่อวัตถุและบุคคลที่นับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ก็มี แม้ที่สุดจนพระพุทธรูปหรือต้นไม้ก็มีคนไปอธิษฐาน ขัดถูรอยตัวหวยเผื่อจะผุดโผล่มาให้บ้าง ยังมีการขอหวยดีโดยวิธีอื่นๆ อีกจะงดไว้ จะยกตัวอย่างแต่ที่ขอต่อบุคคล และไม่กล่าวถึงพกอสัจอลัชชีที่ให้หวยเขาโดยมิจฉาชีพ บางทีคนดีๆ เช่นพระสงฆ์ซึ่งคนทั้งหลายนับถือคุณวุฒิถ้าองค์ไหนชอบประพฤติแปลกๆ ก็มักมีคนเลยเข้าไปว่าท่านใบ้หวยให้เป็นทาน ดังเช่นเจ้าประคุณสมเด็จฯ ท่านมักชอบประพฤติแปลกๆ เมื่อพวกนักเลงหวยเห็นท่านประพฤติแปลกๆ อย่างนั้น ก็จับเลศนัยมาคิดแทงหวยถูกกันเนืองๆ จึงเกิดเลื่องลือวาเจ้าประคุณสมเด็จฯ ใบ้หวยแม่นด้วยประการฉะนี้ อันเรื่องเกี่ยวกับเจ้า-ประคุณสมเด็จฯ ใบ้หวยนั้น ได้ฟังเล่ากันมาหลายเรื่องจะเขียนลงไว้แต่บางเรื่องดังต่อไปนี้

---

[๑] หวยครั้งเจ๊สัวหงนั้น กำหนดให้แทงได้ตัวละบาทเป็นอย่างมาก ใครแทงถูกก็เอาโพยไปขึ้นเอาเงินที่เสมียนใช้ให้ ๓๐ ต่อ แต่ไม่คืนทุนเดิมให้ เพราะฉะนั้นผู้ที่ถูกคงได้แต่ ๒๙ ต่อ

[๒] กล่าวกันว่า อาจารย์หวยเมื่อจะบอกหวยให้ผู้ใด ต้องบอกใบ้ให้ผู้นั้นคิดเอาเอง ว่าถ้าบอกให้ตรงๆ วิชานั้นจะเสื่อมความขลัง

เรื่อง ๑ ว่า เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้จัดสิ่งของเครื่องกฐินแล้วลงเรือแจวขึ้นไป ว่าจะไปทอดกฐินที่วัดแขวง จังหวัดอ่างทอง ไปจอดพักนอนอยู่ ณ ที่แห่ง ๑ ขโมยขึ้นลักเอาเครื่องกฐินไปหมด ท่านตื่นขึ้นแล้วดีใจเลยให้กลับล่องมา ใครถามว่าท่านว่าทอดกฐินแล้วหรืออย่างไร ท่านตอบว่า "ฉันได้บริจาคแล้ว ฉันขอแบ่งส่วนบุญให้นะจ๊ะ" ครั้นมาถึงบ้านบางตะนาวศรี แขวงจังหวัดนนทบุรีท่านได้ซื้อหม้อบรรทุกเต็มเรือมา ใครถามว่าซื้อไปทำไม ท่านตอบว่า "เอาไปแจกชาวบางกอกเขาจ๊ะ" แล้วก็แจกหม้อนั้นเรื่อยไป เข้าคลองบางลำภูออกคลองสะพานหัน แล้วแจวขึ้นไปจนถึงวัดระฆังฯ เขาว่าวันรุ่งขึ้นหวยออกตัว ม. หันหุนเชิด (คือออกตัว ม. ทั้งเช้าค่ำ)

เรื่อง ๒ ว่า เขาอาราธนาเจ้าประคุณสมเด็จฯ ไปเป็นอุปัชฌาย์บวชนาคที่วัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิฯ) ว่านาคนั้นชื่อกรุด โยมบิดาเจ้าคุณพระธรรมวโรดม (อยู่)[๑] วัดสระเกศ ถึงเวลาท่านก็ข้ามไป เขาเอาคานหามมารับท่านที่ท่า ท่านขึ้นคานหามมีคนกั้นสัปทนถวายไปตามทาง เวลานั้นเผลิญมีลมพัดแรง พัดเอาสัปทนก็กั้นหมุนไป ท่านก็ทำหมุนไปบนคานหามตามสัปทนนั้น ท่านจะบอกใบ้หวยหรืออย่างไรไม่มีใครทราบ ว่าในวันรุ่งขึ้นหวยออกตัว ม. หันหุนด้วย

เรื่อง ๓ ว่า เจ้าประคุณสมเด็จฯ มาที่วัดมหาธาตุฯ ด้วยธุระ ๑ ไปคอยอยู่ที่ประตูวัดทางที่ท่านจะออก พอท่านออกไปถึง พระองค์นั้นก็กราบเรียนว่า "กระผมจะมาขอหวยหลวงพ่อ เขาลือกันว่าหลวงพ่อให้หวยแม่น" ท่านตอบว่า "จะมายอฉันเลยจ้ะ" แล้วท่านก็หลีกไป เขาว่าวันรุ่งขึ้นหวยออกตัว ย. ฮ่องชุน และตัว จ. อันสือ แต่พระองค์นั้นก็ไม่ถูก

เรื่อง ๔ ว่า มีเด็กหญิงรุ่นสาวคน ๑ พายเรือเข้าไปขายขนมจีนในคลอง

---

[๑] ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๐๖ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๐๘ พระชนมายุ ๙๑ พรรษา

วัดระฆังฯ (กุฏิเจ้าประคุณสมเด็จฯ อยู่ริมคลองนั้น) ท่านได้ให้ศิษย์ซื้อขนมจีนมาฉัน ๒ จาน เสร็จแล้วจะชำระเงิน เด็กหญิงนั้นบอกว่า "หนูไม่รับเงิน หนูถวายหลวงปู่ค่ะ" ท่านว่า "ขนมจีน ๒ จาน น่ะแม่หนู" แม้เด็กหญิงนั้นจะกล่าวอย่างไรๆ ท่านก็ยังพูดย้ำอยู่ว่า "๒ จาน น่ะแม่หนูๆ" จนเด็กหญิงนั้นพายเรือเลย กุฏิไปแล้ว ท่านก็ยังร้องบอกไปดังนั้นอีก เมื่อกลับถึงบ้านเด็กนั้นได้เล่าเรื่องให้บิดามารดาฟัง ฝ่ายบิดามารดาจะคิดกันอย่างไร ไม่ทราบได้แทงหวยตัว จ. อันเสือทั้งเช้าค่ำก็ถูก ว่าได้เงินหลายร้อยบาท

เรื่อง ๕ ว่า เจ้าประคุณสมเด็จฯ ไปเทศน์ที่วัดบางปะกอก จังหวัดธนบุรีโดยเรือเก๋ง ก่อนที่ท่านจะไปเทศน์นั้น หวยได้ออกตัว ฆ. ยิดซัว และตัว พ. กินปิ้นมาแล้วขากลับพอมาถึงปากคลองบางกอกใหญ่ ท่านได้ออกมายืนที่หน้าเก๋งเรือ มือหนึ่งถือพานหมาก (ทองเหลือง) อีกมือหนึ่งเอาสากตำหมากเคาะพานนั้น พร้อมกับร้องบอกว่า "ฉันกลับมาแล้วจ้ะๆ" ตลอดทางจนถึงวัดระฆังฯ ในวันรุ่งขึ้นหวยออกตัว ฆ. ยิดซัว กับ ตัว พ. กินปิ้นซ้ำอีก

เรื่อง ๖ ว่า ในปีหนึ่งเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้แต่งวัดรับเสด็จกฐิน เอาตุ๊กตากระดาษที่เขาทำเป็นรูปช้างมาตั้งเรียงรายตามกำแพงแก้ว พระอุโบสถ พวกนักเลงหวยที่ไปในกระบวนพระกฐินนั้น เอาช้างเป็นนิมิตแทงตัว ฉ ช ฌ ในวันรุ่งขึ้นหวยออกตัว ฌ. ฮวยกัว ว่ามีคนถูกกันมาก

เรื่อง ๗ ว่า เจ้าประคุณสมเด็จฯ ข้ามฟากไปฝั่งพระนครด้วยกิจธุระอย่างหนึ่ง พบชายหญิง ๒ คนผัวเมียนั่งอยู่ในเรือ ซึ่งบรรทุกแตงโมเต็มลำจอดอยู่ที่ท่าข้างวัดหลวงทั้ง ๒ คนนั้น มีอาการส่อว่ามีความทุกข์ใจอย่างใดอย่างหนึ่งถามได้ความว่า บรรทุกแตงโมมาขายหลายวันแล้ว ก็ยังขายไม่ได้เป็นทุกข์กลัวจะขาดทุน ท่านจึงรับซื้อแตงโมนั้นทั้งหมด เมื่อให้ศิษย์ชำระเงินแล้ว ท่านได้บอกคืนแตงโมให้เป็นสิทธิ์แก่ชายหญิงนั้นแล้วหลีกไป ข่าวเรื่องเจ้าประคุณสมเด็จฯ ซื้อ

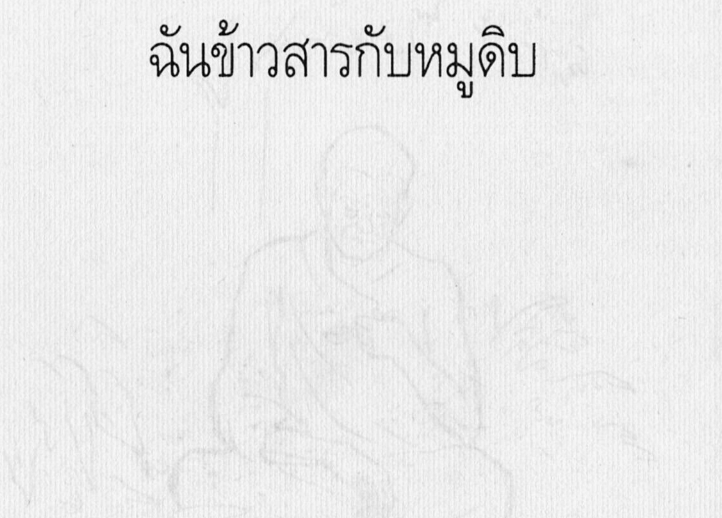
แตงโมได้แพร่สะบัดไปโดยรวดเร็วราวกับไฟไหม้ป่าว่าพวกนักเลงหวยถือเอาแตงโมเป็นนิมิตแทงตัว ม. หุนหันก็ถูก

เรื่อง ๘ ว่า มีชายคน ๑ อยากแทงหวย จะไปขอกับเจ้าประคุณสมเด็จฯ ก็เกรงท่านจึงให้บุตรชายอายุราว ๗-๘ ขวบไปขอ พอเด็กนั้นบอกขอหวย ท่านก็ทำหน้าตาถมึงทึง จนเด็กนั้นตกใจกลัว กลับไปเล่าให้บิดาฟังว่าท่านไม่ให้หวย แต่ท่านทำหน้าเหมือนยักษ์ เขาว่าบิดาเด็กนั้นได้แทงหวยตัว ย. ฮ่องชุนก็ถูกรวยมาก

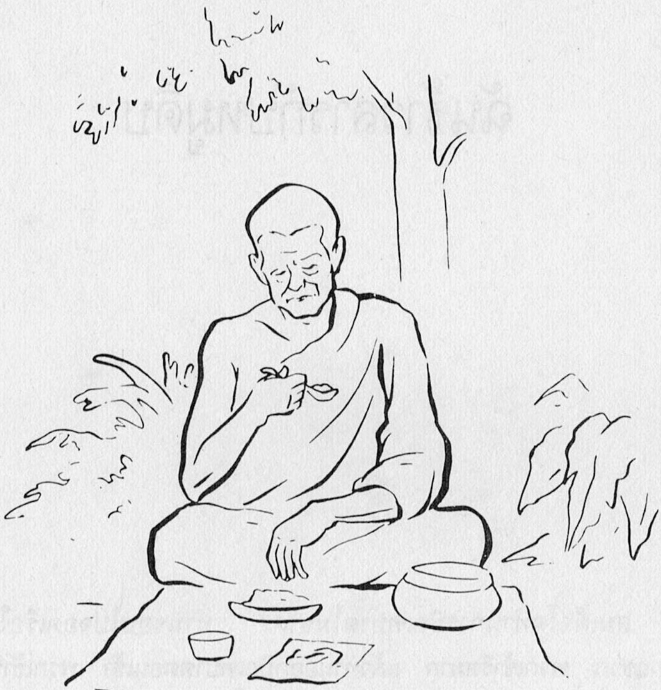
เรื่อง ๙ ว่า หลวงสวัสดิ์นคเรศ (กล่อม จันทนบุปผา) เล่าว่าเมื่อเป็นเด็กอยู่วัดระฆังฯ วันหนึ่งไปเล่นกับเพื่อนเด็กๆ ที่ในลานโบสถ์ได้เห็นเจ้าประคุณสมเด็จฯ มือถือย่ามใบเล็ก อีกมือหนึ่งถือย่ามใบใหญ่ลากไปรอบๆ โบสถ์ ทั้งตัวหลวงสวัสดิ์ฯ และเด็กอื่นๆ ต่างเห็นแปลกและขบขันได้ไปบอกเล่าให้ใครต่อใครอีกหลายคนฟัง ในวันรุ่งขึ้นหวยออกตัวย. ย่องเซ็ง และตัว ย. ฮ่องชุน ว่ามีคนถูกกันหลายคน

เรื่อง ๑๐ ว่า นางพุก สวัสดิ์นคเรศ เล่าว่า เมื่อยังเป็นเด็กไว้จุก อายุอยู่ในราว ๑๒ ขวบ ได้ไปกับมารดาในงานฉลองศาลาฟังธรรมที่ในตรอกเจ๊สัวเนียม (ตรอกอิศรานุภาพ) เจ้าประคุณสมเด็จฯ ไปเทศน์ในงานนั้นด้วย แต่ก่อนจะเทศน์เจ้าภาพได้ถวายไตรให้ครองไตร ๑ ขณะที่กำลังครองไตรนั้น มีหลายคนได้เห็นท่านคาดเชือกปอแทนรัดประคดเอว ต่างรู้สึกนึกขบขัน ที่เข้าใจว่าท่านใบ้หวยให้ก็มี ในวันรุ่งขึ้นหวยออกตัว ป.กังสือ แต่จะมีใครถูกบ้างหาทราบไม่

ฉันข้าวสารกับหมูดิบ

สมเด็จโตท่านการบิณฑบาตไม่ขาด ท่านชอบไปจอดเรือในคลองบางนกแขวก พวกเข้ารีตมาก แล้วท่านออกบิณฑบาตตอนเช้า พวกเข้ารีตเข้าใจว่ามาขอทาน เขาใส่ข้าวสาร หมูดิบ ท่านก็มานั่งเคี้ยวข้าวสารกับหมูดิบ

๙. เพลที่ไหน ฉันที่นั่น

บางทีไปเทศน์ทางคลองบางนกแขวก ท่านนอนจำวัดหลับไปพอบ่ายสองโมงตื่นท่านถามคนแจวเรือว่า

"เพลหรือยัง"

เขาเรียนว่า "เพลแล้วขอรับ"

ท่านถามว่า "เพลที่ไหนจ๊ะ"

เขาเรียนว่า "เพลที่วัดล่างขอรับกระผม"

ท่านอ้อนวอนเขาว่า "พ่อคุ้น พ่ออย่าเห็นกับเหน็ดเหนื่อย พ่อช่วยพาฉันไปฉันเพลที่วัดตีกลองเพลสักหน่อยเถอะจ๊ะ นึกว่าช่วยชีวิตฉันไว้"

คนเรือแจวกลับลงไปอีกสามคุ้งน้ำถึงวัดที่ตีกลอง ท่านขึ้นไปขออนุญาตสมภารเจ้าวัดสมภารยอมปูเสื่อที่หอฉันใกล้กับกลองแล้วคนเรือยกสำรับกับข้าวขึ้นไปประเคนท่าน ท่านก็ฉัน

สมภารมาคอยดูแล พระเด็กๆ แอบดู เจ้าพวกเด็กวัดก็กรูเกรียวมาห้อมล้อม บ้างตะโกนบอกกันว่า พระกินข้าวเย็นโว้ย เด็กบางคนเกรียวเข้าไปบอกผู้ใหญ่ถึงบ้านเขาพากันออกมา บ้างมีส้มขนมกับข้าวลูกไม้ ก็ออกมาถวายเป็นอันมาก ฉันไม่หวาดไหว เลยเลี้ยงเด็กเลี้ยงคนเรืออิ่มแต้ตามกัน

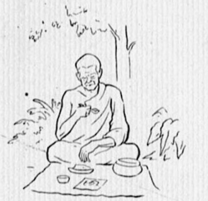
(บางทีท่านเห็นในตติยคัณฐีฎีกา แก้โภชนะมีบาลีว่า "อญฺญตฺรรตฺติยา มาภุญฺชติ" แปลว่าให้เจ้าภิกษุขบฉันในเวลากาลตั้งแต่เห็นดวงอาทิตย์ขึ้นจนถึงอาทิตย์ตก ยังเห็นดวงเรียกว่ากาล ถ้าค่ำคืนเรียกว่าวิกาล ฉันกลางวันนี้เป็นบัญญัติเพิ่มเติม เมื่อครั้งแผ่นดินพระพิมลธรรมในกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานีอยู่นั้น)

กราบคัมภีร์

จรรยาอาการของสมเด็จพระพุฒาจารย์โตพระองค์นี้ ประพฤติอ่อนน้อมยำเกรงผู้ใหญ่ และพระสงฆ์

ถ้าพระแบกคัมภีร์เรียน สามเณรแบกคัมภีร์เรียน หากท่านไปพบกลางถนนหนทาง ท่านเป็นต้องหมอบก้มลงเคารพ

ถ้าพระเณรไม่ทันพิจารณาสำคัญว่าท่านก้มตนเคารพตน และก้มตอบเคารพตอบท่าน ทีนั้นเถอะไม่ต้องไปกัน ต่างหมอบกันแต้อยู่นั่นเอง

ถูกขับออกนอกประเทศ

ตั้งแต่ท่านรับสมณศักดิ์เป็นที่พระธรรมกิตติ จนกระทั่งเป็นพระเทพกวีได้มีความผิดครั้งหนึ่ง เมื่อเทศน์ถึงตั้งกรุงกบิลพัสดุ์ และตั้งวงศ์ศักยราช ในพระปฐมโพธิปริเฉทที่ ๑ นั้น แต่ในสมัยใช่กาลจะเทศน์พระปฐมโพธิปริเฉทที่ ๑ ไม่ใช่กลางเดือน ๖ ท่านก็นำไปเทศน์ถวายว่า

"เมื่อตั้งกรุงกบิลพัสดุ์แล้ว จึงนำบุตรกษัตริย์ในวงศ์เดียวกันมาเสก แต่กษัตริย์องค์แรกได้นำพระขนิษฐานารีมาอภิเษกตามลัทธิคติของพวกพราหมณ์ ที่พากันนิยมว่าแต่งงานกันเองไม่เสียวงศ์ จนเป็นโลกยบัญญัติสืบมาช้านาน จนถึงกษัตริย์โอกากะวงศ์รัชกาลที่ ๑ รวมพี่น้อง ๗ องค์ เจ้าชาย ๓ เจ้าหญิง ๓ ออกจากเมืองพระราชบิดา มาตั้งเป็นราชธานี ขนานนามว่ากรุงกบิลพัสดุ์ตามบัญญัติของกบิลฤาษี

ต่อนี้ไปก็แต่งงานราชาภิเษก พี่เอาน้อง น้องเอาพี่ เอากันเรื่อยไม่ว่ากัน เห็นตามพราหมณ์เขาถือมั่นว่าอสมภินนวงศ์ไม่แตก พี่แตกน้องแน่นแฟ้นดีบริสุทธิ์ไม่เจือไพร่ คราวนี้เลียนอย่างมาถึงประเทศใกล้เคียงมัชฌิมประเทศ ก็

พลอยเอาอย่างกันสืบๆ มาจนถึงสยามประเทศก็เอาอย่างเอาพี่เอาน้องขึ้นราชาภิเษกและสมรสกันเป็นธรรมเนียมมา

สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่พอพระราชหฤทัย ไล่ลงธรรมมาสน์

"ไป ไป ไป ไปให้พ้นพระราชอาณาจักร ไม่ให้อยู่ในดินแดนของฟ้าไปให้พ้น"

พระเทพกวีออกจากวังเข้าไปนอนในโบสถ์วัดระฆังออกมาไม่ได้นาน ใช้บิณฑบาตบนโบสถ์ ลงดินไม่ได้เกรงผิดพระบรมราชโองการ

ครั้นถึงคราวถวายพระกฐิน เสด็จมาพบเข้ารับสั่งว่า

"อ้าวไล่แล้วไม่ให้อยู่ในราชอาณาจักรสยามทำไมยังขืนอยู่อีกล่ะ"

"ขอถวายพระพร ! อาตมาภาพไม่ได้อยู่ในพระราชอาณาจักร อาตมาภาพอาศัยอยู่ในพุทธจักร ตั้งแต่วันมีพระราชโองการ อาตมาภาพไม่ได้ลงดินของมหาบพิตรเลย"

"ก็กินข้าวที่ไหน ไปถานที่ไหน"

"ขอถวายพระพร ! บิณฑบาตบนโบสถ์นี้ ฉัน ถาน ในกระโถน เทวดาคนนำไปลอยน้ำ"

รับสั่งว่า "โบสถ์นี้ไม่ใช่อาณาจักรสยามหรือ"

ถวายพระพรว่า "โบสถ์เป็นวิสุงคาม เป็นส่วนหนึ่งจากพระราชอาณาจักร กษัตริย์ไม่มีอำนาจขับไล่ได้ ขอถวายพระพร"

ลงท้าย "ขอโทษๆ" แล้วทรงถวายกฐิน

ครั้นเสร็จการกฐินแล้ว รับสั่งว่า "อยู่ในพระราชอาณาจักรสยามได้ แต่วันนี้เป็นต้นไป"

(เหตุนี้แหละทำให้พระเทพกวี คิดถวายอติเรก ทั้งเป็นคราวหมดรุ่นพระผู้ใหญ่ด้วย)

เทียนสู้ลม

ครั้นเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์แล้ว ท่านก็ยิ่งเป็นตลกมากขึ้น คอยไหวพริบในราชการแจจัดขึ้นยิ่งกว่าเป็นพระเทพกวี ดูเหมือนคอยแนะนำเป็นปุโรหิตทางอ้อมๆ

ครั้งหนึ่งไปสวดมนต์ที่วังกรมเทวาฯ วังเหนือวัดระฆัง พอพายเรือไปถึงท้ายวัง เกิดพายุใหญ่ผนตกห่าใหญ่ เม็ดฝนโตโต คลื่นก็จัดละลอกก็จัด สมเด็จพระพุฒาจารย์ เอาโอต้นเถามาใบหนึ่ง แล้วจุดเทียนติดปากโอแล้วลอยลงไป บอกพระให้คอยดูด้วยว่าเทียนจะดับเมื่อใด พระธรรมถาวร เล่าว่าเวลานั้นท่านเป็นที่พระครูสังฆวิชัยได้เป็นผู้ตั้งตาคอยตามดู แลเห็นเป็นแต่โอโคลงไปโคลงมา เทียนก็ติดลุกแวบวาบไปจนสุดสายตาเลยหน้าวัดระฆังก็ยังไม่ดับ

สุนัขไม่เห่า

ท่านเข้าบ้านแขกบ้านจีน ส่วนใหญ่ๆ เดินได้ สบายไม่ต้องเกรงสุนัขที่เขาเลี้ยงนอนขวางทาง ท่านต้องก้มให้สุนัขแล้วยกมือขอทางเจ้าสุนัขว่า

"ขอดิฉันไปสักทีเถิดจ๊ะ"

แล้วก้มหลีกไป ไม่ข้ามสุนัข จะดุเท่าดุอย่างไร

จะเป็นสุนัขฝรั่งหรือสุนัขไทหลำ ก็ไม่แห้ไม่เห่าท่าน นอนดูท่านทำแต่ตาปริบๆ มองๆ เท่านั้น โดยสุนัขจูที่ปากเปรอะๆ ก็ไม่เห่าไม่ห้ามท่าน

ผจญทะเลบ้า

ครั้งหนึ่งสมโภชพระราชวังบนเขามไหสวรรค์ เมืองเพชรบุรี สังฆการี วางฎีกา ท่านไปเรือญวน ๔ แจว ออกทางปากน้ำบ้านแหลม เวลานั้นทะเลเป็นบ้าคลื่นลมจัดมากชาวบ้านในอ่าวบ้านแหลมช่วยกันร้องห้ามว่า

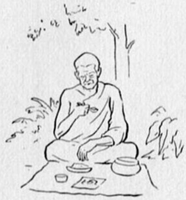
"เจ้าประคุณอย่าออกไปจะล่มตาย"

ท่านตอบว่า "ไปจ๊ะ ไปจ๊ะ"

ท่านออกยืนหน้าเก๋งเอาพัชนีใบตาลโบกแหวกลมหน้าเรือ ลูกคลื่นโตกว่าเรือท่านมากบังเรือมิดแต่ทางหน้าเรือคลื่นไม่มี ลมก็แหวกทางเท่ากับแจวในลำท้องร่องน้ำเรียบแต่น้ำข้างๆ กระเซ็นบ้าง เพราะคลื่นข้างเรือทั้งสองโตเป็นตลิ่งทีเดียว

พระธรรมถาวรเล่าว่า เวลานั้นท่านเป็นพระครูปลัดไปกับท่านด้วยได้เห็นน่าอัศจรรย์ ใจท่านหายๆ ดูไม่รู้ว่าจะคิดเกาะเกี่ยวอะไร สมเด็จพระพุฒาจารย์ท่านยืนโบกพัดเฉย คนก็แจวเฉยเป็นปกติ จนเข้าปากน้ำเมืองเพชร ท่านจึงเข้าเก๋ง

เอนกาย ชาวปากอ่าวเมืองเพชรเกรงบารมีสมเด็จท่านมากยกมือท่วมๆ หัว สรรเสริญคุณสมบัติของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ตลอดจนเจ้าขุนนางที่ตามเสด็จคราวนั้นว่าเจ้าพระคุณสำคัญมาก แจวฝ่าคลื่นลมกลางทะเลมาได้ตลอดปรอดโปร่งปราศจากอุทกอันตราย

ปริศนาธรรมดับกิเลส

ในปีฉลู พ.ศ. ๒๔๐๘ (จ.ศ.๑๑๒๗) ปีนั้นเอง สมเด็จพระปวเรนทราเมศร์มหิศเรศร์รังสรรค์พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชวัง (วังหน้า) เสด็จสวรรคต ในพระที่นั่งอิศเรศร์ ณ วัน...เดือนยี่ เป็นปีที่ ๑๕ ในรัชกาลที่ ๔ เถลิงราชย์ได้อุปราชาภิเษก ๑๔ ปี กับ ๓ เดือน พระชนม์ ๕๗ กับ ๔ เดือน ประกอบโกศตั้งบนพระเบญจา ในพระที่นั่งอิศเรศร์ฯ นั้น

สมเด็จพระจอมเกล้าฯ เสด็จบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานในพระบวรศพ แต่พอเสด็จถึงพระทวาร พระที่นั่งนั้น พวกพระสวดพระอภิธรรม ๘ รูป ท่านตกใจเกรงพระบรมเดชานุภาพ ท่านลุกวิ่งหนีเข้าแอบในพระวิสูตร (ม่าน) ที่กั้นพระโกศ

ทรงทราบแล้วกริ้วใหญ่แหวๆ ว่า

"ดูซิ ดูซิ ดูถูกเข้า มาเห็นข้าเป็นเสือ เป็นยักษ์ เอาไว้ไม่ได้ต้องให้มันสึก

ให้หมด"

รับสั่งแล้วทรงพระอักษรถึงสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ส่งให้พระ-ธรรมเสนา (เนียม) นำลายพระราชหัตถ์เลขามาถวายสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) วัดระฆัง

ครั้นสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) รับจากสังฆการี มาอ่านดูแล้วท่านก็จุดธูป ๓ ดอก แล้วจี้ที่กระดาษที่ว่างๆ ลายพระหัตถ์นั้น ๓ รูป แล้วส่งให้พระธรรมเสนานำมาถวายคืนในเวลานั้น

พระธรรมเสนาทูลเกล้าถวาย ทรงทอดพระเนตรเห็นรูกระดาษไหม้ไม่ลามถึงตัวหนังสือ ก็ทรงทราบปริศนาธรรม จึงรับสั่งว่า

"อ้อท่านให้เราดับราคะ โทสะ โมหะ อันเป็นไฟ ๓ กอง งดที งดที เอาเถอะๆ ถวายท่าน"

พระธรรมเสนาไปเอาตัวพระสวดมานั่งประจำที่ให้หมด แล้วทรงแนะนำสั่งสอนระเบียบจรรยาในหน้าพระที่นั่งให้พระรู้ระเบียบรับเสด็จแต่นั้นมาจนถึงทุกวันนี้

ครั้งหนึ่งถึงเดือน ๑๑-๑๒ ลอยกระทงหลวง เสด็จลงประทับบนพระที่นั่งชลังคะพิมาน (ตำหนักแพ) พร้อมด้วยฝ่ายในเป็นอันมาก

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) แจวเรือข้ามฟากฝ่าริ้วเข้ามาเจ้ากรมเรือดั้งจับเรือแหกทุ่น รับสั่งถามว่า

"เรือใคร"

เจ้ากรมกราบบังคมทูลพระกรุณา "เรือสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต)"

รับสั่งว่า "เอาเข้ามานี่"

ครั้นเจ้ากรมเรือดั้งนำเรือสมเด็จฯ เข้าไปถวาย นิมนต์ให้นั่งแล้วรับสั่งว่า "ไปไหน"

ทูลว่า "ขอถวายพระพรตั้งใจมาเฝ้า"

"ทำไมเป็นถึงสมเด็จเจ้าแล้ว เหตุใดต้องแจวเรือเอง เสียเกียรติยศแผ่นดิน"

ทูลว่า "ขอถวายพระพร ! อาตมาภาพทราบว่า เจ้าชีวิตเสวยน้ำเหล้า สมเด็จเจ้าก็ต้องแจวเรือ"

"อ้อ ! จริง จริง การกินเหล้าเป็นโทษ เป็นมูลเหตุให้เสื่อมเสียเกียรติยศแผ่นดินใหญ่โตทีเดียว ตั้งแต่วันนี้ไปโยมจะถวายพระคุณเจ้า จักไม่กินเหล้าอีกแล้ว"

สมเด็จพระพุฒาจารย์เลยถวายยถาสัพพี ถวายพระพรลา รับสั่งให้ฝีพายเรือดั้งไปส่งถึงวัดระฆัง

คุณความดีมีมาก

ในแผ่นดินสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ นั้น สมเด็จพุฒาจารย์ (โต) ท่านได้ประพฤติคุณงามความดีดำรงตะบะเดชะชื่อเสียงกระเดื่องเฟื่องฟุ้งมาในราชสำนักก็หลายประการ ในสงฆ์สำนักก็หลายประการ

จนท่านมีคนนับถือลือชาปรากฏ ตลอดสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ ๔ เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีมะโรง พ.ศ.๒๔๑๑ (จ.ศ.๑๒๓๐) เวลายาม ๑ กับ ๑ บาท สิริพระชนม์ ๖๔ เสวยราชสมบัติได้ ๑๗ ปี กับ ๖ เดือน ๑๔ วัน อายุสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ได้ ๘๑ ปี รับตำแหน่งสมเด็จพระพุฒาจารย์มาได้ ๔ ปี สิ้นรัชกาลที่ ๔ นี้

มืดจริงหนอ !

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ คือสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเถลิงราไชยสุริยสมบัติ เป็นบรมกษัตริย์ครอบครองสยามรัฐ อาณาจักรในเดือน ๑๒ แรม ๑๒ ค่ำ วันพุธ ปีมะโรง ศกนั้นพึ่งเจริญพระชนมายุได้ ๑๕ ปี ๗ เดือน ๙ วัน

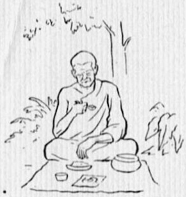
สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ท่านจุดเทียนเล่มใหญ่เข้าไปในบ้านสมเด็จพระยามหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) คือสมเด็จพระประสาท ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) เอาคัมภีร์หนีบรักแร้ ตาลปัตรทำหางเสือจุดเทียนเล่มใหญ่เข้าไปที่บ้านสมเด็จพระประสาทในเวลากลางวันแสกๆ เดินรอบบ้านสมเด็จพระประสาท (คลองสาน)

สมเด็จพระประสาทอาราธนาขึ้นบนหอนั่งแล้ว

"โยมไม่สู้มืดนักดอกเจ้าคุณ อนึ่งโยมนี้มีใจแน่นแฟ้นในพระพุทธศาสนา

แน่นอนมั่นคงเสมอ อนึ่ง โยมทะนุบำรุงแผ่นดินโดยเที่ยงและ และตั้งใจประคับประคองสนองพระเดชพระคุณโดยตรงโดยสุจริตคิดถึงชาติและศาสนาพระ-มหากษัตริย์ เป็นที่ตั้งตรงอยู่เป็นนิตย์ ขอเจ้าคุณอย่าปริวิตกให้ยิ่งกว่าเหตุนิมนต์กลับได้"

ลืมโศก

หม่อมชั้นเล็กตัวโปรดของสมเด็จพระประสาทถึงอนิจกรรมลง สมเด็จพระประสาทรักหม่อมชั้นมาก ถึงกับโสกาไม่ค่อยห่าง จึงให้ทนายให้ไปอาราธนาสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) วัดระฆังให้ไปเทศน์ดับโศกให้ท่านฟัง

ทนายก็ไปอาราธนาว่า "พณฯ หัวเจ้าท่านให้อาราธนาพระเดชพระคุณ ไปแสดงธรรมแก้โศกให้ พณ ฯ ท่านฟังขอรับกระผมในวันนี้เพลแล้วขอรับกระผม"

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) รับว่า "จ๊ะ เรื่องเทศน์แก้โศกนั้นฉันยินดีเทศน์นักจ๊ะ ฉันจะไปจ๊ะ"

ครั้นถึงเวลาสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ก็ลงเรือกราบสี่ ไปถึงบ้านสมเด็จเจ้าพระยามหาศรีสุริยวงศ์นั่งที่บัญญัติพาสน์

สมเด็จเจ้าพระยาฯ ก็ออกรับสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ปฏิสันฐานแล้วจุดเทียน

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ขึ้นธรรมาสน์ ให้ศีลบอกศักราชแล้วถวายพร แล้วเริ่มนิกเขปบทเป็นทำนองเส้นเหล้าในกัณฑ์ชูชกว่า "ตะทากาลิง คะรัฏเฐ ทุนนะวิฏฐะพราหมณวาสี ชูชโกนามพราหมโณ ฯลฯ ตัสสอทาสี"

แปลความว่า "ตะทากาเล ในกาลเมื่อสมเด็จพระบรมสอหน่อชินวงศ์วิศณุเวทฯ ว่าความพระคลัง ที่สมเด็จพระประสาทแต่งขึ้นนั้น พอกล่าวถึงกำเนิดชูชกของท่าน ว่าผูกขึ้นใหม่ ขบขันคมสันมากกว่าความพระคลัง เพราะแหล่นอกแบบต้องขำอยู่เองและแลเห็นเป็นความจริงเสียด้วย

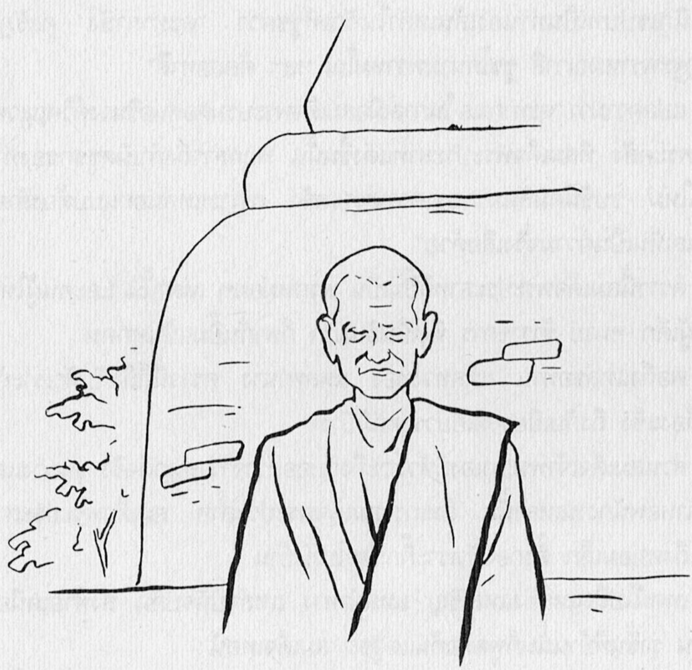
คราวนี้สมเด็จพระประสาทก็ยิ้มเป็น พวกหม่อมๆ เหล่านั้น และคนผู้ใหญ่ ผู้หญิง ผู้เด็ก ทนาย ข้าราชการ ฟังเป็นอันมาก ก็พากันยิ้มแป้นทุกคน

พอถึงแหล่ขอทาน แหล่ทวงทอง แหล่พานาง คราวนี้ก็ถึงกับหัวเราะกันท้องคัดท้องแข็ง ถึงกับเยี่ยวรดเยี่ยวราดก็มีบ้าง

ส่วนสมเด็จเจ้าพระยาเองก็หัวเราะถึงกับออกวาจาว่าสนุกดีจริง ขุนนางและทนายหน้าหอพนักงานเหล่านั้น ลืมเกรงสมเด็จพระประสาท สมเด็จพระประสาทก็ลืมโศกถึงหม่อมเล็ก ตั้งกองหัวเราะกิ๊กก๊ากไปทั้งบ้าน

เทศน์ไปถึงแหล่ยิงแหล่เชิญ แหล่นำทาง แหล่จบก็จบกัน ลงท้ายเหนื่อยไปตามกัน รุ่งขึ้นที่บ้านนั้นก็พูดลือกันแต่ชูชก สมเด็จเทศน์

ฝ่ายสมเด็จพระประสาทก็ลืมโศก ชักคุยเรื่องความชูชก ตรงนั้นผู้นั้นๆ แต่ง ไม่มีใครร้องไห้ถึงหม่อมเล็กมานาน

๑๐. เทศน์ ๑๒ นักษัตร

ล่วงมาอีกปีหนึ่ง ท่านพระยาผู้หนึ่งเคยนิมนต์พระมาแสดงพระธรรมเทศนาให้ฟังอยู่เนืองๆ ที่บ้านของท่าน วันหนึ่งท่านคิดอยากจะฟังเทศน์จตุราริยสัจ จึงใช้บ่าวคนหนึ่งว่าเจ้าจงไปนิมนต์เจ้าประคุณสมเด็จฯ ที่วัดมาเทศน์จตุราริยสัจสักกัณฑ์หนึ่งในค่ำวันนี้ ท่านหาได้เขียนกาฎีบอกชื่ออริยสัจให้บ่าวไปไม่ บ่าวก็รับคำสั่งไปนิมนต์เจ้าประคุณสมเด็จฯ ที่วัดว่า เจ้าคุณที่บ้านให้มาอาราธนาเจ้าประคุณไปแสดงธรรมที่บ้านค่ำวันนี้ เจ้าประคุณสมเด็จฯ จึงถามว่า ท่านจะให้เทศน์เรื่องอะไร บ่าวลืม ชื่ออริยสัจเสีย จำไม่ได้ นึกคะเนได้แต่ว่า ๑๒ นักษัตรขอรับผม แล้วก็กราบลามา

ฝ่ายเจ้าประคุณสมเด็จฯ ก็คิดว่า เห็นท่านพระยาจะให้เทศน์อริยสัจ แต่บ่าวลืมชื่อไป จึงมาบอกว่า ๑๒ นักษัตร ดังนี้ พอถึงเวลาค่ำท่านก็มีลูกศิษย์ตามไป เข้าไปแสดงธรรมเทศนา ที่บ้านท่านพระยาผู้นั้น มีพวกอุบาสกอุบาสิกามา

คอยฟังอยู่ด้วยกันมาก

เจ้าประคุณสมเด็จฯ จึงขึ้นธรรมมาสน์ ให้ศีลบอกพุทธศักราช แลตั้งนโม ๓ หน จบแล้ว จึงว่าจุณณียบทสิบสองนักษัตรว่า มุสิโก อุสโภ พยคฺโฆ สโส นาโค สปฺโป อสฺโส เอฬโก มกฺกโฏ กุกฺกุโฏ สุนโข สุกโร แล้วแปลเป็นภาษาไทยว่า มุสิโก หนู อุสโภ วัวผู้ พยคฺโฆ เสือ สโส กระต่าย นาโค งูใหญ่ สปฺโป งูเล็ก อสฺโส ม้า เอฬโก แพะ มกฺกโฏ ลิง กุกฺกุโฏ ไก่ สุนโข สุนัข สุกโร สุกร ฝ่ายท่านพระยาเจ้าของกัณฑ์กับพวกสัปบุรุษทายกทายิกาก็มีความสงสัยว่าทำไมเจ้าประคุณสมเด็จฯ จึงมาเทศน์ ๑๒ นักษัตรดังนี้เล่า แลสงสัยว่าบ่าวจะไปนิมนต์ท่านเรียกชื่ออริยสัจผิดไปดอกกระมัง ท่านพระยาจึงเรียกบ่าวคนนั้นเข้ามาถามว่า เจ้าไปนิมนต์เจ้าประคุณสมเด็จฯ เทศน์เรื่องอะไร บ่าวก็กราบเรียนว่านิมนต์เทศเรื่อง ๑๒ นักษัตร ขอรับผม ท่านพระยาจึงว่านั่นประไรเล่า เจ้าลืมชื่ออริยสัจไปเสียแล้ว ไปคว้าเอา ๑๒ นักษัตรเข้า ท่านจึงมาเทศน์ตามเจ้านิมนต์นั่นซี

ฝ่ายเจ้าประคุณสมเด็จฯ ก็เป็นผู้ฉลาดเทศน์ ท่านจึงอธิบายบรรยายพน้าธรรมมาสน์ว่า อาตมภาพก็นึกอยู่แล้วว่าผู้ไปนิมนต์จะลืมชื่ออริยสัจเสีย ไปบอกว่าท่านให้นิมนต์เทศน์ ๑๒ นักษัตร อาตมภาพก็เห็นว่า ๑๒ นักษัตรนี้ คือเป็นต้นทางของอริยสัจแท้ทีเดียว ยากที่บุคคลจะได้ฟังธรรมเทศนาเรื่อง ๑๒ นักษัตรสักครั้งสักหน เทศน์ที่ไหนๆ ก็มีแต่เทศน์อริยสัจทั้งนั้น ไม่มีใครจะเทศน์ ๑๒ นักษัตรสู่กันฟังเลย ครั้งนี้เป็นบุญลาภของมหาบพิตรเป็นอัศจรรย์เทพยเจ้าผู้รักษาพระพุทธศาสนาจึงได้ดลบันดาลให้ผู้รับใช้เคลิบเคลิ้มไปให้บอกว่าเทศน์ ๑๒ นักษัตรดังนี้ อาตมภาพก็มาเทศน์ตามผู้นิมนต์ เพื่อจะให้สาธุชนแลมหาบพิตรเจ้าของกัณฑ์ได้ฟังธรรมเทศนา เรื่อง ๑๒ นักษัตร อันเป็นต้นทางของอริยสัจทั้ง ๔ จะได้ธรรมสวนานิสงส์อันล้ำเลิศซึ่งจะได้ให้ก่อเกิดปัจจเวกขณญาณในอริยสัจทั้ง ๔

แท้ที่จริงธรรมเนียมนับปี เดือน วัน คืน นี้ นักปราชญ์ผู้รู้โหราศาสตร์

แต่ครั้งโบราณต้นปฐมกาลในชมพูทวีปบัญญัติตั้งแต่งขึ้นไว้ คือกำหนดหมายเอาชื่อดวงดาราในอากาศเวหา มาตั้งเป็นชื่อปี เดือน วัน ดังนี้ คือ

(๑) หมายเอาชื่อ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทน์ ดาวอังคาร ดาวพุธ ดาวพฤหัสบดี ดาวศุกร์ ดาวเสาร์ รวม ๗ ดวง มาตั้งเป็นชื่อวันทั้ง ๗ วัน แลให้นับเวียนไปเวียนมาทุกเดือนทุกปี

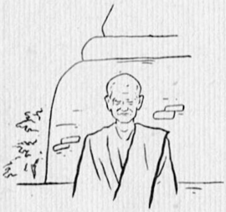
(๒) หมายเอาชื่อดวงดาวรูปสัตว์ แลดาวรูปสิ่งอื่นๆ มาตั้งเป็นชื่อเดือนทั้ง ๑๒ เดือน มีดังนี้ คือ

เดือนเมษายน	ดาวรูปเนื้อ
เดือนพฤษภาคม	ดาวรูปวัวผู้
เดือนมิถุนายน	ดาวรูปคนคู่หนึ่ง
เดือนกรกฎาคม	ดาวรูปปูป่าหรือปูทะเล
เดือนสิงหาคม	ดาวรูปราชสีห์
เดือนกันยายน	ดาวรูปนางสาวที่น่ารักใคร่
เดือนตุลาคม	ดาวรูปคันชั่ง
เดือนพฤศจิกายน	ดาวรูปแมลงป่อง
เดือนธันวาคม	ดาวรูปธนู
เดือนมกราคม	ดาวรูปมังกร
เดือนกุมภาพันธ์	ดาวรูปหม้อ (จะเข้)
เดือนมีนาคม	ดาวรูปปลา (ตะเพียน)

รวมเป็น ๑๒ ดาว หมายเป็นชื่อ ๑๒ เดือน

(๓) หมายเอาดาวรูปสัตว์ ๑๒ ดาวที่ประทับอยู่ในท้องฟ้าอากาศเป็นชื่อปีทั้ง ๑๒ ปี ดังนี้ คือ

ปีชวด	ดาวรูปหนู

ปีฉลู	**ดาวรูปวัวตัวผู้**
ปีขาล	ดาวรูปเสือ
ปีเถาะ	ดาวรูปกระต่าย
ปีมะโรง	ดาวรูปงูใหญ่ คือ นาค
ปีมะเส็ง	ดาวรูปงูเล็ก คืองูธรรมดา
ปีมะเมีย	ดาวรูปม้า
ปีมะแม	ดาวรูปแพะ
ปีวอก	ดาวรูปลิง
ปีระกา	ดาวรูปไก่
ปีจอ	ดาวรูปสุนัข
ปีกุน	ดาวรูปสุกร

รวมเป็นชื่อดาวรูปสัตว์ ๑๒ ดวง ตั้งชื่อเป็นปี ๑๒ ปี ใช้เป็นธรรมเนียมเยี่ยงอย่างนับปีเดือนวันคืนนี้ เป็นวิธีกำหนดนับอายุกาลแห่งสรรพสิ่งสรรพสัตว์ในโลกทั่วไป ที่นับของใหญ่ๆ ก็คือนับอายุโลกธาตุ นับเป็นอัตรกัลป มหากัลปภัทรกัลปเป็นต้น แลนับอายุชนเป็นรอบๆ คือ ๑๒ ปี เรียกว่ารอบหนึ่ง แล ๑๒ รอบ เป็น ๑๔๔ ปี แต่มนุษย์เราเกิดมาในกลียุคนี้ กำหนดอายุเป็นขัยเพียง ๑๐๐ ปี แลในทุกวันนี้อายุมนุษย์ก็ลดถอยลงน้อยกว่า ๑๐๐ ปีก็มีมาก ที่มีอายุกว่า ๑๐๐ ปีขึ้นไปถึง ๑๕๐ ปี หรือ ๒๐๐ ปี ก็มีบ้างในบางประเทศ ตามจดหมายเหตุของประเทศต่างๆ ได้กล่าวมา แต่มีเป็นพิเศษแห่งละ ๑ คน ๒ คน หรือ ๓ คน ๔ คน เท่านั้น หาเสมอทั่วกันไปไม่ แต่ที่อายุต่ำกว่า ๑๐๐ ปี ลงมานั้น มีทั่วกันไปทุกประเทศ จึงเป็นที่สังเกตได้ว่า คำเรียกว่ากลียุคนี้เป็นภาษาพราหมณ์ชาวชมพูทวีปแปลว่าคราวชั่วร้าย คือว่าสัตว์เกิดมาภายหลัง อันเป็นครั้งคราวชั่วร้าย นี้ย่อมทำบาปกุศลมาก จนถึงอายุสัตว์ลดน้อยถอยลงมาก

ด้วยสัตว์ที่เกิดในต้นโลกต้นกัลปนั้น เห็นจะมากไปด้วยเมตตากรุณาแก่กันและกัน ชักชวนกันทำบุญกุศลมาก อายุจึงยืนหลายหมื่นหลายพันปี แลยังจะต่อลงไปข้างปลายโลก บางทีสัตว์จะทำบาปอกุศลยิ่งกว่านี้ อายุสัตว์บางทีก็จะเรียวน้อยถอยลงไปจนถึง ๑๐ ปีเป็นขัย แลสัตว์มีอายุเพียง ๕ ปี จะแต่งงานเป็นสามีภรรยาต่อกันก็อาจจะเป็นไปได้ แลในสมัยเช่นนั้น อาจจะเกิดมิคสัญญี ขาดเมตตาต่อกันแลกัน อย่างประหนึ่งว่านายพรานสำคัญในเนื้อ จะฆ่าฟันกันตายลงเกลื่อนกลาด ดังมัจฉาชาติต้องยาพิษทั่วไปในโลก แต่สัตว์ที่เหลือตายนั้นจะกลับบ่ายหน้าเข้าหาบุญก่อสร้างการกุศล ฝูงคนในครั้งนั้นจะกลับมีอายุยืนยิ่งๆ ขึ้นไป จนอายุตลอดอสงขัย ซึ่งแปลว่านับไม่ได้นับไม่ถ้วน ภายหลังสัตว์ทั้งปวงก็กลับตั้งอยู่ในความประมาทก่อสร้างบาปอกุศลครุ่นๆ ไปอีกเล่า อายุสัตว์ก็กลับลดน้อยถอยลงมาอีก ตามธรรมดาของโลกเป็นไปดังนี้

สมเด็จพระพุทธเจ้าของเรา ผู้เป็นพระสัพพัญญูตรัสรู้แจ้งในธรรมทั้งปวง พระองค์จึงทรงแสดงธรรมที่จริง ๔ ประการไว้ให้สัตว์ทั้งหลายรู้แจ้ง คือ

(๑) ความทุกข์มีจริง

(๒) สิ่งให้เกิดทุกข์มีจริง

(๓) ธรรมเป็นที่ดับทุกข์มีจริง

(๔) ข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับทุกข์มีจริง นี่แลเรียกว่าอริยสัจ ๔ คือเป็นความจริง ๔ ประการ ซึ่งเพิ่มอริยเข้าอีกคำหนึ่งนั้น คืออริยแปลว่า พระผู้รู้ประเสริฐอย่างหนึ่ง พระผู้ไกลจากกิเลสอย่างหนึ่ง รวมอริย สัจจะสองคำเป็นนามเดียวกัน เรียกอริยสัจ แลเติมจตุรสังขยานามเข้าอีกคำหนึ่ง แลแปลงตัว ะ เป็นตัว า เพื่อจะให้เรียกเพราะสละสลวยแก่ลิ้นว่า จตุรารียสัจ แปลว่าความจริงของพระอริยเจ้า ๔ อย่าง

ซึ่งท่านอ้างว่าความจริง ๔ อย่างนี้เป็นของพระอริยนั้น อธิบายว่าต่อเป็น

พระอริยเจ้าจึงจะเห็นจริง คือพระอริยเจ้าเห็นว่า ให้เกิดความทุกข์จริง

ตัณหาคือความอยากความดิ้นรนของสัตว์นั้น ให้เกิดความทุกข์จริง

พระอมตมหานิพพาน ไม่มีเกิดแก่เจ็บตายเป็นที่ดับทุกข์จริงและสุขจริง

พระอริยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมเห็นจริงแจ้งประจักษ์ในธรรม ๔ อย่างดังนี้ แลสั่งสอนสัตว์ให้รู้ความจริง เพื่อจะให้ละทุกข์ เข้าหาความสุขที่แท้จริง

แต่ฝ่ายปุถุชนนั้นเห็นจริงบ้างแต่เล็กน้อย ไม่เห็นความจริงแจ้งประจักษ์ เหมือนอย่างพระอริยเจ้าทั้งปวง พวกปุถุชนเคยเห็นกลับไปว่า เกิดแล้วตายๆ แล้วเกิดก็ดี ไม่เป็นทุกข์อะไรนักบ้างก็ว่าเจ็บก็เจ็บ สนุกก็สนุก ทุกก็ทุกข์ สุขก็สุข จะกลัวทุกข์ทำไม

บ้างว่าถ้าตายแล้วเกิดใหม่ ได้เกิดที่ดีๆ เป็นท้าวพระยามหาเศรษฐีมั่งมีทรัพย์สมบัติมากมายแล้ว ก็หากลัวทุกข์อะไรไม่ ขอแต่อย่าให้ยากจนเท่านั้น

บ้างว่าตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ได้เสวยทิพยสมบัติ มีนางฟ้านับพันแวดล้อมเป็นบริวาร เป็นสุขสำราญชื่นอกชื่นใจดังนั้นแล้ว ถึงจะตายบ่อยๆ ก็ไม่กลัวทุกข์กลัวร้อนอะไร

บ้างก็ว่า ถ้าไปอมตมหานิพพาน ไปนอนเป็นสุขอยู่นมนานแต่ผู้เดียว ไม่มีคู่เคียงเรียงหมอนจะนอนด้วยแล้วเขาก็ไม่อยากจะไป เขาเห็นว่าอยู่เพียงเมืองมนุษย์กับเมืองสวรรค์เท่านั้นดีกว่า เขาหาอยากไปหาสุขในนิพพานไม่ พวกปุถุชนที่เป็นโลกียชนย่อมเห็นไปดังนี้

นี่แลการฟังเทศน์อริยสัจ จะให้รู้ความจริง และเห็นธรรมที่ดับทุกข์เป็นสุขจริงของพระอริยเจ้าทั้ง ๔ อย่างนั้นก็ควรฟังเทศน์เรื่อง ๑๒ นักษัตรเสียก่อน จะได้เห็นว่า วัน คืน เดือน ปี ซึ่งเป็นอายุของเราย่อมล่วงไปทุกวันทุกเวลา ประเดี๋ยวก็เกิด ประเดี๋ยวก็แก่ ประเดี๋ยวก็เจ็บ ประเดี๋ยวก็ตาย เราเวียนวนทนทุกข์อยู่ด้วยความลำบาก ๔ อย่างนี้แลไม่รู้สิ้นรู้สุด เมื่อเราสลดใจเบื่อหน่ายต่อความเกิด

แก่เจ็บตายในโลกแล้ว เราก็ควรรีบเร่งก่อสร้างบุญกุศลจนกว่าจะได้มีบารมีแก่กล้า จะได้ความสุขในสวรรค์ แลความสุขในอมตมหานิพพานในภายหน้า ซึ่งไม่มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นสุขเที่ยงแท้ถาวรอย่างเดียว ไม่มีทุกข์มาเจือปนเลย

แลเรื่อง ๑๒ นักษัตร คือ ดาวชื่อเดือน ๑๒ ดาว แลดาวชื่อปี ๑๒ ปี แลดาวชื่อวันทั้ง ๗ วันนี้ เป็นที่นับอายุของเราไม่ให้ประมาท แลให้คิดพิจารณาเห็นความจริงในอริยสัจทั้ง ๔ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนเราไว้ ให้รู้ตามนั้นทีเดียว

สาธุชนทั้งหลายผู้มาได้ฟังพระธรรมเทศนาเรื่อง ๑๒ นักษัตรกับอริยสัจ ๔ ด้วยในเวลานี้ ไม่ควรจะโทมนัสเสียใจต่อผู้ไปนิมนต์ ควรจะชื่นชมโสมนัสต่อผู้รับใช้ไปนิมนต์อาตมภาพมาเทศน์ด้วย ถ้าไม่ได้อาศัยผู้นิมนต์เป็นต้นเป็นเหตุดังนี้แล้ว ที่ไหนจะได้ฟังธรรมเทศนาเรื่อง ๑๒ นักษัตรเล่า ควรจะโมทนาสาธุการ อวยพรแก่ผู้ไปนิมนต์จงมาก เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้

ฝ่ายท่านพระยาเจ้าของกัณฑ์กับสัปบุรุษทายกทั้งปวงได้ฟังธรรมเทศนาเรื่อง ๑๒ นักษัตรกับอริยสัจ ๔ ของเจ้าประคุณสมเด็จฯ แล้ว ต่างก็ชื่นชมยินดีหน้ายิ้มแย้มแจ่มใสบ้างก็ยิ้มน้อยยิ้มใหญ่ไม่ใคร่จะวายยิ้มเลยแทบทุกคน ท่านพระยาเจ้าของกัณฑ์จึงว่า ข้าขอบใจเจ้าคนไปนิมนต์ ขอให้เจ้าได้บุญมากๆ ด้วยกันเถิด ฯ

คนอื่นเขาก็มีแรง

ครั้นสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ชราภาพมากแล้ว ท่านไปไหนมาเผอิญปวดปัสสาวะ ท่านออกมาปัสสาวะกรรมหลังเก๋งข้างท้าย แล้วโยงโย่โก้งโค้งข้ามพนักเก๋งเรือกลับเข้าไปในเก๋ง

พอถึงกลางพระองค์ จำเพราะคนท้ายทั้ง ๔ ออกแรงกระทุ่มแจวพร้อมกันส่งท้ายเข้า สมเด็จท่านยั้งไม่อยู่เพราะชราภาพมาก ท่านอุตส่าห์ขยับลอดศีรษะออกจากเก๋งเหลียวหลังไปว่ากับคนท้ายว่า

"พ่อจำอย่าเข้าใจว่าพ่อมีแรงแต่พ่อคนเดียวหนาจ๋า คนอื่นเขาจะมีแรงยิ่งกว่าพ่อก็คงมีจ้ะ"

ว่าแล้วก็โยงโย่กลับเข้าเก๋งไปจำวัดอีก คราวนี้หม่อมราชวงศ์เจริญ บุตรหม่อมเจ้าทัพในกรมเทวา เป็นศิษย์นั่งหน้าเก๋งไปด้วย จึงได้ยิน (หม่อมราชวงศ์องค์นี้ภายหลังได้เป็นสามเณร เป็นหม่อมราชวงศ์สามเณรเปรียญ ๖ ประโยค ภายหลังได้อุปสมบทในสำนักหม่อมเจ้าพระพุทธบาทปิลันท์ ภายหลังเลื่อนเป็นพระราชาคณะที่พระราชพัทธ เจ้าอาวาสวัดท้ายตลาด ภายหลังเลื่อนเป็นเจ้าอาวาสวัดระฆัง เป็นหม่อมราชวงศ์พระพิมลธรรม เป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดระฆัง รับพระสุพรรณบัฏทุกคราวในรัชกาลที่ ๕)

เผชิญหน้านักปราชญ์

ที่บ้านสมเด็จพระยามหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) มีการประชุมนักปราชญ์ทุกชาติทุกภาษา ล้วนเป็นตัวสำคัญๆ รอบรู้การศาสนาของชาตินั้น

สมเด็จเจ้าพระยาฯ ให้ทนายอาราธนาสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ไปแสดงเผยแผ่ความรู้ในสิ่งที่ถูกที่ชอบด้วยการโลกการธรรม ในพุทธศาสนาอีกภาษาหนึ่งในชาติของสยามไทย

สมเด็จพระพุฒาจารย์ฯ ยินคำอาราธนา จึงรับสั่งว่า

"ฉันยินดีแสดงนักในข้อเข้าใจ"

ทนายกลับไปกราบเรียนสมเด็จพระประสาทว่า

"สมเด็จฯ ที่วัดรับแสดงแล้ว ในเรื่องแสดงให้รู้ความผิดถูกทั้งปวงได้"

ถึงวันกำหนด สมเด็จฯ ที่วัดระฆังก็ไปถึง

นักปราชญ์ทั้งหลายยอมให้นักปราชญ์ของไทย ออกความก่อนในที่ประชุม

ปราชญ์ และขุนนางทั้งปวงก็มาประชุมฟังด้วย

สมเด็จพระประสาทจึงอาราธนาสมเด็จฯ ที่วัดระฆังขึ้นบัลลังก์ แล้วนิมนต์ให้สำแดงทีเดียว

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ก็ออกวาจาสำแดงขึ้นว่า พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พึมพำทุ้มๆ ครางๆ ไปเท่านี้นาน กล่าวพึมพำสองคำเท่านี้สักชั่วโมงหนึ่ง

สมเด็จพระประสาทลุกขึ้นจี้ตะโพกสมเด็จฯ ที่วัดแล้วกระซิบเตือนว่า ขยายคำอื่นให้ฟังบ้าง สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ก็เปล่งเสียงดังขึ้นกว่าเดิมอีกชั้นหนึ่งขึ้นเสียงว่า พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา ฯลฯ ว่า อยู่นานสักหนึ่งชั่วโมงอีก

สมเด็จประสาทลุกขึ้นมาจี้ตะโพกสมเด็จฯ ที่วัดอีก ว่าขยายคำอื่นให้เขาฟังรู้บ้างซิ สมเด็จฯ ที่วัดเลยตะโกนดังกว่าครั้งที่สองขึ้นอีกชั้นหนึ่งว่า พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา พิจารณา มหาพิจารณา

อธิบายว่า การของโลกก็ดี การของชาติก็ดี การของศาสนาก็ดี กิจที่จะพึงกระทำต่างๆ ในโลกก็ดี กิจควรทำสำหรับข้างหน้าก็ดี กิจควรทำให้สิ้นธุระทั้งปัจจุบันและข้างหน้าก็ดี สำเร็จกิจเรียบร้อยดีงามได้ ด้วยกิจพิจารณาเป็นชั้นๆ พิจารณาเป็นเปราะๆ เข้าไป ตั้งแต่หยาบๆ และปูนกลางๆ และชั้นสูงชั้นละเอียด พิจารณาให้ประณีตละเมียดเข้า จนถึงที่สุดแห่งเรื่อง ถึงที่สุดแห่งอาการ ให้ถึงที่สุดแห่งกรณี ให้ถึงที่สุดแห่งวิธี ให้ถึงที่สุดแห่งประโยชน์ยืดยาว พิจารณาให้รอบคอบ

ทั่วถึงแล้ว

ทุกๆ คนจะรู้จักประโยชน์คุณเกื้อกูลตน ตลอดทั้งเมื่อนี้เมื่อหน้าจะรู้ประโยชน์อย่างยิ่งได้ ก็ต้องอาศัยกิจพิจารณาเลือกเฟ้นค้นหาของดีของจริง เด่นเห็นชัดปรากฏแก่คน ก็ด้วยการพิจารณาของคนนั่นเอง ถ้าคนใดสติน้อย ถ่อยปัญญา พิจารณา เหตุผล เรื่องราว กิจการงาน ของโลก ของธรรม แต่พื้นๆ ก็รู้ได้พื้นๆ ถ้าพิจารณาด้วยสติปัญญาเป็นอย่างกลางก็รู้เพียงชั้นกลาง ถ้าพิจารณาด้วยสติปัญญาอันละเอียดลึกซึ้ง ในข้อนั้นๆ อย่างสูงสุด ไม่หลับหูหลับตา ไม่งมงายแล้ว อาจจะเห็นผลแก่ตนประจักษ์แท้แก่ตนเอง ดังปริยายมา ทุกประการ จบที

จบแล้ว ท่านลงจากบัลลังก์ นักปราชญ์ชาติอื่นๆ ภาษาอื่นๆ มีแขกแลฝรั่งเป็นต้น ก็ไม่อาจออกปากขัดคอคัดค้านถ้อยคำของท่านสักคนอัดอั้นตู้หมด

สมเด็จเจ้าพระยาพยักหน้าให้หมู่นักปราชญ์ในชาติทั้งหลายที่มาประชุมคราวนั้นให้ขึ้นบัลลังก์ ก็ต่างคนต่างแหยงไม่อาจนำออกแสดงแถลงในที่ประชุมได้ ถึงต่างคนต่างเตรียมเขียนมาก็จริง

แต่คำของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ครอบไปหมด จะยักย้ายโวหารหรือจะอ้างเอาศาสดาของตนๆ มาแสดงในที่ประชุมเล่า เรื่องของตัวก็ชักจะเก้อ จะต่ำจะขึ้นเหนือความพิจารณาที่สมเด็จฯ ที่วัดระฆังกล่าวนั้นไม่ได้เลย ลงนั่งพยักหน้าเกี่ยงให้กันขึ้นบัลลังก์ใครก็ไม่อาจขึ้น สมเด็จพระประสาทเองก็ซึมทราบได้ดีเห็นจริงตามปริยายของทางพิจารณารู้ได้ตามนั้น ตามภูมิ ตามกาล ตามบุคคล ที่ยิ่งและหย่อน อ่อนและกล้า จะรู้ได้ก็ด้วยการพิจารณา ถ้าไม่พิจารณา ก็หาความรู้ไม่ได้เลย ถ้าพิจารณาต่ำ หรือน้อยวันพิจารณา หรือน้อยพิจารณาก็มีความรู้น้อยห่างความรู้จริงของสมเด็จฯ ที่วัดทุกประการ

วันนั้นก็เป็นอันเลิกประชุมปราชญ์ ต่างคนต่างลาภกลับ

อุปมาพระนิพพาน

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) องค์นี้ พูดธรรมสากัจฉากันในที่สภาการต่างๆ ถ้ามีผู้ถาม ถามขึ้นว่า คำที่เรียกกันว่านิพพานๆ นั้น บางคนเป็นนักแปลก็แปลตามศัพท์ว่า ดับบ้าง ออกจากเครื่องร้อยรัดบ้าง แปลว่าเกิดแล้วไม่ตายบ้าง ตายแล้วไม่มาเกิดบ้าง ดับจากกิเลสบ้าง ดับไม่มีเศษเป็นนิรินทพินาสบ้าง เลยไม่บอกถิ่นฐานเป็นทางเดียว จะยังกันและกันให้ได้ความรู้จักพระนิพพานเป็นเงาๆ หรือรู้ราวบ้างก็ทั้งยาก จึงพากันหารือสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ในเรื่องใครรู้จักนิพพาน

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ท่านว่าท่านก็ไม่รู้แห่ง แต่จะช่วยชี้แจงอุปมาเปรียบเทียบให้รู้และเข้าใจเอาเอง ตามเหตุแลผล เทียบเทียมได้บ้างว่านิพพานจะรู้ได้อย่างไร

ท่านอุปไมยด้วยหญิงสองคนพี่น้องจ้องคิดปรารภปรารมภ์อยู่แต่การมีผัว อุตส่าห์อาบน้ำ ทาขมิ้น นุ่งผ้าใหม่ ผัดหน้า หวีผมแปร้ ก็ประสงค์ความรักให้เกิด

กับชายผู้แลเห็นจะได้มาสู่ขอเป็นสามีเท่านั้น ครั้นล่วงมาก็สบโชคสบช่องของคนพี่สาวมีผู้มีชื่อมีหน้ามาขอ ได้ตกลงแต่งงานร่วมห้องร่วมหอกันแล้ว หญิงผู้ที่เป็นนางน้องสาวก็มาเยี่ยมแล้วตั้งวิงวอนเซ้าซี้ซักถามว่า

"พี่จ๋า การที่พี่หลับนอนกับผัวนั้น มีรสมีชาติครึกครื้นสนุกสนานชื่นบานเป็นประการใด จงบอกให้ฉันรู้บ้าง"

นางพี่สาวก็ไม่รู้แห่งจะนำความรื่นรมย์สมสนิทด้วยสามีนั้น ออกมาตีแผ่เปิดเผยให้น้องสาวสมรู้ตามเห็นตามในรื่นรมย์แห่งโลกสันนิวาสได้ นางพี่สาวก็ได้แต่บอกว่าน้องมีผัวบ้างก็จะรู้เอง ไม่ต้องถามเอาเรื่องกับพี่หรอก

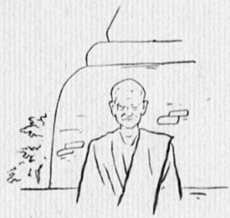
ครั้นอยู่มาไม่ช้านาน นางผู้เป็นน้องได้สามีแล้วไปหาพี่สาวๆ ถามว่า "การหลับนอนรมย์รื่นชื่นใจกับผัวน้องมีความรู้ว่าเป็นเช่นไร ลองเล่าบอกออกความให้พี่เข้าใจบ้างซีแม่น้อง"

นางน้องสาวฉอเลาะตอบพี่สาวทันทีว่า

"พี่ไม่ต้องเยาะ ไม่ต้องเยาะ แล้วพี่น้องหญิงคู่นั้นก็นั่งสำรวลหัวเราะกันตามฐานที่รู้รสสังวาสเสมอกัน"

ข้ออุปมานี้ฉันใดก็ดี พระโยคาวจรกุลบุตรมีความมุ่งหมายจะออกจากชาติจากภพเบื่อหน่ายโลกสันนิวาส เห็นว่าเป็นหม้อต้มหรือเรือนอันไฟไหม้ คิดจะออกจะหนีให้พ้น ก็ทำความพยายามแข็งข้อถกเขมรจะเผ่นข้ามให้พ้นจากหม้อต้มสัตว์และเรือนไฟอันไหม้ลุกลาม ก็เตรียมตัวทำศีลให้บริสุทธิ์ปราศจากโทษเศร้าหมองทำสมาธิตั้งใจตรงจงใจทำสัมมะถะกัมมัฏฐาน ทำปัญญาให้เป็นวิปัสสนาญาณอย่างยิ่งยอด ตัดสังโยชน์ให้ขาดเด็ดแล้วด้วยมีดคมกล้า กล่าวคือ โคตรภูญาณ อนุโลมญาณ มรรคญาณ ทำช่องให้เวิ้งว้างเห็นแสงสว่างปรากฏ

พระโยคาวจรกุลบุตรก็กำหนดดวงจิต จิตวางอารมณ์ วางสัญญา วางอุปาทานเครื่องยึดถือ ทำลายเครื่องกั้นทั้ง ๕ ละวางได้ขาด ประกอบองค์ ๕ คือ

วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกักคตา ฟอกใจ คราวนี้ใจก็กอปรด้วยวิสุทธิ ๗ เมื่อวิสุทธิ ๗ ประการผุดขึ้นแล้ว พระโยคาวจรกุลบุตรก็มาละวิตก ลิวิจารณ์ ละปีติ ละสุข ละเอกักคตา เหลือแต่อุเบกขาญาณดำเนินไป อุเบกขาญาณมีองค์ ๖ ประการเป็น พื้นมโนธาตุ ก็กลายเป็นอัพยากฤตไม่ติดบุญ ไม่ติดบาป ต่อไป จะยังมีลมหายใจ หรือหมดลมหายใจมโนธาตุก็ตั้งอยู่ตามตำแหน่ง ไม่เข้าสิงในเบญจขันธ์ต่อไป เรียกว่า ธรรมธาตุ บริสุทธิ์จำเพาะตน เรียกว่าพระนิพพาน ท่านผู้ได้ผู้ถึงท่านรู้กันว่าเป็นเอกันตบรมสุข ไม่ระคนปนด้วยทุกข์ต่อไปท่านไม่ต้องซักถามเซ้าซี้ เช่นหญิงทั้ง ๒ ดังสำแดงมา

๑๑. เลิกเทศน์เลิกสวด

ในปลายปีมะเมีย โทศก นั้นมา พ.ศ.๒๔๑๓ (จ.ศ.๑๒๓๒) สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ได้มีลายลิขิตแจ้งแก่กรมสังฆการีว่า

"จะขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตยกเป็นกิตติมศักดิ์ ด้วยเหตุชราทุพพลภาพไม่สามารถรับราชการเทศน์แลสวดฉัน ในพระบรมมหาราชวังได้"

ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาตตกเป็นพระมหาเถรกิตติมศักดิ์ และได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาหม่อมเจ้าพระ (ทัส) ในกรมสมเด็จพระราชวังหลัง ขึ้นเป็นพระราชาคณะรองเจ้าอาวาสพระราชทานพระสุพรรณบัฏ มีราชทินนามว่า หม่อมเจ้าพระพุทธบาทปิลันทน์มีฐานา ๓ รูป มีนิตยภัตรเดือนละ ๑๖ บาท ค่าข้าวสาร ๑ บาท เป็นผู้ช่วยบัญชากิจการวัดระฆังต่อไป

พูดกับนกกา

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ตั้งแต่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตปลดชรายกเป็นสมเด็จพระราชาคณะกิติมศักดิ์แล้ว ท่านก็คลายอิสริยศ บริวารยศ แบกตาลปัตรเอง พายเรือบิณฑบาตเอง จนเป็นที่คุ้นเคยกับอีกา กาจับบ่ากินอาหารกับท่าน จนท่านพูดกับกาที่ประตูอนงคลีลา (ประตูดิน)

กาตัวหนึ่งบอกว่าจะไปวัดมหาธาตุ กาตัวหนึ่งว่าจะไปท่าเตียน สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ว่า

"ไปท่าเตียนดีกว่าไปวัดมหาธาตุ เพราะคนเขาทิ้งหัวกุ้งหัวปลา หมักหมมไว้มาก ที่วัดมหาธาตุถึงมีโรงครัวก็จริง แต่ว่าคนเขาขนเก็บกวาดเสียหมดแล้วจ้ะ"

ช่วยขโมย

เวลาจำวัดอยู่ในกุฏิของท่านที่วัดระฆังนั้น เจ้าขโมยเจาะพื้นกุฏิล้วงเอาข้าวของที่วางเกลื่อนไว้ เจ้าขโมยล้วงไม่ถึง ท่านก็ช่วยเอาไม้เขี่ยของนั้นๆ เข้าไปให้ใกล้มือขโมย

เจ้าขโมยลักเข็นเรือใต้ถุนกุฏิ ท่านก็เปิดหน้าต่างสอนขโมยว่า

"เข็นเบาๆ หน่อยจ้ะ ถ้าดังไปพระท่านได้ยินเข้าท่านจะตีเอา เจ็บเปล่าจ้ะ เข็นเรือบนแห้ง เขาต้องเอาหมอนรองข้างท้ายให้โด่งก่อนจ้ะถึงจะกลิ้งสะดวกดี เรือก็ไม่ช้ำไม่รั่วจ้ะ"

เจ้าขโมยเกรงใจไม่เข็นต่อไป

ปราบแม่นาคพระโขนง

ครั้งเมื่อนางนาคบ้านพระโขนง ตายทั้งกลมปีศาจของนางนาคกำเริบ เขาลือกันต่อมาว่าปีศาจนางนาคมาเป็นรูปคนช่วยผัววิดน้ำเข้านาได้ จนทำให้ชายผู้ผัวมีเมียใหม่ไม่ได้ ปีศาจนางนาคเที่ยวรังควานหลอนหลอก

คนเดินเรือในคลองพระโขนงไม่ได้ ตั้งแต่เวลาเย็นตะวันรอนๆ ลงไป ต้องแลเห็นปีศาจนางนาคเดินห่มสีบ้าง โหนตัวบนต้นโพธิ์ต้นไทรบ้าง

พระสงฆ์ในวัดพระโขนงมันก็ล้อเล่น จนกลางคืนพระภิกษุสามเณรต้องนอนรวมกัน ถ้าปลีกไปนอนองค์เดียวเป็นต้องถูกปีศาจนางนาครบกวน

จนเสียงกร๊อกแกร๊กอื่นๆ ก็เหมาว่าเป็นปีศาจนางนาคไปหมด

นักเลงเที่ยวกลางคืนก็ต้องหยุดเซาลงเพราะกลัวปีศาจนางนาค

พวกหมอผีไปทำเป็นผู้วิเศษตั้งพิธีผูกมัดเรียกภูตมัน มันก็เข้ามานั่งแลบลิ้นเหลือกตาเอาเจ้าหมอต้องเจ๊งมันมาหลายคน

พวกแย่งชิงล้วงลักปลอมเป็นนางนาคหลอกลวงเจ้าของบ้าน เจ้าของบ้านกลัวนางนาคเลยมุดหัวเข้ามุ้ง ขโมยเก็บเอาของไปสบาย ค่ำลงก็ต้องล้อมต้องนั่ง

กองกันยันรุ่งก็มี

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ท่านรู้เหตุปีศาจนางนาคกำเริบเหลือมือหมอ ท่านจึงลงไปค้างที่วัดมหาบุศในคลองพระโขนง พอค่ำท่านก็ไปนั่งอยู่ปากหลุม แล้วท่านเรียกนางนาคปีศาจขึ้นมาสนทนากัน ฝ่ายปีศาจนางนาคก็ขึ้นมาพูดจาตกลงกันอย่างไรไม่ทราบ ลงผลท้ายที่สุดท่านได้เจาะเอากระดูกหน้าผากนางนาคที่เขาฝังไว้มาได้ แล้วท่านมานั่งขัดเกลาจนเป็นมัน ท่านนำขึ้นมาวัดระฆัง ท่านลงยันต์เป็นอักษรไว้ตลอด เจาะเป็นปั้นเหน่งคาดเอว ไปไหนท่านก็เอาติดเอวไปด้วย ปีศาจในพระโขนงก็หายกำเริบซาลง

เมื่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ม.ร.ว.เจริญ) ยังเป็นสามเณรอยู่ในกุฏิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) นางนาคได้ออกมารบกวน ม.ร.ว.เณรฯ ก็ร้องฟ้องสมเด็จฯ ว่า

"สีกามากวนเขาเจ้าข้า สีกามากวนเขา"

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ท่านร้องว่า "นางนาคเอ๊ย ! อย่ารบกวนคุณเณรซี"

ปีศาจนั้นก็สงบไป นานๆ จึงออกมารบกวน

ครั้นท่านชรามากแล้ว ท่านจึงมอบปั้นเหน่งกระดูกหน้าผากนางนาคประทานไว้กับหม่อมเจ้าพระพุทธบาทปิลันทน์ มอบหม่อมราชวงศ์สามเณรเจริญให้ไปอยู่กับหม่อมเจ้าพระพุทธบาทปิลันท์ด้วย นานๆ นางนาคออกหยอกเย้าหม่อมราชวงศ์สามเณรเจริญ หม่อมราชวงศ์สามเณรเจริญต้องร้องฟ้องหม่อมเจ้าพระพุทธบาทฯ ต้องทรงกริ้วนางนาคว่า

"เป็นผู้หญิงยิงเรืออย่ามารบกวน คุณเณรจะดูหนังสือหนังหา"

เสร็จกริ้วแล้วก็เงียบไป

(เรื่องนี้สำหรับเจ้านายหม่อมราชวงศ์วังหลังเล่าให้ฟัง)

เที่ยวไปตามสบาย

สมเด็จพุฒาจารย์ (โต) ตั้งแต่ปลดภาระการวัดการสอนให้หม่อมเจ้าพระพุทธบาทปิลันทน์แล้ว ตัวท่านก็ไปตามสบาย กับรีบทำพระพิมพ์ ดูให้คนโขลกปูนเพชรและนั่งพิมพ์ไป

บางทีไปเยี่ยมป่าช้าวัดสระเกศ เช้าก็บิณฑบาตได้อะไรก็ฉันไปพลางบางทีเที่ยวสะพายบาตรไป ใครใส่เวลาไหน ท่านก็ฉันฉลองศรัทธาเวลานั้น

ไปนั่งในโลหะปราสาทวัดราชนัดดาราม ไปคุยกับหลวงพ่อรัตวัดเทพธิดารามบ้างแล้วถูกคอ

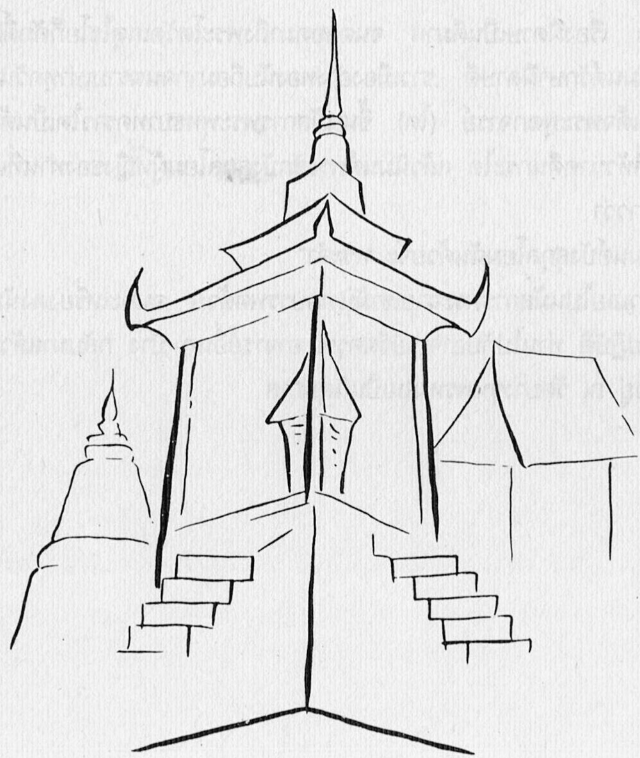
ไปดูช่างเขียนประวัติของท่านที่ผนังโบสถ์วัดบางขุนพรหมในดูให้ช่างก่อๆ พระโต ก่อขึ้นไปจนถึงพระโสณี (ตะโพก) ถึงหน้าขึ้นพระบาทก็ขึ้นนมัสการพระพุทธบาทเสมอทุกปี จนพวกลพบุรี สระบุรีนับถือเอาน้ำล้างเท้าท่านไปเก็บไว้รักษาฝีดาษดีนัก ถึงฝีจะร้ายแรงดาษตะกั่วก็หาย เด็กๆ ที่ออกฝีไม่มีใครเป็น

อันตรายเลย เรื่องฝีดาษเป็นดีมาก จนตลอดมาถึงพระโตวัดเกตุไชโยก็ศักดิ์สิทธิ์ในการรดน้ำมนต์รักษาฝีดาษดี ชาวเมืองอ่างทองนับถือมากจนตราบเท่าทุกวันนี้

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ขึ้นนมัสการพระพุทธบาทคราวใดเป็นต้องมีไตรไปพาดที่หัวนาคตีนกระได แล้วนิมนต์พระชักบังสุกุลโยมผู้หญิงของท่านที่เมืองพิจิตรทุกคราวว่า

"นิมนต์บังสุกุลโยมฉันด้วยจ้ะ พระจ๋า"

แล้วเลยไปนมัสการพระฉายเขามันฑกบรรพตด้วย จนกะเหรี่ยงดงนับถือมาก เข้ามาปฏิบัติ ท่านไปกับอาจารย์วัดครุฑ อาจารย์อื่นๆ บ้าง กลับมาแล้วก็มาจำวัดสบายอยู่ ณ วัดบางขุนพรหมในเป็นนิตยกาล

๑๒. มรณภาพ

ครั้นถึง ณ วันเดือน ๕ ปีวอก จัตวาศก พ.ศ.๒๔๑๕ (จ.ศ.๑๒๓๔) เป็นปีที่ ๕ ในรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพมหานครฯ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ไปดูการก่อพระโตวัดบางขุนพรหมใน ก็ไปอาพาธด้วยโรคชราภาพ ๑๕ วัน ก็ถึงมรณภาพบนศาลาใหญ่วัดบางขุนพรหมใน

สิริรวมชนมายุ ๘๔ บริบูรณ์ เป็นเจ้าอาวาสวัดระฆังโฆสิตารามมาได้ ๒๑ ปีบริบูรณ์ รับตำแหน่งที่สมเด็จพระพุฒาจารย์มาได้ ๗ ปีบริบูรณ์ ถ้าจะนับปีตามจันทรคติก็ได้ ๘ ปี นับอายุตามจันทรคติก็ได้ ๘๕ ปี เพราะท่านเกิดปีวอก เดือน ๖ วอกรอบที่ ๗ ถึงวอกรอบที่ ๘ เพียงย่างขึ้นเดือน ๕ ท่านก็ถึงมรณภาพ คิดทดหักเดือนตามอายุโหราจารย์ตามสุริยคตินิยม จึงเป็นอายุ ๘๔ ปีบริบูรณ์

ท่านได้รับพระราชทานน้ำสรงศพ ไตรครอง ผ้าขาวเย็บถุง โกศ กลองชนะอภิรมย์ สนมซ้าย ฝีพาย เรือตั้งบรรทุกศพ

เมื่อเจ้านาย ขุนนาง คุณท้าวเฒ่าแก่พวกอุปฐาก พวกอุบาสก อุบาสิกา ประชาชนชาวบ้านบางขุนพรหม ปวงพระสงฆ์ สรงน้ำสมเด็จเจ้าโตแล้ว สนมก็กระสันตราสังศพ บรรจุในโกศไม้ ๑๒ เสร็จแล้วก็ยกลงมาที่ท่าริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝีพายหลวงพายลงมาตามลำแม่น้ำ เรือตามก็ตามหลายแม่น้ำ ส่งศพกระทั่งถึงหน้าวัดระฆัง สนมเชิญโกศศพขึ้นบนกุฏิสมเด็จฯ อยู่แถบข้างท้ายวัดริมคลองคูวัดระฆัง ตั้งศพบนฐานเบ็ญจาสองชั้นมีอภิรมย์ ๖ คัน มีกลองชนะ ๒๓ จ่าปี่จ่ากลองพร้อม มีพระสวดพระอภิธรรม มีเลี้ยงพระ ๓ วัน เป็นของหลวง

วันเมื่อศพสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) มาถึงวัดระฆัง วันนั้นผู้คนมาส่งศพรับศพนมัสการศพนั้นแน่นอัดคับคั่ง ทั้งผู้ดี ผู้ไพร่ พลเมือง ไทย จีน ลาว มอญ ชาวละคร เขมร พราหมณ์ พระสงฆ์ทุกๆ พระอาราม เด็กวัด เด็กบ้าน แน่นไปเต็มวัดระฆัง พระครูปลัดสัมภิพัฒน์ (ช้าง) คือ พระธรรมถาวราชาคณะที่มีอายุ ๘๘ ปี ได้ตักพระพิมพ์แจกชำร่วยแก่บรรดาผู้มาส่งศพสักการะศพ เคารพศพนั้นแจกทั่วกันคนละองค์สององค์ ท่านประมาณราว

สามหมื่นองค์ที่แจกไป และต่อๆ มาก็แจกเรื่อย จนถึงวันพระราชทานเพลิงและยังมีผู้ขอ และแจกให้อีกหลายปีจนพระหมด ๑๕ กระถางมังกร

สร้างวัด-สร้างพระ

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นผู้มีอัธยาศัยมักน้อยสันโดษ ไม่สะสมทรัพย์สมบัติ ถึงได้ลาภสักการะมาในทางเทศนาหรือทางอื่นใด ท่านก็จะบริจาคไปในการสร้างวัดและสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณกุศลต่างๆ เป็นนิจ และท่านมักชอบสร้างของที่ใหญ่ๆ โตๆ กล่าวกันว่าเพื่อให้สมนามของท่านที่ชื่อโต ว่าเฉพาะสิ่งที่สร้างเป็นอนุสรณียวัตถุเนื่องในตัวท่าน คือสร้างพระพุทธไสยา (พระนอนใหญ่) ที่วัดสะตือ (เหนือท่าเรือพระพุทธบาท) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา องค์ ๑ เป็นอนุสรณ์ว่าท่านได้เกิดที่นั่น สร้างพระนั่งโต (องค์เดิม)[๑] ที่วัดไชโย จังหวัดอ่างทอง องค์ ๑ เป็นอนุสรณ์ว่า

---

๑. องค์ที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรดให้สร้างใหม่เป็นของหลวง ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ท่านสอนนั่งได้ที่นั่น และสร้างวัดอินทรวิหาร[๒] ที่บางขุนพรม จังหวัดพระนคร พร้อมกับสร้างพระโตยืน องค์ ๑ เป็นอนุสรณ์ว่าท่านสอนยืนได้ที่นั่น จะพรรณนาว่าด้วยพระโตเหล่านั้นต่อไปโดยลำดับ

พระนอนใหญ่ วัดสะตือก่อด้วยอิฐปูน ยาว ๑ เส้น ๖ วา สูง (แต่พื้นถึงพระรัศมี) ๘ วา ฐานยาว ๑ เส้น ๑๐ วา กว้าง ๔ วา ๒ ศอก องค์พระโปร่งเบื้องพระปฤษฎางค์ ทำเป็นช่องกว้าง ๒ ศอก สูง ๑ ศอก ประดิษฐานอยู่กลางแจ้ง ณ ริมคูวัด ด้านใต้

เจ้าอธิการบัตร จนฺทโชติ เข้าอาวาสวัดสะตือ เจ้าคณะตำบลจำปาชี้แจงว่า พระนอนวัดสะตือ สร้างในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๑๓ (ตัวท่านเกิดปีขาล พ.ศ. ๒๔๐๙ เวลานั้นอายุได้ ๕ ขวบ) ว่าเจ้าประคุณสมเด็จฯ ให้พวกทาสในตำบลไก่จ้น และตำบลอื่นช่วยกันสร้างก่อเตาเผาอิฐกันเองที่บริเวณหน้าพระนอน (ยังมีซากเตาปรากฏอยู่) สร้างอยู่ราว ๒ ปี จึงสำเร็จ เมื่อสร้างพระเสร็จแล้ว เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้ช่วยพวกทาสเหล่านั้นให้พ้นจากความเป็นทาสทุกคน

ถึงปีขาด พ.ศ. 2457 (สร้างพระพุทธไสยาได้ 45 ปี) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจการมณฑลกรุงเก่า วันที่ 21 มกราคม เสด็จวัดสะตือ เสด็จเข้านมัสการพระในอุโบสถ และเสด็จกลับออกมานมัสการพระพุทธไสยาแล้ว มีพระดำรัสว่า "พระพุทธไสยานี้ พระลักษณะได้ส่วนงามเป็นสง่าผ่าเผย แต่ชำรุดแล้ว พระกรรณหักข้างหนึ่ง ยังดีอยู่ข้างหนึ่ง ตาม

---

๒. วัดนี้ เดิมเป็นสำนักสงฆ์ เรียกกันว่า วัดบางขุนพรหมนอก อยู่ในสภาพทรุดโทรมมาก เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้จัดการสร้างขึ้นมาใหม่หมดทั้งวัด ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระองค์เจ้าอินทวงศ์ ในกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพทรงปฏิสังขรณ์แล้วขนานนามว่า วัดอินทาราม ถึงรัชกาลที่ ๖ ทางการคณะสงฆ์พิจารณาเห็นว่านามพ้องกับวัดอินทาราม (วัดบางยี่เรือใต้) ในคลองบางกอกใหญ่ จังหวัดธนบุรี จึงเปลี่ยนนามว่า วัดอินทรวิหาร ดังนี้

พระองค์บางแห่งปูนกระเทาะ อิฐที่ก่อหักพังลงบ้างแล้ว มีผู้ปรารถจะสร้างวิหารขึ้นครั้งหนึ่ง แต่ทำไม่สำเร็จก่อไว้ได้แต่เสา (ยังมีซากเสาปรากฏอยู่จนบัดนี้) ผู้สร้างหาคิดให้รอบคอบไม่ เสานั้นก่อขึ้นใกล้พระองค์บังพระพักตร์ และเห็นพระพักตร์ไม่ถนัด ทำให้เสียงาม และเสาที่ก่อค้างไว้นั้นกลับให้โทษ หักพังลงมาทับองค์พระ ได้ตรัสแก่พระอธิการบัตร จนฺทโชติ ให้คิดจัดการป้องกัน เพื่อรักษาของเก่าไว้ให้เป็นศรีแก่วัดสืบไป"

ถึงปีจอ พ.ศ. ๒๔๖๕ เจ้าอธิการบัตร จนฺทโชติ ได้จัดการปฏิสังขรณ์พระพุทธไสยาด้วยตัวท่านเอง อาศัยนายเรืองกับนางแดง ภรรยา บ้านท่าแดงตำบลจำปา อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นผู้ช่วย ใช้ทุนทรัพย์ส่วนตัวของท่านทั้งสิ้น ไม่ได้บอกบุญเรี่ยไร เป็นแต่ชาวบ้านที่มีศรัทธาได้จัดซื้อหาอิฐปูนทรายมาช่วยท่าน ทำการปฏิสังขรณ์อยู่ ๔ ปี จึงสำเร็จสมบูรณ์ (เมื่อปีฉลู ๒๔๖๘) ว่าสิ้นปูนขาวถึง ๖๕ เกวียน (เฉพาะพระเศียรว่าสิ้นปูนขาว ๑๐ เกวียน) แต่สิ้นเงินเท่าไรหาทราบไม่ (เพราะได้เงินมาก็ทำไปไม่ได้จดไว้) ต่อมาในปีหนึ่ง ท่านได้จัดให้มีการประชุมนมัสการและปิดทองพระพุทธไสยา ในวันขึ้น ๑๓-๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ และวันขึ้น ๑๓-๑๕ เดือน ๕ และกำหนดเป็นงานเทศกาลประจำปีแต่นั้นสืบมา

ถึงวันเสาร์ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีวอก พ.ศ.๒๔๙๙ (ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน) ฯพณฯ จอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีกับท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงครามกับคณะ เดินทางมานมัสการและปิดทองพระพุทธไสยา วัดสะตือ เวลานั้นพระพุทธไสยาอยู่ในสภาพทรุดโทรมมาก ท่านนายกรัฐมนตรีมีจิตกอรปด้วยประสาท ศรัทธาแรงกล้า ได้จัดการปฏิสังขรณ์พระนอนใหญ่หมดทั้งองค์ โดยบัญชาให้กรมโยธาเทศบาล (ปัจจุบันนี้เรียกกรมโยธาธิการ) อำนวยการ ปฏิสังขรณ์อยู่ ๓ เดือนจึงสำเร็จ (นับเป็นการปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๒ ตั้งแต่สร้างพระมา)

พระโต วัดไชโยวรวิหาร ที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ สร้าง (องค์เดิม) เป็นพระก่อด้วยอิฐปูน สร้างในรัชกาลที่ ๔ อยู่กลางแจ้ง องค์พระฉาบทาปูนขาวไม่ได้ปิดทอง หนังสือเรื่องเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาในปีขาล พ.ศ.๒๔๒๑ พระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ความตอนหนึ่งว่า "พระใหญ่ที่สมเด็จ-พระพุฒาจารย์ (โต) สร้างดูหน้าตารูปร่างไม่งามเลย แลดูที่หน้าวัด ปากเหมือนท่านขรัวโตไม่ผิด ถือปูนขาวไม่ได้ปิดทองทำนองท่านจะไม่คิดปิดทอง จึงได้เจาะท่อน้ำไว้ที่พระหัตถ์ แต่เดี๋ยวนี้มีผู้ไปก่อวิหารขึ้นค้างอยู่ ใครจะทำต่อไปไม่ทราบ"

ต่อมาเจ้าพระยารัตนบดินทร (รอด กัลยาณมิตร) ที่สมุหนายกมีศรัทธาสร้างวัดไชโยใหม่ [๑] พร้อมทั้งอุโบสถ [๒] และวิหารพระโต แต่เมื่อกระทุ้งรากวิหารพระพุทธรูปใหญ่ที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) สร้าง ทนกระเทือนไม่ได้พังลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ รับสร้างพระโตใหม่เป็นของหลวง[๓] ตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสร้างพระโต วัดกัลยาณมิตร ช่วยเจ้าพระยานิกรบดินทร (โต ต้นสกุลกัลยาณมิตร) ผู้เป็นบิดาของเจ้าพระยารัตนบดินทรมาแต่ก่อน และทรงรับวัดไชโยเป็นพระอารามหลวงแต่นั้นมา[๔] (งานเทศกาลประจำปีวัดไชโย เริ่มวันแรม ๕-๑๐ ค่ำ เดือน ๑๑)

---

๑. ได้ฟังเล่ากันว่า วัดไชโย เจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นผู้สร้างในที่ดินของตา อุทิศให้มารดากับตา มารดาชื่อเกตุ ตาชื่อไชย จึงตั้งนามว่าวัดเกตุไชโย แต่มักเรียกกันตามสะดวกปากว่า "วัดไชโย" การสร้างค้างอยู่ช้านาน แต่ในหนังสือตำนานพระอารามหลวงว่า เป็นวัดโบราณ

๒. ปรากฏในจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๕ ว่า ทำพิธียกเครื่องบนพระอุโบสถวัดไชโย วันที่ ๔ สิงหาคม ร.ศ.๑๐๘ (พ.ศ.๒๔๓๒) เวลาเช้า ๓ โมงกับ ๓๒ นาที

๓. พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ เป็นนายช่าง

๔. ฉลองวัดไชโย เดือนตุลาคม ร.ศ.๑๑๔ (พ.ศ.๒๔๓๘) เริ่มวันที่ ๒๕-๒๗ โปรดพระราชทานของช่วย คือดอกไม้เพลิง ๑ ละครโรง ๑ หนังโรง ๑ กัลปพฤกษ์ ๒ ต้น ทั้ง ๓ วัน (-จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๕)

ตรงนี้จะกล่าววินิจฉัยเรื่อง "พระโต" แทรกลงไว้สักหน่อย อันพระ-พุทธรูปสร้างขนาดใหญ่อย่างเรียกกันว่า "พระโต" นั้น จะสร้างเป็นพระนั่งขัดสมาธิอย่าง "พระเจ้าพนัญเชิง" ที่พระนครศรีอยุธยาก็ดี เป็นพระนั่งห้วยพระบาทอย่าง "พระป่าเลไลย์" ที่เมืองสุพรรณบุรีก็ดี หรือเป็นพระนอนอย่าง "พระนอนจักรสีห์" ที่เมืองสิงห์บุรีก็ดี ไม่ว่าสร้างในประเทศไหน แม้จนในประเทศญี่ปุ่น แต่โบราณเขาย่อมสร้างไว้กลางแจ้งอย่างเดียวกัน กับพระเจดีย์หาทำวิหารบังองค์พระไม่

การสร้างวิหารปกคลุมพระโตเป็นความคิดเกิดขึ้นในชั้นหลัง ข้อนี้จะพึงคิดเห็นได้ เช่นพระเจ้าพนัญเชิงก็ดี หรือพระนอนใหญ่ที่ไหล่เขามไหศวรรย์เมืองเพชรบุรีก็ดี เมื่อยังไม่มีวิหารคงเห็นองค์พระพุทธรูปงามเด่นแต่ไกล ที่ทำวิหารบังองค์พาให้เสียงามไป แม้พระโตซึ่งคิดประกอบกับแบบวิหารที่สร้างพร้อมกัน เช่นพระโตวัดกัลยาณมิตร และพระนอนวัดพระเชตุพนฯ ในกรุงเทพฯ เมื่อเข้าไปในวิหารก็ไม่เห็นองค์พระเหมาะตา เพราะเอาวัตถุที่ช่างโบราณเขาคิดสำหรับทำอย่างหนึ่งมาทำเป็นอย่างอื่น จึงพาให้เสียงาม พระโตที่สร้างไว้กลางแจ้งเดี๋ยวนี้ก็มีทั้งเมืองไทยและเมืองพม่า แต่เมืองพม่าดูเหมือนจะเพิ่งคิดสร้างวิหาร เช่นพระนอนที่เมืองหงสาวดีและพระนั่งที่เมืองแปร บางทีจะสร้างที่อื่นอีก สังเกตที่พม่าเอาเสาเหล็กโปร่งอย่างฝรั่งมาทำเสาวิหาร แม้บังองค์พระน้อยกว่าเสาอิฐถือปูน ดูก็ยังขัดตาอยู่นั่นเอง แต่ก็เป็นประโยชน์สำหรับรักษาองค์พระ จะติว่าการทำวิหาร ครอบพระโตไม่ดีทีเดียว ก็ว่าไม่ได้ (-หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพม่า พระนิพนธ์สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ)

เมื่อปีฉลู พ.ศ.๒๔๔๔ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ ได้เสด็จวัดไชโย ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ดังนี้[๑] "วันนี้ (วันที่

---

๑. ทรงพระราชนิพนธ์เป็นอย่างรายงานพระราชทานมายังสมเด็จ ฯ กรมพระยา-เทววงศ์วโรปการ เมื่อยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ ซึ่งทรงเป็นประธานที่ประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร

๔ ตุลาคม) เวลา ๒ โมงเช้า ออกจากพลับพลาเมืองอ่างทองถึงวัดไชโย ได้แวะขึ้นที่วัด วิหารทำดี ถึงว่าต่อพระอุโบสถออกมาข้างหน้า ดูภายนอกรูปก็เป็นลดหลั่นกันดี ภายในก็สว่างตลอด งานที่ทำก็อยู่ข้างปราณีตในพระอุโบสถปูศิลาและเขียนรูปภาพพอใช้ เสียแต่พระประธานเป็นแม่ลูกอิน อย่างปัจจุบันนี้ ห่มผ้ามีดอกดวงซึ่งนับว่าเป็นพระอย่างราคาแพง พระองค์ใหญ่ (ในพระวิหาร) พระศอเล็กพระพักตร์ยาว ถ้าหากว่าตั้งนั่งร้านขึ้นไปตรงพระพักตร์ เห็นจะยาวเกินขนาด แต่ดูก็เป็นการยากที่จะปั้นให้งามได้ เพราะที่แลดูต้องแลเห็นลูกคางก่อนอื่น เพราะต้องแหวนคอตั้งปา ถ้าไม่มีวิหาร ปั้นกลางแจ้งจะค่อยหาที่ดูง่ายสักหน่อย"

ถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๔๕๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ในมณฑลฝ่ายเหนือ วันที่ ๒๑ ธันวาคม เวลาบ่าย ๒ โมง ๑๒ นาที เสด็จถึงวัดไชโย เสด็จขึ้นทรงพระดำเนินเข้าพระวิหาร ทรงนมัสการพระมหาพุทธพิมพ์[๑] รับสั่งว่าพระพุทธรูปใหญ่นี้ หน้าตักกว้าง ๘ วา ๖ นิ้ว สูง ๑๑ วา ๑ ศอก ๗ นิ้ว เป็นที่นับถือของคนทั้งหลาย จีนพ่อค้าเรือผ่านไปมาก็จุดประทัดเป็นการคำนับ มีเทศการไหว้ประจำปีของเมืองนี้ ประตูพระวิหารทำไว้สองข้าง ไม่ทำไว้กลางหน้าพระวิหาร และให้ใหญ่เพื่อดูห่างๆ ได้เช่นนี้ เมื่อจะดูพระพักตร์ต้องแหวน เห็นไม่ถนัดดี

พระพุทธรูปองค์นี้ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ครั้งรัชกาลที่ ๔ เป็นผู้เริ่มสร้าง แต่ค้างไม่สำเร็จ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เจ้าพระยารัตนบดินทรสมุหนายกสำเร็จราชการกรมมหาดไทย ได้รับพระบรมราชโองการให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ ได้ยินว่ากำลังทำ พระพุทธรูปองค์เดิมพังทลายลง เพราะก่อใช้สอดิน จึงต้องก่อใหม่

---

๑. พระโต วัดไชโย ทรงพระนามว่า "พระมหาพุทธพิมพ์"

ทั้งองค์ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการเป็นนายช่าง ทำเป็นพระ-พุทธรูปนั่งขัดสมาธิ ช้อนพระหัตถ์ครองจีวรพาดสังฆาฏิกว้างอย่างใหม่ พระพักตร์แลดูยาวลีบไป ท่าทางไม่ผึ่งผาย ฝีมือทำพระพุทธรูปใหมในปูนหลังสู้ครั้งโบราณไม่ได้ นี่ก็ได้ช่างสร้างพระในสมัยแล้ว แม้เช่นนี้ก็งามสู้พระนอกจักรสีห์ไม่ได้ หน้าพระวิหารออกมา สร้างพระอุโบสถที่บังเสียงาม ทำพระวิหารแห่งพระพุทธรูปอันสำคัญให้ลี้ลับ พระประธาน เป็นของหล่อใหม่ ครองจีวรดอกเร่อร่า....."

(-หนังสือเรื่องสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ฉบับกรมการศาสนา)

พระพุทธรูปยืน วัดอินทรวิหาร เป็นพระปั้นด้วยอิฐปูน ปางอุ้มบาตรสูง ๑๖ วาเศษ สร้างในรัชกาลที่ ๔ แต่สร้างไว้เพียงครึ่งองค์ (สูงเพียงพระนาภี) การสร้างค้างอยู่ช้านาน ต่อมาจะเป็นปีใดไม่ปรากฏ พระครูธรรมานุกูล (ภู) เจ้าอาวาสได้จัดการสร้างเพิ่มเติม แต่ยังไม่สำเร็จสมบูรณ์ ถึงปีวอก พ.ศ. ๒๔๖๓ พระครู-สังฆบริบาล (แดง) ได้ทำการสร้างต่อมา แต่ก็สร้างสำเร็จเพียงบางส่วน ความปรากฏในจารึกศิลา[๑] ดังนี้

"ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนากาลล่วงแล้วได้ ๒๔๖๓ ปีวอกโทศก (จุลศักราช ๑๒๘๒) พระครูสังฆบริบาล (แดง) ได้ลงมือทำการปฏิสังขรณ์ (พระยืนนี้) เมื่อเดือน ๑๑ ณ วันพฤหัสบดี แรม ๑ ค่ำ ประวัติเดิมของพระครูสังฆบริบาล อุปสมบทที่แขวงตะนาว เมื่ออุปสมบทแล้วได้มาสร้างวัดเขาคั่นบันได ที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ แล้วได้มาเล่าเรียนศึกษาพระธรรมวินัย ณ สำนักบวรนิเวศ ในพระบารมีสมเด็จ-

---

๑. จารึกศิลา เดิมตั้งอยู่แถวบริเวณพระโตวัดอินทรวิหาร ด้านตะวันออก (เจ้าคุณพระอินทรสมาจารย์ (เงิน) แจ้งว่า จารึกศิลานี้สูญหายเสียหลายปีแล้ว)

พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ๕ พรรษา เมื่อเสด็จสิ้นพระชนม์แล้ว จึงได้มาทำการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปองค์โตนี้ พร้อมด้วยเจ้าฟ้า[๑] ทายกทายิกา-ราษฎรจนถึงกาลบัดนี้ สิ้นเงินรายได้รายจ่ายในการปฏิสังขรณ์ เป็นเงินประมาณ ๕ หมื่นบาทเศษ

ประวัติเดิมของพระพุทธรูปองค์โตซึ่งมี (พระ) นามว่าพระศรีอาริยเมตไตรยนี้ คือสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) เป็นผู้สร้างไว้แต่ในรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร ได้ครึ่งพระองค์สูง ๙ วาเศษ ยังหาสำเร็จไม่ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๓ ท่านพระครูธรรมานุกูล (ภู) ผู้ชราภาพ อายุ ๙๑ พรรษา ๗๐ ซึ่งต้องยกเป็นกิตติมศักดิ์ อยู่ในวัดอินทรวิหาร ท่านจึงมอบฉันทะให้พระครูสังฆบริบาล ปฏิสังขรณ์ต่อมาจนสำเร็จ (แต่บางส่วน เช่นพระเศียร พระกร เป็นต้น) ว่าด้วยการปฏิสังขรณ์ เดิมองค์พระมีต้นโพธิ์และต้นไทรขึ้นปกคลุม จึงได้จัดการทำเปลี่ยนแปลงให้แข็งแรง ส่วนข้างในองค์พระผูกเหล็กเป็นโครงภายนอก หล่อคอนกรีตด้วยปูนซิเมนต์เบื้องหลังทำเป็นวิหาร หล่อคอนกรีตเป็นที่พระยืนพิง พระวิหารสูงเป็นชั้นๆ ได้ ๕ ชั้น ถึงพระเกศขาด ยอดพระเมาลี และมีพระจุฬามณีเจดียสถาน เพื่อให้เป็นที่ระลึกแลนมัสการแห่งเทพยดาแลมนุษย์ทั้งหลาย สิ้นกาลนาน ทุกวันเสมอไปในพระพุทธศาสนา

ขออำนาจแห่งพระศรีรัตนตรัย จงบันดาลให้เจ้าฟ้า เจ้านายอำมาตย์ คฤหบดีแลราษฎรที่เป็นศาสนูปถัมภก ซึ่งตั้งจิตเป็นทายกทายิกาทั้งหลาย จงมีความเจริญสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลชนมายุสุขทุกประการ มีแต่ความเกษมสำราญนิราศภัย ในปัจจุบันแลอนาคตทั่วกันเทอญ"

---

๑. เห็นจะหมายถึงสมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต

ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๔๖๗[๑] พระครูอินทรสมาจาร (เงิน อินฺทสโร)[๒] เมื่อยังเป็นพระครูสังฆรักษ์ย้ายจากวัดปรินายกมาเป็นเจ้าอาวาสวัดอินทรวิหาร ได้จัดการสร้างพระโตต่อมา โดยเป็นประธานบอกบุญเรี่ยไรจากประชาชนทั่วไป ผู้ช่วยเหลือที่เป็นกำลังสำคัญที่ควรกล่าวนามให้ปรากฏ คือเจ้าคุณและคุณหญิงปริมาณสินสมรรถ พระประสานอักษรกิจ สิบเอกอินทร์ พันธุเสนา พระครูอินทรสมาจารทำการก่อสร้างปฏิสังขรณ์อยู่ ๔ ปี จึงสำเร็จสมบูรณ์ (สิ้นเงินประมาณ ๑๐,๐๐๐ บาท) มีงานสมโภชเมื่อวันที่ ๔-๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ ถึงปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๗๒ ทางวัดได้จัดให้มีงานนมัสการและปิดทองพระโตในเดือนมีนาคม และกำหนดเป็นงานประจำปีสืบมา

นอกจากสร้างพระโตเป็นอนุสรณ์ดังกล่าวมา เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้สร้างปูชนียวัตถุสถานต่างๆ อีกหลายอย่าง คือ

สร้างศาลาหลัง ๑ ที่ปากคลองวัดดาวดึงษ์ อยู่ในน้ำข้างอู่ซุงของหลวง กว้างราว ๕ วาเศษ ยาวราว ๖ วาเศษ ในศาลานั้นมีอาสน์สงฆ์อยู่ด้านใต้ ที่กลางศาลามีธรรมาสน์ ๑ ธรรมาสน์ ศาลานี้อยู่ติดกับบ้านท่านราชพิมลฯ เป็นอุปัฏฐากท่านไปบิณฑบาตที่ไหนมาแล้วก็ไปแวะฉันที่ศาลานี้เนืองๆ ฉันแล้วก็ขึ้นธรรมมาสน์เทศน์ มีสัปบุรุษมาฟังกันมาก เมื่อท่านราชพิมลถึงแก่กรรมแล้ว ท่านก็ห่างไม่ใคร่ไปที่ศาลานี้ ต่อมาท่านได้ไปสร้างศาลาไว้อีกหลัง ๑ อยู่ในละแวกบ้านลาว

---

๑. ความที่กล่าวต่อไปนี้ คัดจากหนังสือเรื่องประวัติหลวงพ่อโต วัดอินทรวิหาร ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๐

๒. ต่อมาได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ที่พระอินทรสมาจาร

ข้างตรอกวัดใหม่อมตรส บางขุนพรม กรุงเทพฯ[๑] เป็นหอฉันของท่านเหมือนศาลาหลังก่อน นายเถื่อนเป็นอุปัฏฐาก

สร้างวิหารหลัง ๑ ใกล้ศาลาหลังที่กล่าวมา วิหารนั้นกว้างประมาณ ๓ วา ยาวประมาณ ๕ วาเศษ ผนังก่ออิฐถือปูน หลังคามุงจาก ในวิหารนั้นมีพระพุทธรูปปั้นด้วยอิฐปูน องค์ ๑ หน้าตักกว้าง ๒ ศอก หันพระพักตร์เข้าข้างผนังด้านตะวันออก องค์พระห่างฝาผนัง ๑ ศอก ฐานล่างกว้างประมาณ ๓ ศอก วิหารนี้ท่านควรจะสร้างไว้ในวัดใดวัดหนึ่งท่านก็ไม่สร้าง ท่านไปสร้างไว้ในละแวกบ้านซึ่งไม่ควรจะมีวิหาร ต่อมาภายหลังทางการได้ตัดถนนสามเสนมาทางวิหาร ๆ ก็ถูกรื้อหมด วิหารมีพระพุทธรูปเป็นเจ้าของ พระพุทธรูปก็หันพระพักตร์เข้าข้างฝาผนังเสีย ดูประหนึ่งว่าท่านจะทราบล่วงหน้า ว่าวิหารนี้จะถูกถนนทับ จึงแกล้งสร้างไว้ดูเล่นฉะนั้น

---

๑. พระเจ้าสิริบุญสารผู้ครองกรุงศรีสัตนาคหุตเป็นเอกราช ได้แต่งกองทัพบุกรุกลงมาถึงตำบลดอนมดแดง (คือเมืองอุบลบัดนี้) ให้มาจับพระวอซึ่งได้สามิภักดิ์ต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีฆ่าเสีย พระเจ้ากรุงธนบุรีขัดเคืองจึงให้กองทัพยกขึ้นไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุต เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๒๑ ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จเป็นจอมทัพไปกับสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทตีได้เมืองเวียงจันทน์ซึ่งเป็นราชธานีและเมืองขึ้นของกรุงศรีสัตนาคนหุตกวาดต้อนผู้คนเป็นเชลยมาก โปรดให้พวกลาวเวียงจันทน์ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลบางขุนพรหม ซึ่งเดิมเรียกตำบลไร่พริก แต่นั้นจึงเรียกกันว่า "บ้านลาว" สืบมา (ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์)

สร้างพระเจดีย์นอน ที่บริเวณหลังโบสถ์วัดละครทำ[๑] ถนนอิสสระภาพ ตำบลบ้านช่างหล่อ อำเภอบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี ๒ องค์ ฐานสี่เหลี่ยมย่อมุม กว้างด้านละ ๒ ศอก หันฐานเข้าหากัน ห่างราว ๒ ศอก แต่องค์ทางด้านใต้รื้อเสียนานแล้ว ว่ามีผู้ลักลอบทำลาย เมื่อค้นหาพระเครื่อง (พระสมเด็จ)

มีผู้รู้บอกอธิบายว่า เจ้าประคุณสมเด็จฯ ท่านมีญาณเห็นการณ์ไกลว่าต่อไปภายหน้า ธรรมเจดีย์ (เจดีย์บรรจุพระธรรม) จะไม่มีคนสร้าง ท่านจึงได้สร้างพระเจดีย์นอนขึ้นไว้ เป็นนิมิตรแสดงว่า ธรรมเจดีย์จะสูญหมด (นอนหมายถึงตายคือสูญ)[๒]

น่าประหลาด ที่ความคิดคาดของเจ้าประคุณสมเด็จฯ นั้นมีมูลความจริงด้วยในชั้นเดิมพระเจดีย์ที่สร้างกัน จำนงจะให้เป็นที่บรรจุพระธรรมเช่นคาถาแสดงอริยสัจ-เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา ฯลฯ เป็นต้น เป็นข้อสำคัญ เรียกว่า "ธรรมเจดีย์" ประดิษฐานไว้เป็นที่สักการบูชา โดยยึดถือพระพุทธบรรหาร ซึ่งทรงแสดงแก่เหล่าพระสาวกเมื่อก่อนเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน ว่าพระธรรมจะแทนพระองค์ต่อไป แต่เจดีย์ที่สร้างกันในชั้นหลังต่อมา ความประสงค์มาแปรเป็นเพื่อบรรจุอัฐิธาตุของสกุลวงศ์ หรืออุทิศให้ผู้ตาย แม้ได้บรรจุปูชนียวัตถุในพระศาสนาไว้

---

๑. นายบุญยัง นายโรงละครนอกครั้งรัชกาลที่ ๑ เล่นละครจนร่ำรวยเป็นผู้สร้างวัดละครทำ

๒. เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๘๑ ที่วัดระฆังฯ มีงานปิดทองรูปหล่อเจ้าประคุณสมเด็จฯ และประกวดพระเจดีย์ทราย นายเปลื้อง แจ่มใส บ้านช่างหล่อธนบุรี ได้ให้บุตรชายคนหนึ่งก่อพระเจดีย์ทรายเข้าประกวด เขียนหนังสือบอกว่า "พระเจดีย์นี้ จำลองแบบอย่างพระเจดีย์นอนของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ที่วัดละครทำ" ได้ยินว่าคณะกรรมการตัดสินให้ได้รางวัลที่ ๑ ดูเหมือนจะเป็นในประเภทขบขัน

ด้วย ก็ไม่นับเป็นพระเจดีย์ในพระพุทธศาสนา จัดเป็นอนุสาวรีย์เฉพาะบุคคล เรียกเจดีย์สาวรีย์ ดังที่นิยมสร้างกันทั่วไป

สร้างกุฏิ ๒ หลังเคียงกัน ที่วัดอินทรวิหารด้านใต้ ตัวกุฏิก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องไทย ขนาดเท่ากัน กว้าง ๑ ยาว ๑ วา ๒ ศอก มีรูปโยม บิดามารดาของท่านปั้นด้วยปูน รูปโยมบิดาปั้นเป็นรูปพระสงฆ์นั่งขัดสมาธิหน้าตัก ๒๔ นิ้ว ประดิษฐานอยู่ในกุฏิหลังซ้าย รูปโยมมารดาปั้นเป็นรูปภิกษุณีนั่งขัดสมาธิ หน้าตัก ๒๓ นิ้ว ประดิษฐานอยู่ในกุฏิหลังขวา[๑]

สร้างพระโตนั่งกลางแจ้ง ที่วัดพิตเพียน (วัดกุฎีทอง) จังหวัดพระนครศรีอยุธยาองค์ ๑ ก่ออิฐถือปูน ปางมารวิชัย หน้าตัก ๔ วา ๓ ศอก พระอธิการสืบสาย อนุจาโร เจ้าอาวาสชี้แจง ว่าได้ทำการปฏิสังขรณ์พระโตนี้ถึง ๔ ครั้งแล้ว คือครั้งที่ ๑ (เข้าใจว่าเดิมสร้างค้างอยู่) นายพลอย นางแตงไทยและนางอู่ร่วมกันปฏิสังขรณ์ เมื่อราวปีระกา พ.ศ. ๒๔๔๐ (สิ้นเงินเท่าไรไม่ทราบ) ครั้งที่ ๒ พระพักตร์แบะ พระนาภีเป็นรูทะลุ เนื่องจากอัสนีบาตตกลงในที่ใกล้เคียง ปฏิสังขรณ์เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๗๗ สิ้นเงิน ๕๐๐ บาท ครั้งที่ ๓ พระพาหาเบื้องขวาหลุด เนื่องจากฝนตกหนัก ปฏิสังขรณ์เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๘๓ สิ้นเงิน ๓๐๐ บาท ครั้งที่ ๔ พระศกและพระกรรณหักพัง ปฏิสังขรณ์เมื่อปีมะโรง ๒๔๙๓ (เริ่มปฏิสังขรณ์วันที่ ๑ มีนาคมสำเร็จวันที่ ๒๙ เมษายน) สิ้นเงิน ๓,๘๑๔.๙๐ บาท (เงินที่ใช้จ่ายในการปฏิสังขรณ์ทุกครั้ง เป็นเงินส่วนเรี่ยไร)

---

๑. กุฏิ ๒ หลังนี้ปัจจุบันรื้อหมดแล้ว ส่วนรูปปั้นชำรุด ปฏิสังขรณ์ใหม่อยู่ในโรงเก็บพัสดุภัณฑ์ข้างพระโตด้านตะวันออก

สร้างพระยืน ปางอุ้มบาตร ที่วัดกลาง ตำบลคลองข่อย (ใต้โพธาราม) แขวงจังหวัดราชบุรี องค์ ๑ ก่อด้วยอิฐปูน สูง ๖ วาเศษ เล่ากันว่า ที่ที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ สร้างพระยืนนั้น เดิมเป็นป่ารก ท่านเอาเงินเหรียญชนิดกลมมาแต่ไหนไม่ทราบ โปรยเข้าไปในป่านั้น ไม่ช้าป่านั้นก็เตียนโล่งไปหมด ท่านก็ทำการได้สะดวก และว่าในตอนที่จะสร้างพระองค์นี้ ท่านต้องการไม้ไผ่ เผอิญมีผู้ล่องแพไม้ไผ่มาทางนั้น ท่านไม่มีเงิน จึงไปที่ต้นโพธิ์ในบริเวณนั้นก็ได้เงินมาซื้อไม้ไผ่ตามประสงค์ (ว่าต้นโพธิ์นั้นในปัจจุบันนี้ก็ยังมีปรากฏอยู่) ล่วงกาลนานมา พระโตนี้ชำรุดหักพัง (พระเศียรแตกร้าว พระกรทั้ง ๒ หัก) พระอาจารย์อวน พฺรหฺมสโร วัดมหาธาตุ ฯ กรุงเทพฯ ซึ่งมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในถิ่นนั้นย้ายมาอยู่วัดกลางได้เป็นประธานจัดการบูรณะปฏิสังขรณ์ เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๗๔

สร้างพระพิมพ์ชนิดต่างๆ จำนวนมาก (พระพิมพ์ที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ สร้างนิยมเรียกกันว่า "พระสมเด็จ" ดังนั้นในหนังสือนี้จะเรียก "พระสมเด็จ" ต่อไป)

เมื่อจะพรรณนาว่าด้วยพระสมเด็จ จะต้องกล่าวถึงมูลเหตุการณ์พระพิมพ์ก่อน ในตำนานพระพิมพ์ (ศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ เรียบเรียง) ว่า มูลเหตุที่จะสร้างพระพิมพ์นั้น เกิดแต่พวกสัปบุรุษนิยมไปบูชายังที่สังเวควัตถุทั้ง ๔ คือ ที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ ประทาน ปฐมเทศนา และปรินิพพาน พากันไปปีละมากๆ อย่างเช่นชาวเราขึ้นไปบูชาพระพุทธบาท พวกสัปบุรุษชอบหาสิ่งซึ่งเป็นปูชนียวัตถุพากันกลับไปบูชาที่บ้านเมืองของตน พวกชาวเมือง ณ ที่เจดีย์สถานนั้นๆ จึงคิดทำพระพิมพ์ขึ้น สำหรับจำหน่ายโดยราคาถูกๆ ให้ซื้อหาได้ทั่วกัน พวกสัปบุรุษก็พากันนิยมยินดี จึงเกิดชอบสร้างพระพิมพ์ขึ้นด้วยประการฉะนี้ แต่พระพิมพ์ที่มาสร้างกันในเมืองไทยนี้ ความประสงค์มาแปรเป็นเพื่อจะสืบต่ออายุพระศาสนาให้ถาวร จึงสร้างกันคราวละมากๆ และมักฝังดินหรือบรรจุไว้ในพระเจดีย์ โดยถือว่าเมื่อไปข้างหน้าช้านานถึงพระเจดีย์วิหารจะสูญไป ใครไปขุดพบพระพิมพ์ก็จะได้

เห็นพระพุทธรูปรู้ว่าพระพุทธเจ้าเคยมี เคยโปรดสัตว์ในโลกนี้ชวนให้ระลึกถึงพระพุทธคุณต่อไป

กล่าวกันว่า เหตุที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ จะสร้างพระสมเด็จนั้น เกิดแต่ท่านได้ปรารภถึงมหาเถระในปางก่อน มักจะสร้างพระพิมพ์บรรจุไว้ในปูชนียสถานต่างๆ เพื่อเป็นการสืบต่ออายุพระศาสนา และเพื่อให้คนชั้นหลังได้บูชาเจริญพุทธานุสติ ท่านประสงค์จะทำตามคตินั้น จึงได้สร้างพระสมเด็จขึ้นไว้จำนวนมาก ว่าสร้างถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ เท่าจำนวนพระธรรมขันธ์[๑]

ในชั้นเดิม เจ้าประคุณสมเด็จฯ ดำริให้ช่างทางบ้านช่างหล่อ[๒] จังหวัดธนบุรี ทำแม่พิมพ์ ภายหลังบรรดาผู้ที่เคารพนับถือและสานุศิษย์ที่สามารถทำแม่พิมพ์ได้ได้ทำถวาย (เพราะเหตุนี้ พระสมเด็จจึงมีรูปลักษณะหลายอย่างต่างชนิด และเรียกชื่อต่างกันตามรูปลักษณะของพระดังจะกล่าวต่อไปในที่อื่นข้างหน้า) และว่าใน

---

๑. ว่าครั้งแรกเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้สร้างพระสมเด็จ (ชนิด ๓ ชั้น) ครบจำนวน ๘๔,๐๐๐ องค์ ครั้งที่ ๒ ท่านจะสร้างอีก ๘๔,๐๐๐ องค์ เป็นชนิด ๗ ชั้น ด้วยประสงค์จะนำไปบรรจุไว้ที่วัดไชโย จังหวัดอ่างทอง แต่สร้างได้ยังไม่ครบจำนวนที่ต้องการ (จะสร้างได้จำนวนเท่าไรไม่ทราบ) วันหนึ่งท่านบอกกับนายเทศ บ้านถนนดินสอ หลังตลาดบ้านขมิ้น ธนบุรี ว่าพระของท่านเห็นจะสร้างไม่สำเร็จ เพราะท่านจะถึงมรณภาพเสียก่อน ท่านจึงให้เอาพระคะแนนร้อยและพระคะแนนพันที่สร้างในครั้งแรก มาเพิ่มเข้ากับพระที่สร้างในครั้งหลังจนครบจำนวน ๘๔,๐๐๐ แล้วเอาไปบรรจุไว้ที่ในพระเจดีย์วัดไชโย ต่อมาไม่ช้าท่านก็ถึงมรณภาพ เพราะเหตุนี้ พระสมเด็จที่กรุวัดไชโยจึงเป็นพระชนิด ๗ ชั้นโดยมาก

๒. บ้านช่างหล่อ เดิมเรียกบ้านชาวเหนือ ด้วยเป็นที่อยู่อาศัยของพวกชาวเหนือ ซึ่งเป็นข้าในกรมพระราชวังหลัง

ตอนแรกใช้หินมีดโกนแกะเป็นแม่พิมพ์ ต่อมาจึงใช้หินอ่อนบ้าง ไม้แก่นบ้าง ส่วนวัตถุที่ใช้สร้างพระนั้น ว่าใช้วัตถุหลายอย่างต่างกัน คือผงดินสอ (ที่ได้จากการเรียนมูลกัจจายน์ตามวิธีโบราณ) ดินสอเหลือง ปูนขาว เกสรดอกไม้ เปลือกกล้วยหอม เปลือกกล้วยน้ำ ชานหมาก ใบลานเผา อาหารสำรวม[๑] และน้ำมันตั้งอิ้ว (ว่าพระสมเด็จบางชนิดสร้างด้วยวัตถุสิ่งเดียว บางชนิดสร้างด้วยวัตถุหลายอย่างประสมกัน)

เจ้าประคุณพระราชธรรมภาณี (ลมูล สุตาคโม[๒] วัดระฆังฯ บอกอธิบายว่า[๓] ลักษณะการสร้างพระสมเด็จนั้น ในตอนแรกเจ้าประคุณสมเด็จฯ ฉันกล้วย แล้วเอาเปลือกกล้วยใส่ภาชนะเก็บไว้ ท่านมีดินสอเหลืองใหญ่อยู่ก้อน ๑ จึงให้นายน้อยผู้เป็นง่อยซึ่งอยู่กับท่าน เอาเลื่อยๆ ดินสอเหลืองเป็นชิ้นเล็กๆ ประสมกับเปลือกกล้วยนั้น เจือด้วยน้ำผึ้งบ้าง น้ำอ้อยเคี่ยวบ้างตำจนละเอียดเข้ากันดีแล้ว จึงให้

---

๑. ตามปกติเจ้าประคุณสมเด็จฯ มักฉันอาหารสำรวม คือในเวลาฉันเช้าท่านจะหยิบอาหารคาวหวานทุกชนิดใส่ลงในบาตรคลุกเคล้ากับข้าวสุก แล้วแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ส่วน ๑ ให้บูชาพระพุทธรูป ณ ที่บูชา (เรียกกันว่าถวายข้าวพระ) ส่วน ๑ ให้ทานสัตว์ อีกส่วน ๑ ท่านฉัน ครั้นเวลาเที่ยงแล้วให้เอาอาหารที่บูชาพระพุทธรูปนั้นไปตากแดดเก็บรวมไว้สำหรับสร้างพระสมเด็จต่อไป ว่ากันว่าเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ทำดังนี้เสมอเป็นอาจิณปฏิบัติเว้นแต่ไปฉันในกิจนิมนต์

๒. ปัจจุบันเป็นที่พระเทพญาณเวที

๓. ว่าได้รับคำบอกเล่าจากนางเปลื้อง พุทธจำเนียร (คนทำครัวของเจ้าคุณ-พระธรรมถาวร) บ้านเลขที่ ๗๑๔ หลังวัดระฆัง ฯ ธนบุรี (อายุ ๗๐ ปี ในพ.ศ. ๒๔๙๕) ซึ่งอ้างว่าเจ้าคุณพระธรรมถาวรเล่าให้ฟัง

นายน้อยกับเจ้าคุณพระธรรมถาวร[๑] (ซึ่งเวลานั้นเป็นพระสมุห์ถานานุกรมของท่าน) ช่วยกันพิมพ์พระด้วยแม่พิมพ์ขนาดเล็กเป็นรูปหลังเบี้ยฐาน ๓ ชั้น เสร็จแล้วให้เก็บเข้าไว้ในกุฏิชั้นใน แล้วให้ทำโดยวิธีนั้นต่อไปอีกจนพอแก่ความต้องการ ท่านได้ทำพิธีปลุกเสกวัน ๓ ครั้ง คือเวลาเช้ากลางวันและเย็นมิได้ขาด แล้วเอาออกแจกจ่ายแก่ผู้ต้องการทุกคน

ต่อมาได้ทำโดยวิธีนั้นอีก แต่วิธีพิมพ์แปลกออกไป คือเมื่อประสมผงได้ที่แล้วเอาออกมาปั้น แล้วคลึงให้เป็นท่อนยาวคล้ายฟั่นเทียนแล้วตัดเป็นข้อๆ ผ่ากลางเอากดในแม่พิมพ์ เมื่อแกะออกมาจากแม่พิมพ์แล้ว ท่านเอามีดเจียนหัวและท้ายกับข้างๆ ให้มันเข้า แล้วทำพิธีปลุกเสกเช่นเคยว่าท่านเอาไปแจกชาววังเมื่อเวลาไปบิณฑบาตเสมอ ท่านทำดังนี้จนหมดดินสอเหลือง (ว่าเมื่อทำพระได้ร้อยองค์ ให้ทำพระชนิดหลังเบี้ยขนาดเท่าปลายนิ้วก้อยองค์ ๑ เรียกว่าพระคะแนนร้อย เมื่อทำได้พันองค์ ให้ทำพระขนาดใหญ่กว้างราว ๔.๒ ซม. ยาวราว ๖.๑ ซม. องค์ ๑ เรียกว่าพระคะแนนพันดังจะกล่าวต่อไปในที่อื่นข้างหน้า)

ต่อมาท่านใช้ดินสอขาว ที่ทำเป็นแท่งแล้ว ลงอักขระลบเอาผงเก็บประสมไว้จนพอแก่ความต้องการ ท่านจึงให้ไปแกะกะเทาะปูนขาวที่ล่อนๆ ตามกำแพงโบสถ์

---

๑. เจ้าคุณพระธรรมถาวร (ช่วง จนฺทโชติ) เป็นชาวบ้านตำบลบางระมาด จังหวัดธนบุรี มาอยู่กับเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ เมื่ออายุ ๑๓ ปี ใน พ.ศ. ๒๓๙๙ ศึกษาพระปริยัติธรรมต่อเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ เมื่ออุปสมบทเจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นพระอุปัชฌาย์ และเป็นถานานุกรมของท่าน ได้รู้เห็นพฤติการณ์ต่างๆ ของเจ้าประคุณสมเด็จฯ อย่างใกล้ชิด เป็นผู้หนึ่งที่ได้ทำแม่พิมพ์และช่วยพิมพ์พระสมเด็จ และได้พยายามรวบรวมพระสมเด็จไว้มากที่สุดเกือบจะทุกชนิด (ถึงมรณภาพเมื่อปีจอ พ.ศ.๒๔๗๗ อายุ ๙๑ ปี)

สีมาบ้าง ซึ่งมีตะไคร่น้ำติดอยู่เป็นส่วนมาก แล้วเอามาตำประสมกับดินสอขาวที่ท่านทำไว้แล้วจึงพิมพ์ ทีนี้พิมพ์เป็นรูป ๔ เหลี่ยมผืนผ้าเป็นพระชนิดปรกโพธิ์ ชนิดทรงเจดีย์ และชนิดอื่นๆ จึงได้ความว่า พระสมเด็จบางองค์เนื้อเหลือง ก็เพราะท่านประสมดินสอเหลืองนั่นเอง บางองค์เนื้อขาวเจือเขียวเล็กน้อย เมื่อหักออกดูจะเห็นผงสีดำๆ ติดอยู่ประปราย จึงให้ได้ความสันนิษฐานว่า ที่เนื้อติดจะเขียวเล็กน้อยนั้น ก็เพราะกะเทาะปูนขาวที่เอามาตำนั้น เมื่อส่วนประสมที่เจือด้วยของเหลวตะไคร่น้ำก็คลายความดำของมันออกประสมกับผงที่ประสมนั้นๆ ที่เนื้อมีผงดำติดอยู่ประปราย ก็เพราะตะไคร่น้ำนั้นไม่ได้ถูกย่อยจนละเอียดโดยสิ้นเชิงนั่นเอง

ในตอนหลัง เมื่อเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ สร้างและปลุกเสกพระสมเด็จเสร็จแล้ว ท่านให้ใส่บาตร กระบุงและสัดไปตั้งไว้ที่ในหอสวดมนต์ตรงหน้าพระพุทธรูป แล้วโยงสายสิญจน์จากพระพุทธรูปไปวางที่พระสมเด็จนั้น บอกพระสงฆ์ที่มาประชุมเจริญพระพุทธมนต์ในพรรษาว่า ขอให้ช่วยปลุกเสกพระของท่านด้วย (นัยว่าที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ ทำดังนั้นด้วยประสงค์จะแสดงให้ปรากฏแก่คนทั้งหลายโดยปริยายหนึ่งว่าพระของท่านได้ทำพิธีปลุกเสกแล้ว) ครั้นถึงวันฤกษ์งามยามดีท่านก็ให้รวบรวมพระสมเด็จไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์วัดต่างๆ คือวัดชีปะขาว (วัดศรีสุดาราม) วัดตะไกร (แขวงกรุงเก่า) วัดระฆังฯ[๑] วัดไชโย ฯลฯ (ที่ที่บรรจุพระพิมพ์เรียกกันว่า "กรุ"

ตรงนี้จะแทรกอธิบายว่าด้วยพระพิมพ์แบบพระสมเด็จที่ผู้อื่นสร้างลงไว้ด้วย พระสมเด็จที่ผู้อื่นสร้างนั้น ว่ามีที่กรุวัดใหม่อมตรส กรุวัดระฆัง ฯ และกรุวัดพลับ

---

๑. กล่าวกันว่า พระสมเด็จกรุวัดระฆังฯ เป็นพระฐาน ๓ ชั้น ชนิดปรกโพธิ์ ปรกเมล็ดโพธิ์ เศียรบาตรโดยมาก

(วัดราชสีทธาราม) **พระอาทรภัตรพิสิฐ** (เล็ก อุณหนันท์) กล่าวเหตุที่จะมีพระสมเด็จ ที่กรุวัดใหม่อมตรส สืบเนื่องมาจากเสมียนตราเจิมบิดาพระอักษรสมบัติ บ้านตำบลบางขุนพรม (บางคนว่าเนื่องมาจากเสมียนตราด้วง) ได้สร้างพระเจดีย์ใหญ่ขึ้นองค์ ๑ ที่วัดนั้น สำหรับเป็นที่บรรจุอัฐธาตุของสกุลวงศ์ ประสงค์จะสร้างพระสมเด็จบรรจุไว้ในพระเจดีย์นั้นด้วย จึงไปขอผงทำพระจากเจ้าประคุณสมเด็จฯ นัยว่าได้ผงมาครึ่งบาตร ประกอบพิธีสร้างที่วัดอินทรวิหารว่าเอาผงนั้นเคล้ากับปูนขาวและน้ำมัน ใส่ครกโขลกต่อหน้าเจ้าประคุณสมเด็จฯ ซึ่งนิมนต์มาฉันเพลในงานนั้น แล้วนำพระที่สร้างทั้งหมดไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์ใหญ่นั้น จึงเรียกกันว่า "พระสมเด็จกรุวัดใหม่อมตรส" หรือ "พระสมเด็จกรุวัดใหม่บางขุนพรหม" ดังนี้ (พระสมเด็จกรุนี้ ฐาน ๓ ชั้น สีขาว ดุจงาช้าง)

เจ้าคุณพระธรรมถาวร (ช่วง จนฺทโชติ) วัดระฆัง ฯ ว่า หม่อมเจ้าพระสมเด็จ พระพุฒาจารย์ (ทัด) วัดพระเชตุพน ฯ เมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่พระพุทธุปบาทปิลันธน์ อยู่วัดระฆัง ฯ ทรงขอผงสีขาวจากเจ้าประคุณสมเด็จฯ ไปประสมกับผงดำของท่านสร้างพระพิมพ์ขึ้น พระนั้นเรียกกันว่า "พระสมเด็จพระพุทธุปบาทปิลันธน์" บรรจุไว้ในพระเจดีย์มุมพระอุโบสถด้านตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งทางวัดระฆัง ฯ ได้เปิดกรุเมื่อ ๒๕ ปีล่วงแล้ว[๑] พระสมเด็จพุทธปุบาทปิลันธน์เป็นพระปางสมาธิ มีชนิดพระสั่งองค์เดียว พระนั่ง ๒ องค์ พระนั่ง ๓ องค์ พระนั่งในม่านแหวก

---

๑. เจ้าคุณพระราชธรรมภาณีว่า ได้ค้นพบพระสมเด็จพระพุทธุปบาทปิลันธน์ดีบ้างชำรุดบ้างจำนวนมาก อยู่บนเพดานหอไตร ท่านจึงเลือกคัดเอาพระที่ชำรุดมาสร้างเป็นพระพิมพ์แบบพระสมเด็จ ประกอบพิธีปลุกเสกที่ในพระอุโบสถวัดระฆัง ฯ โดยพระอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิในทางวิทยาคม ๑๐๘ รูป เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๕

ระหว่างเจดีย์ ๒ องค์ พระทุกชนิดสีดำเจือขาว (สีดุจปูนซิเมนต์)

เล่ากันว่า มีพระภิกษุรูปหนึ่ง (ไม่ทราบนาม) อยู่วัดพลับ (วัดราชสิทธาราม) ไปธุดงค์ได้ว่านชนิดต่างๆ มามากแล้วไปขอผงทำพระจากเจ้าประคุณสมเด็จฯ ว่าได้ผงเพียงเล็กน้อยมาประสมกันสร้างพระพิมพ์ขึ้น พระนั้นเรียกกันเป็นสามัญว่า "พระสมเด็จกรุวัดพลับ" (พระวัดพลับสีขาวเนื้อแข็ง นั่งขัดสมาธิ มีทั้งขนาดใหญ่และเล็กอย่างเล็กประมาณเท่าเบี้ยจั่น เป็นพระนอนก็มี (แต่หายาก) ที่ทำเป็น ๒ หน้าก็มี (หายาก) และว่าทำด้วยตะกั่วก็มี แต่มักทำขนาดเล็ก

ทีนี้จะพรรณนาว่าด้วยพระสมเด็จต่อไป พระสมเด็จที่เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ สร้างนั้น ว่ามีถึง ๗๓ ชนิด แต่ในเวลาที่เรียบเรียงเรื่องประวัตินี้สืบทราบเพียง ๒๙ ชนิด คือ[๑]

๑. พระคะแนนพัน (รุ่นแรก) ๓ ชั้น มี ๓ อย่างคือสีดำ (อยู่คงกระพันชาตรี) อย่าง ๑ สีขาว มีกลิ่นหอม (แก้โรคต่างๆ) อย่าง ๑ สีขาว ไม่มีกลิ่น

---

๑. ความที่กล่าวต่อไปนี้ เป็นคำบอกอธิบายของพระอาจารย์ขวัญวิสิฏโฐ วัดระฆังฯ ซึ่งอ้างว่าเจ้าคุณพระธรรมถาวร (ช่วง) และพระครูธรรมราต (เที่ยง) บอกเล่าชี้แจงให้ฟัง

พระครูธรรมมาต ถานานุกรมในสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ม.ร.ว.เจริญ อิศรางกูร ณ อยุธยา) เป็นนักสะสมพระเครื่องรางชนิดต่างๆ ผู้หนึ่ง โดยเฉพาะมีความชำนาญดูพระสมเด็จเป็นพิเศษ ว่ากันว่าไม่ต้องหยิบพระมาพิจารณา เพียงแต่มองดูห่างๆ ก็สามารถบอกได้ถูกต้องว่า เป็นพระสมเด็จแท้หรือมิใช่

(ทางเมตตามหานิยม) อย่าง ๑ (ขนาดเดียวกัน กว้าง ๔.๒ ซม. ยาว ๖.๑ ซม.)[๑]

๒. ขอบกระด้ง (หลังกาบกล้วย) ๓ ชั้น (เป็นพระคะแนนกรุวัดไชโย) รูปไข่ (กว้าง ๕.๕ ซม. ยาว ๘.๕ ซม.)

๓. พระคะแนนพัน (รุ่นหลัง) ๗ ชั้น (กว้าง ๒.๓ ซม. ยาว ๕.๕ ซม.

๔. หูบายศรี (กระกรรณยาวงอนดุจบายศรี) ๖ ชั้น (กว้าง ๒.๒ ซม. ยาว ๓.๓ ซม.)

๕. หูบายศรี ๗ ชั้น (กว้าง ๒.๔ ซม. ยาว ๓.๕ ซม.) (ว่าหูบายศรี ๖ ชั้น หายากกว่า ๗ ชั้น)

๖. เศียรบาตร (พระเศียรโต เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า ทรงไกเซอร์") ๓ ชั้น ด้านหลังมีรอยนิ้วหัวแม่มือ ๒ รอย (กว้าง ๒.๕ ซม. ยาว ๓.๘ ซม.)

๗. หลวงพ่อโต (สีอิฐเจือดำ) มี ๓ อย่าง คือที่ใต้ฐานมีรอยเล็บหัวแม่มือสองรอยอย่าง ๑ ที่ด้านหลังมีรูหนึ่งรูอย่าง ๑ ที่ด้านหลังมีรูสอง รูอย่าง ๑ (ขนาดเดียวกัน กว้าง ๒.๕ ซม. ยาว ๓ ซม.)[๒]

---

๑. กล่าวกันว่า นายเทศ บ้านถนนดินสอ หลังตลาดบ้านขมิ้นธนบุรี เป็นผู้ทำแม่พิมพ์พระคะแนนพันรุ่นแรกและว่าเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ได้เอาพระนี้ให้นางเอี่ยม ผู้ซึ่งขายน้ำพริกเผาและกุ้งแห้งที่ในตลาดนั้นเป็นคนแรก นางเอี่ยมติว่าใหญ่นัก เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ว่าทำครั้งแรกต้องใหญ่หน่อย ภายหลังคิดเห็นว่า ทำพระขนาดใหญ่ต้องเปลืองผงโดยใช่เหตุ ท่านจึงให้ทำแต่พระขนาดเล็กต่อมา

๒. เจ้าคุณพระธรรมถาวร (ช่วง) ว่า หลวงพ่อโตมีอยู่ในทุกกรุ พระสมเด็จ และว่ายังมีพระสมเด็จอีกอย่างหนึ่งเรียกกันว่า "หลวงพ่อโป้" รูปลักษณะเป็นอย่างเดียวกันกับหลวงพ่อ โต แต่ขนาดเล็กกว่า และมักเป็นดินสอเผาว่าเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ได้สร้างพระชนิดนี้ เมื่อท่านขึ้นไปพักผ่อนที่กรุงเก่าในปีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เสวยราชย์ (ปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๔)

๘. เศียรกระแต (พระพักตร์เรียว) ๓ ชั้น (กว้าง ๒.๒ ซม. ยาว ๓.๔ ซม.)

๙. ทรงเจดีย์ (ลักษณะพระงาม) ๓ ชั้น (กว้าง ๒.๒ ซม. ยาว ๓.๕ ซม.)

๑๐. พระประจำวัน (ว่ามีครอบทั้ง ๗ วัน พระประจำวันพุทธ (อุ้มบาตร) กว้าง ๒ ซม. ยาว ๔ ซม. พระประจำวันนอกจากนี้มีขนาดอย่างไรหาทราบไม่)

๑๑. ขุนแผน (หลังกาบกล้วย กว้าง ๒.๕ ซม. ยาว ๔.๗ ซม.)

๑๒. ใบลานเผา สีดำ ๓ ชั้น (กว้าง ๒ ซม. ยาว ๓.๒ ซม.)

๑๓. ชานหมาก สีดำ ๓ ชั้น (กว้าง ๒.๒ ยาว ๓.๔ ซม.)

๑๔ นางพญา รูปหน้าจั่ว ไม่มีฐาน มี ๒ อย่าง คือสีแดงหม่น (ค่อนดำ) และสีขาว (ขนาดเดียวกัน ขอบล่างสุดกว้าง ๑.๘ ซม. ยาว ๒.๕ ซม.)

๑๕. ปรกเมล็ดโพธิ์ (ที่บริเวณพระเศียร มีปุ่มกลมเล็กหลายปุ่ม) สีเขียวคล้ำ เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า "สมเด็จเขียว" ๓ ชั้น (กว้าง ๒ ซม. ยาว ๓.๔ ซม.)[๑]

๑๖. พระเจ้าสิบทิศ (มีพระนั่งเรียงลำดับบนแผ่นกระเบื้องไทย ๑๐ องค์) สีดำมี ๒ อย่าง คือพระปางมารวิชัย และพระปรางสมาธิ (ขนาดเดียวกัน กว้าง ๑๐.๕ ซม. ยาว ๑๗.๒ ซม.)

๑๗. ปรกโพธิ์ใบ (บริเวณเบื้องบนพระเศียรมีกิ่งและใบโพธิ์) ๓ ชั้น (กว้าง ๒.๔ ซม. ยาว ๓.๖ ซม.)

---

๑. ว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระราชทานแจกพระปรกเมล็ดโพธิ์ เมื่อคราวเกิดโรคอหิวาต์ครั้งใหญ่ ในปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ ดังจะกล่าวต่อไปในตอนว่าด้วยอภินิหาร

๑๘. อกร่องหูยาน (คือพระอุระเป็นร่อง พระกรรณยาวงอน) สีเหลือง ๗ ชั้น (หนา)[๑]

๑๙. พระคะแนนร้อย (รุ่นแรก) หลังเบี้ย ขนาดเท่าปลายนิ้วก้อย

๒๐. รูปใบโพธิ์ (รูปลักษณะเหมือนใบโพธิ์)

๒๑. ไข่ผ่าซีก (รูปลักษณะเหมือนไข่ผ่าซีก ว่ามีอยู่ที่กรุวัดชีปะขาว)

๒๒. หัวแม่มือ (รูปลักษณะเหมือนนิ้วหัวแม่มือ สีอย่างเดียวกับสมเด็จเขียว ว่าเป็นพระหมอ เมื่อจะรักษาโรค ให้เอาพระนี้ใส่บาตรที่มีน้ำ ถ้าพระจมว่าคนไข้ตาย ถ้าพระลอยว่าคนไข้หาย ว่าพระชนิดนี้เจ้าประคุณสมเด็จฯ มักให้แก่ผู้เป็นหมอ)

๒๓. รูปเจดีย์ (คือทำเป็นรูปพระเจดีย์ในม่านแหวก ว่าพระชนิดนี้ใครจับต้องขนลุก)

๒๔. ฐานแซม (คือฐานมีชั้นเล็กแซมชั้นใหญ่ ว่าทางเมตตามหานิยมดีนัก)

๒๕. เม็ดขนุน (รูปลักษณะกลมรีดุจเม็ดขนุน ว่าพระชนิดนี้เก็บรักษายาก มักจะสูญหายเสียโดยมาก)

๒๖. ปิดทอง (คือปิดทองทึบทั้งด้านหน้าและด้านหลัง)

๒๗. ดินสีอเหลือง หลังเบี้ย ๓ ชั้น (รุ่นแรก)

๒๘. เปลือกกล้วยน้ำ (คือสร้างด้วยเปลือกกล้วยน้ำ)

---

๑. ยังมีพระพิมพ์ชนิดอกร่องหูยานอีกอย่างหนึ่ง สีขาวเหลืองดุจใบลาน บาง ๙ ชั้น (ใหญ่กว่า ๗ ชั้นเล็กน้อย) ด้านหลังมีรอยนิ้วหัวแม่มือว่าพระครูธรรมมานุกูล (ภู จนฺทสโร มักเรียกกันว่า "หลวงปู่ภู") วัดอินทรวิหารเป็นผู้สร้าง ท่านผู้นี้เกิดในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ ณ วันเสาร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๖ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒ ที่บ้านตำบลวังหิน จังหวัดตาก เป็นศิษย์เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ทรงคุณในทางวิปัสสนาธุระ ผู้คนนิยมนับถือมาก ถึงมรณภาพเมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๒๕ อายุ ๑๐๔ ปี

๒๙. เกสรดอกไม้ (คือสร้างด้วยเกสรดอกไม้ต่างๆ)

พระอาจารย์ขวัญ วิสิฏโฐ วัดระฆังฯ บอกอธิบายว่า พระสมเด็จที่เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ สร้าง (พระสมเด็จแท้) มีลักษณะเป็นดังนี้

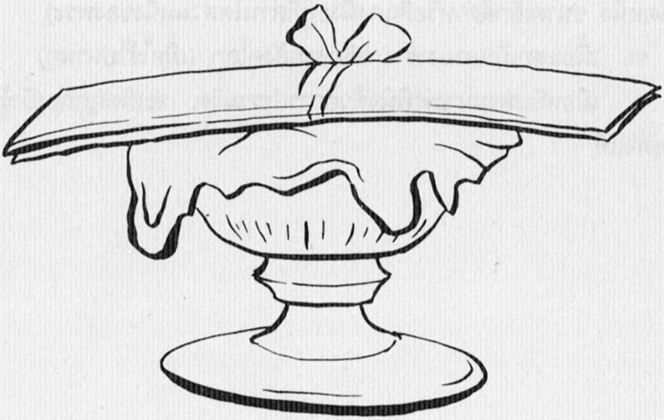
ก. มีสีดำ ดำปนแดงเจือเหลือง เหลืองอ่อน (ดุจงาช้าง) และสีอิฐ

ข. มีน้ำหนักเบา (กว่าพระพิมพ์ชนิดอื่น)

ค. เนื้อละเอียดอ่อน (เนื้อชื้นคล้ายเปียกน้ำ) แต่แข็งแกร่ง (ว่ามักมีวัตถุชนิดหนึ่ง ขนาดเล็กสีดำหรือสีแดงฝังอยู่ที่ส่วนใดส่วนหนึ่งของพระ)

ฆ. เนื้อแตกเป็นลายงาช้าง หรือลายสังคโลก (เมื่อใช้ไปนานๆ)

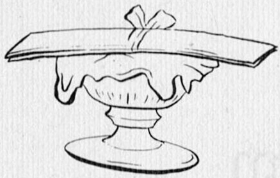
ง. เมื่อหยิบพระมาเพ่งพินิจด้วยการสำรวมจิต จะเกิดญาณหยั่งรู้ว่าเป็นพระสมเด็จแท้

๑๓. ชินบัญชรคาถา

อานุภาพแห่งพระคาถาชินบัญชร

ผู้ใดได้สวดภาวนาพระคาถาชินบัญชรนี้ เป็นประจำอยู่สม่ำเสมอ จะทำให้เกิดความสิริมงคลสมบูรณ์พูนผล ศัตรูหมู่พาลไม่กล้ากล้ำกราย ไปทางใดย่อมเกิดเมตตามหานิยม เกิดลาภผลพูนทวี ขจัดภัยจากภูตผีปีศาจ ตลอดจนคุณไสยต่างๆ ทำน้ำมนต์รดแก้วิกลจริต แก้สรรพโรคภัยหายสิ้น เป็นสิริมงคลแก่ชีวิต มีคุณานุภาพตามแต่จะปรารถนา ดังคำโบราณว่า "ฝอยท่วมหลังช้าง" จะเดินทางไปที่ใดๆ สวด ๑๐ จบ แล้วอธิษฐานจะสำเร็จสมดังใจ

อานิสงส์ชินบัญชร

พระคาถาชินบัญชรนี้ เป็นคาถาที่ศักดิ์สิทธิ์ยิ่งนัก ตกทอดมาจากลังกา เจ้าประคุณสมเด็จฯ ค้นพบในคัมภีร์โบราณได้ดัดแปลงแก้ไขแต่งเติมให้ดีขึ้นเป็นเอกลักษณ์พิเศษ ได้เนื้อถ้อยกระทงความสมบูรณ์แปลออกมาแล้วมีแต่สิ่งสิริมงคลแก่ผู้สวดภาวนาทุกประการ

พระคาถานี้ เป็นการอัญเชิญพระพุทธานุภาพแห่งพระบรมศาสดาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระพุทธเจ้าที่ได้เคยตรัสรู้มาก่อนหน้านั้น จากนั้นเป็นการอัญเชิญพระอรหันต์ขีณาสพอันสำเร็จคุณธรรมวิเศษ แต่ละองค์ไม่เหมือนกัน นอกนั้นยังอัญเชิญพระสูตรต่างๆ อันโบราณจารย์เจ้าถือว่า เป็นพระพุทธมนต์อันวิเศษ แต่ละสูตรมารวมกันสอดคล้องเป็นกำแพงแก้วคุ้มกันตั้งแต่กระหม่อมจอมขวัญของผู้ภาวนาพระคาถาลงมาจนล้อมรอบตัว จนกระทั่งหาช่องโหวให้อันตรายสอดแทรกเข้ามามิได้

พระคาถาชินบัญชร

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)

เพื่อให้เกิดอานุภาพยิ่งขึ้น ก่อนเจริญภาวนาชินบัญชร ตั้งนะโม ๓ จบ แล้วระลึกถึงและบูชาเจ้าประคุณสมเด็จด้วยถ้อยคำว่า

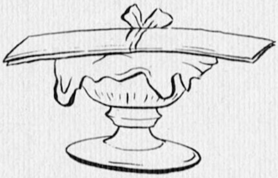
ปุตตะกาโมละเภปุตตัง ธะนะกาโมละ เภธะนัง
อัตถิกาเยกายะญายะ เทวานังปิยะตังสุตตะวา
อิติปิ โส ภะคะวา ยะมะราชาโน ท้าวเวสสุวัณโณ
มรณังสุขัง อะระหังสุคะโต นะโมพุทธายะ

๑. ชิยาสรากตา พุทธา เชตะวา มารัง สะวาหะนัง
จะตุสัจจาสะภัง ระสัง เย ปิวิงสุ นะราสุภา.

๒. ตัณหัง กะราทะโย พุทธา อัฏฐะวีสะติ นายะกา
สัพเพ ปะติฏฐิตา มัยหัง มัตถะเก เต มุนิสสะรา.

๓. สีเส ปะติฏฐิโต มัยหัง พุทโธ ธัมโม ทะวิโลจะเน
สังโฆ ปะติฏฐิโต มัยหัง อุเร สัพพะคุณากะโร.

๔. หะทะเย เม อะนุรุทโธ สารีปุตโต จะ ทักขิเณ
โกณฑัญโญ ปิฏฐิภาคัสมิง โมคคัลลาโน จะ วามะเก

๕. ทักขิเณ สะวะเน มัยหัง อาสุง อานันทะราหุโล
กัสสะโป จะ มะหานาโม อุภาสุง วามะโสตะเก.

๖. เกสะโต ปิฏฐิภาคัสมิง สุริโย วะ ปะภังกะโร
นิสินโน สิริสัมปันโน โสภิโต มุนิปุงคะโว.

๗. กุมาระกัสสะโป เถโร มะเหสี จิตตะวาทะโก
โส มัยหัง วะทะเนนิจจัง ปะติฏฐาสิ คุณากะโร.

๘. ปุณโณ อังคุลิมาโล จะ อุปาลี นันทะสีวะลี
เถรา ปัญจะ อิเม ชาตา นะลาเต ติละกา มะมะ.

๙. เสสาสีติ มะหาเถรา วิชิตา ชินะสาวะกา
เอเตสีติ มะหาเถรา ชิตะวันโต ชิโนระสา
ชะลันตา สีละเตเชนะ อังคะมังเคสุ สัณฐิตา.

๑๐. ระตานัง ปุระโต อาสิ ทักขิเณ เมตตะสุตตะกัง
ธะชัคคัง ปัจฉะโต อาสิ วาเม อังคุลิมาละกัง.

๑๑. ขันธะโมระปะริตตัญจะ อาฏานาฏิยะสุตตะกัง
อากาเส ฉะทะนัง อาสิ เสสา ปาการะสัณฐิตา.

๑๒. ชินา นานา วะระสังยุตตา สัตตัปปาการะลังกะตา
วาตะปิตตาทิสัญชาตา พาหิรัชฌัตตุปัททะวา.

๑๓. อะเสสา วินะยัง ยันตุ อะนันตะชินะเตชะสา
วะสะโต เม สะกิจเจนะ สะทา สัมพุทธะปัญชะเร.

๑๔. ชินะปัญชะระมัชฌัมหิ วิหะรันตัง มะฮี ตะเล
สะทา ปาเลนตุ มัง สัพเพ เต มะหาปุริสาสะภา

๑๕. อิจเจวะมันโต สุสุคะโต สุรักโข
ชินานุภาเวนะ ชิตูปัททะโว
ธัมมานุภาเวนะ ชิตาระสังโฆ
สังฆานุภาเวนะ ชิตันตะราโย
สัทธัมมานุภาวะปาลิโต จะรามิ ชินะปัญชะเรติ.

อธิบายความเป็นมา
และความหมายแห่งพระคาถาชินบัญชร

ปรากฏว่า ชินบัญชรคาถามีหลายฉบับ ฉบับ ๑ เขียนเป็นอักษรสิงหฬไว้ในสมุดข่อย มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ฉบับ ๑ อยู่ในคัมภีร์สังขยาปกาสกฎีกา เป็นอักษรพม่าและอักษรขอม และมีฉบับอื่นๆ อีก แต่ทุกฉบับผิดเพี้ยนแตกต่างกันมากบ้างน้อยบ้าง เฉพาะคาถาบาทต้นของทุกฉบับต่างกันดังนี้

(ก) ฉบับสิงหฬ - "ชยาสนคตา วีรา"

(ข) ฉบับคัมภีร์สังขยาปกาสกฎีกา - "ชยาสนฺนาคตา วีรา"

(ค) ฉบับ ๑ - "ชยาสนคตา พุทฺธา"

(ฆ) ฉบับ ๑ - "ชยาสนากตา พุทฺธา"

(ง) ฉบับ ๑ - "ชิยาสรากตา พุทฺธา" (ไม่ทำซึ่งสายธนูและลูกศร คือไม่ต้องใช้ศัตราวุธ)

*ข้าพเจ้าได้ส่งต้นฉบับไปให้ พ.อ.พระธรรมนิเทศทวยหาญ (อยู่ อุดมศิลป์ ปธ.๙) หัวหน้าอนุศาสนาจารย์กองทัพบกพิจารณา พระธรรมนิเทศฯ ชอบฉบับหมายอักษร (ง) บอกว่าฉบับนี้คำแปลกหลักแหลมมาก และได้ขอให้พระธรรมนิเทศฯ ตรวจแก้ไขให้ถูกต้องเรียบร้อยด้วย แล้วถวายให้เจ้าคุณพระภัทรมุนี (อิ๋น ภทฺรมุนี ป.ธ.๙) เจ้าอาวาสวัดทองนพคุณ เจ้าคณะอำเภอธนบุรี พิจารณาอีกครั้งหนึ่ง จึงยุติเป็นฉบับที่ถูกต้องสมบูรณ์ ดังที่ตีพิมพ์ไว้ในสมุดนี้

ชินบัญชรคาถา เจ้าประคุณสมเด็จฯ ท่านจะประพันธ์ขึ้นเอง หรือท่านจะได้จากใครหรือจากที่ใด ข้อนี้ไม่มีใครทราบ แต่เมื่อคนทั้งหลายยังนับถือเชื่อกันว่า

---

* หมายถึงพระครูกัลยานุกูล (วัดกัลยาณมิตร)

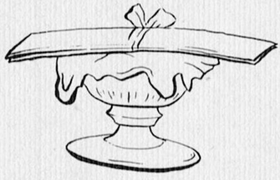
คาถานี้เป็นของเจ้าประคุณสมเด็จฯ จึงเรียกว่า "คาถาสมเด็จ" สืบมา

มีท่านผู้รู้บอกอธิบายว่า เมื่อจะท่องชินบัญชรคาถา ควรทำในวันพฤหัสบดี ให้จุดธูปเทียนกับดอกไม้บูชา น้อมจิตระลึกถึงเจ้าประคุณสมเด็จฯ ขอให้ท่านประสิทธิ์ประสาทคาถานี้ให้ แล้วจึงเริ่มท่องต่อไป และว่าคาถาที่ ๘ "ปุณฺโณ องฺคุลิมาโล จ ฯลฯ นาลเต ติลกา มม" ให้เสกน้ำล้างหน้าหรือเจิม ดีนัก

ผู้ที่สวดชินบัญชรคาถาเป็นประจำทุกวัน จะได้รับประสิทธิผลเป็นมหัศจรรย์จริงๆ เป็นต้นว่าจิตใจจะผ่องใสสดชื่น มีความเป็นอยู่ไม่ฝืดเคืองอยู่เย็นเป็นสุขทุกคืนวัน เจริญลาภผลเนืองๆ ปลอดภัยหายทุกข์กังวล ฯลฯ (แต่ทั้งนี้ผู้สวดต้องเป็นผู้ตั้งมั่นในศีลธรรมด้วย) (คาถานี้บริกรรมทำน้ำมนต์ใช้ได้ทั้งกันและแก้ทุกอย่าง วิเศษนัก)

ในหนังสือคัมภีร์พุทธมนโอสถ รวบรวมโดย นายแพทย์ สาริกบุตร กล่าวพรรณนาคุณานุภาพแห่งชินบัญชรคาถาไว้ดังนี้

"พระคาถาชินบัญชรของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) มีคุณานุภาพมากมาย ผู้ใดได้จำเริญภาวนาไว้เสมอจะเจริญด้วยลาภยศ เจริญชนมายุยืนยาวปราศจากภัยอันตรายทั้งปวงใช้เสกน้ำมนต์รดแก้สรรพทุกข์โศกโรคภัย ไม่ว่าจะถูกกระทำคุณไสยคุณผีคุณคนทั้งปวง แก้ได้หายสิ้นรดแก้ไข้เรื้อรัง แก้โรคจิตกลจริต แก้อวมงคล-นิมิตได้ทุกประการตามแต่จะปรารถนา ใช้ได้ทั้งนั้น ใช้ปลุกเสกเครื่องรางของขลังพระเครื่อง เพิ่มอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ขึ้นแล"

คำแปลชินบัญชรคาถา

พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่าใด ผู้ไม่ต้องทำสายธนูและลูกศร (คือไม่ใช่ศัสตราวุธ) ก็ทรงชนะมารกันทั้งหมู่บริพาร เป็นผู้ประเสริฐในหมู่นรชน ทรงดื่มรสจตุราริยสัจอันเลิศ

พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ๒๘ พระองค์ มีพระตัณหังกรเป็นต้น เป็นจอมมุนีผู้นำโลกทุกพระองค์ประดิษฐานอยู่บนกระหม่อมของข้าพเจ้า

พระพุทธเจ้าประดิษฐานอยู่บนศีรษะของข้าพเจ้า พระธรรมเข้าประดิษฐานอยู่ที่ตาทั้ง ๒ ของข้าพเจ้า พระสงฆ์เจ้าผู้เป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดีทั้งปวงประดิษฐานอยู่ที่อุระของข้าพเจ้า

พระอนุรุทธิ์ประดิษฐานอยู่ที่หทัย พระสารีบุตรประดิษฐานอยู่ ณ เบื้องขวา พระอัญญาโกณฑัญญะประดิษฐานอยู่ ณ ส่วนเบื้องหลัง พระโมคคัลลานประดิษฐานอยู่ ณ เบื้องซ้าย

พระอานนท์กับพระราหุล ประดิษฐานอยู่ ณ หูขวาของข้าพเจ้าพระมหากัสสปกับพระมหานามทั้ง ๒ ประดิษฐานอยู่ ณ หูซ้าย

พระโสภิตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระมุนีอันประเสริฐ ถึงพร้อมด้วยสิริทรงรัศมีแจ่มจ้าดุจดวงพระอาทิตย์ ประทับนั่ง ณ ที่สุด (ชาย) ผมส่วนเบื้องหลัง

พระกุมารกัสสปเถระ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่มีวาจาอันไพเราะ เป็นบ่อเกิดแห่งคุณงามความดีนั้น ประดิษฐานอยู่ที่ปากของข้าพเจ้าเป็นนิจนิรันดร์

พระเถระ ๕ องค์เหล่านี้ คือ พระปุณณะ ๑ พระองคุลิมาล ๑ พระอุบาลี ๑ พระนันทะ ๑ พระสีวลี ๑ จงบังเกิดเป็นรอย (เครื่องหมาย) อยู่ที่หน้าผากของข้าพเจ้า

พระมหาเถระ ๘๐ องค์เศษ ผู้เป็นพุทธชิโนรส ล้วนแต่เป็นผู้ชนะข้าศึกคือกิเลส รุ่งเรืองอยู่ด้วยเดชแห่งศีลสถิตดำรงอยู่ทั่วองค์อวัยวะน้อยใหญ่

พระรัตนสูตรอยู่เบื้องหน้า พระเมตตาสูตรอยู่เบื้องขวา พระธชัคคสูตรอยู่เบื้องหลัง พระอังคุลิมาลสูตรอยู่เบื้องซ้าย

พระขันธปริตร พระโมรปริตร และพระอาฏานาฏิยสูตร เป็นหลังคาเครื่องปิดกั้นในอากาศ พระปริตรและพระสูตรที่เหลือจากนี้ ตั้งมั่นเป็นกำแพงล้อมรอบ

พระผู้ชนะทั้งหลาย ประกอบพร้อมด้วยกำลังต่างๆ ล้อมรอบด้วยกำแพง ๗ ชั้น

เมื่อข้าพเจ้ากล่าวบัญชร (ระบบธรรม) ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามกิจของตนอยู่ทุกเมื่อ

ขอให้อุปัทวันตรายทั้งหลาย ทั้งภายนอกและภายในอันเกิดแต่เหตุต่างๆ มีลมกำเริบและดีซ่านเป็นต้น จนถึงซึ่งความพินาศดับสูญไปโดยไม่มีเหลือ ด้วยเดชอานุภาพของพระชินสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันยิ่งใหญ่ไม่มีที่สิ้นสุด

ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นมหาบุรุษอันประเสริฐทุกๆ พระองค์เหล่านั้น จนช่วยรักษาข้าพเจ้าผู้อยู่ ณ ภาคพื้นดินอันกว้างใหญ่ ภายในใจกลางระบบธรรมของสมเด็จพระชินสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดกาลทุกเมื่อ

พระชินบัญชรมนต์คุ้มครองรักษาดีแล้ว ด้วยประการฉะนี้

ด้วยอานุภาพของสมเด็จพระชินสัมมาสัมพุทธเจ้า ขอให้ข้าพเจ้ามีชัยชนะอุปัทวะ ทั้งปวง

ด้วยอานุภาพของพระธรรมเจ้า ขอให้ข้าพเจ้ามีชัยชนะข้าศึกคือกิเลส (เครื่องข้อง)

ด้วยอานุภาพของพระสงฆเจ้า ขอให้ข้าพเจ้ามีชัยชนะอันตรายทั้งปวง

ข้าพเจ้าเป็นผู้อันพระสัทธรรมคุ้มครองรักษาแล้ว จะประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในระบบธรรมของสมเด็จพระชินสัมมาสัมพุทธเจ้าตลอดไป ดังนี้แล

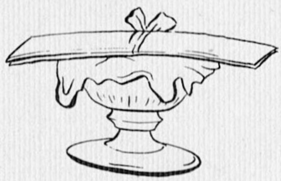
รายพระนาม พระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์

๑. พระตัณหังกร	ผู้กล้าหาญ
๒. พระเมธังกร	ผู้มียศใหญ่
๓. พระสรณังกร	ผู้เกื้อกูลแก่โลก
๔. พระทีปังกร	ผู้ทรงไว้ซึ่งปัญญาอันรุ่งเรือง
๕. พระโกณฑัญญะ	ผู้เป็นประมุขแห่งหมู่ชน
๖. พระมังคละ	ผู้เป็นบุรุษประเสริฐ
๗. พระสุมนะ	ผู้เป็นธีรบุรุษ มีพระหทัยงาม
๘. พระเรวตะ	ผู้เพิ่มพูนความยินดี
๙. พระโสภิตะ	ผู้สมบูรณ์ด้วยพระคุณ
๑๐. พระอโนมทัสสี	ผู้อุดมอยู่ในหมู่ชน
๑๑. พระปทุมะ	ผู้ทำโลกให้สว่าง
๑๒. พระนารทะ	ผู้เป็นสารถีประเสริฐ
๑๓. พระปทุมุตตร	ผู้เป็นที่พึ่งของหมู่สัตว์
๑๔. พระสุเมธะ	ผู้หาบุคคลเปรียบมิได้
๑๕. พระสุชาตะ	ผู้เลิศกว่าสัตว์โลกทั้งปวง
๑๖. พระปิยทัสสี	ผู้ประเสริฐกว่าหมู่นรชน
๑๗.พระอัตถทัสสี	ผู้มีพระกรุณา
๑๘. พระธรรมัสสี	ผู้บรรเทามืด
๑๙. พระสิทธัตถะ	ผู้หาบุคคลเสมอมิได้ในโลก
๒๐. พระติสสะ	ผู้ประเสริฐกว่านักปราชญ์ทั้งหลาย
๒๑. พระปุสสะพุทธเจ้า	ผู้ประธานธรรมอันประเสริฐ

๒๒. พระวิปัสสี ผู้หาที่เปรียบมิได้
๒๓. พระสิขี ผู้เป็นศาสดาเกื้อกูลแก่สรรพสัตว์
๒๔. พระเวสสภู ผู้ประทานความสุข
๒๕. พระกกุสันธะ ผู้นำสัตว์ออกจากกันดารคือกิเลส
๒๖. พระโกนาคมนะ ผู้หักเสียซึ่งข้าศึกคือกิเลส
๒๗. พระกัสสปะ ผู้สมบูรณ์ด้วยสิริ
๒๘. พระโคตมะ ผู้ประเสริฐแห่งหมู่ศากยราช

รายนามพระอสีติมหาสาวก

๑. พระอัญญาโกณฑัญญเถระ เอตทัคคะทางรู้กาลนาน (รัตตัญญู)
๒. พระอุรุเวลกัสสปเถระ เอตทัคคะทางมีบริวารมาก
๓. พระสารีบุตรเถระ เอตทัคคะทางมีปัญญา
๔. พระโมคคัลลานเถระ เอตทัคคะทางมีฤทธิ์
๕. พระมหากัสสปเถร เอตทัคคะทางทรงธุดงควัตร
๖. พระมหากัจจายนเถระ เอตทัคคะทางอธิบายเนื้อความย่อให้พิสดาร
๗. พระโมฆราชเถระ เอตทัคคะทางทรงจีวรเศร้าหมอง
๘. พระราธเถระ เอตทัคคะทางมีปฏิภาณ
๙. พระปุณณมันตานีบุตรเถระ เอตทัคคะทางธรรมกถึก
๑๐. พระกาฬุทายีเถระ เอตทัคคะทางยังสกุลที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

๑๑. พระนันทเถระ เอตทัคคะทางสำรวมอินทรีย์ ๖
๑๒. พระราหุลเถระ เอตทัคคะทางใคร่ในการศึกษา
๑๓. พระอุบาลีเถระ เอตทัคคะทางทรงพระวินัย
๑๔. พระภัททิยเถรศักยราชา เอตทัคคะทางเกิดในตระกูลสูง
๑๕. พระอนุรุทธเถระ เอตทัคคะทางมีทิพจักษุญาณ
๑๖. พระอานนทเถระ เอตทัคคะทางเป็นพหุสูต ๑ มีสติ ๑ มีคติ ๑ มีความเพียร ๑ เป็นพุทธอุปัฏฐาก ๑
๑๗. พระโสณะโกฬิวิสเถระ เอตทัคคะทางปรารภความเพียร (ในพระพุทธศาสนา)
๑๘. พระรัฐปาลเถระ เอตทัคคะทางบวชด้วยศรัทธา
๑๙. พระบิณโฑลภารทวาชเถระ เอตทัคคะทางบันลือสีหนาท
๒๐. พระมหาบันถกเถระ เอตทัคคะทางเจริญปัญญาภาวนา
๒๑. พระจูฬบันถกเถระ เอตทัคคะทางชำนาญในมโนมยิทธิ
๒๒. พระโสณกุฏิกัณณเถระ เอตทัคคะทางแสดงธรรมด้วยถ้อยคำอันไพเราะ
๒๓. พระลกุณฏกภัททิยเถระ เอตทัคคะทางมีเสียงไพเราะ
๒๔. พระสุภูติเถระ เอตทัคคะทางอรณวิหาร (อยู่ด้วยหากิเลสมิได้) และเป็นทักขิเณยยบุคคล
๒๕. พระกังขาเรวตเถระ เอตทัคคะทางยินดีในฌานสมาบัติ
๒๖. พระวักกลิเถระ เอตทัคคะทางสัทธาวิมุตติ (พ้นจากกิเลสด้วยศรัทธา)
๒๗. พระกุณฑธานเถระ เอตทัคคะทางจับฉลากเป็นปฐม

๒๘. พระวังคีสเถระ	เอตทัคคะทางมีปัญญาฉลาดกล่าวคำเป็นบาทคาถา
๒๙. พระปิลินทวัจฉเถระ	เอตทัคคะทางเป็นที่รักใคร่เจริญใจของเทพยดา
๓๐. พระกุมารกัสสปเถระ	เอตทัคคะทางจิตตกถา (คือแสดงธรรมเทศนาได้อย่างวิจิตร)
๓๑. พระมหาโกฏฐิตเถระ	เอตทัคคะทางแตกฉานในปฏิสัมภิทาทั้ง ๔
๓๒. พระโสภิตเถระ	เอตทัคคะทางระลึกซึ่งปุพเพนิวาสานุสสติญาณ
๓๓. พระนันทกเถระ	เอตทัคคะทางให้โอวาทแก่นางภิกษุณี
๓๔. พระมหากัปปินเถระ	เอตทัคคะทางให้โอวาทแก่ภิกษุบริษัท
๓๕. พระสาคตเถระ	เอตทัคคะทางฉลาดในเตโชกสิณสมาบัติ
๓๖. พระอุปเสนเถระ	เอตทัคคะทางเป็นผู้นำมาซึ่งความเลื่อมใสโดยรอบในหมู่ชนทั้งชั้นสูงและชั้นต่ำ
๓๗. พระขทิรวนิยเรวัตตเถระ	เอตทัคคะทางอยู่ในป่า
๓๘. พระสีวลีเถระ	เอตทัคคะทางเป็นผู้มีลาภมาก
๓๙. พระพาหิยทารุจิริยเถระ	เอตทัคคะทางเป็นขิปปาภิญญา (ตรัสรู้เร็วพลัน)
๔๐. พระพากุลเถระ	เอตทัคคะทางเป็นผู้ไม่มีโรคาพาธ
๔๑. พระทัพพมัลลบุตรเถระ	เอตทัคคะทางเสนาสนคาหาปกะ (ผู้แต่งตั้งปูลาดอาสนะ)
๔๒. พระวัปปเถระ	
๔๓. พระภัททิยเถระ	

๔๔. พระมหานามเถระ
๔๕. พระอัสสชิเถระ
๔๖. พระยสเถระ
๔๗. พระวิมลเถระ
๔๘. พระสุพาหุเถระ
๔๙. พระปุณณชิเถระ
๕๐. พระนทีกัสสปเถระ
๕๑. พระคยากัสสปเถระ
๕๒. พระควัมปติเถระ
๕๓. พระอชิตเถระ
๕๔. พระติสสเมตเตยยเถระ
๕๕. พระปุณณกเถระ
๕๖. พระเมตตคูเถระ
๕๗. พระโธตกเถระ
๕๘. พระอุปสีวะเถระ
๕๙. พระนันทกเถระ
๖๐. พระเหมกเถระ
๖๑. พระโตเทยยเถระ
๖๒. พระกัปปเถระ
๖๓. พระชตุกัณณีเถระ
๖๔. พระภัทราวุธเถระ
๖๕. พระอุทยเถระ
๖๖. พระโปสาลเถระ

๖๗. พระปิงคิยเถระ
๖๘. พระภคุเถระ
๖๙. พระกิมพิลเถระ
๗๐. พระอุทายีเถระ
๗๑. พระอุปวาณเถระ
๗๒. พระเมฆิยเถระ
๗๓. พระนาคิตเถระ
๗๔. พระจุนทเถระ
๗๕. พระยโสชเถระ
๗๖. พระสภิยเถระ
๗๗. พระเสลเถระ
๗๘. พระมหาปรันตปเถระ
๗๙. พระนาลกเถระ
๘๐. พระองคุลิมาลเถระ

พุทธะมังคะละคาถา สวดทุกวัน

ของ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)

บทเริ่มสวด

หันทะ มะยัง พุทธมังคละ คาถาโย ภะณามะเส

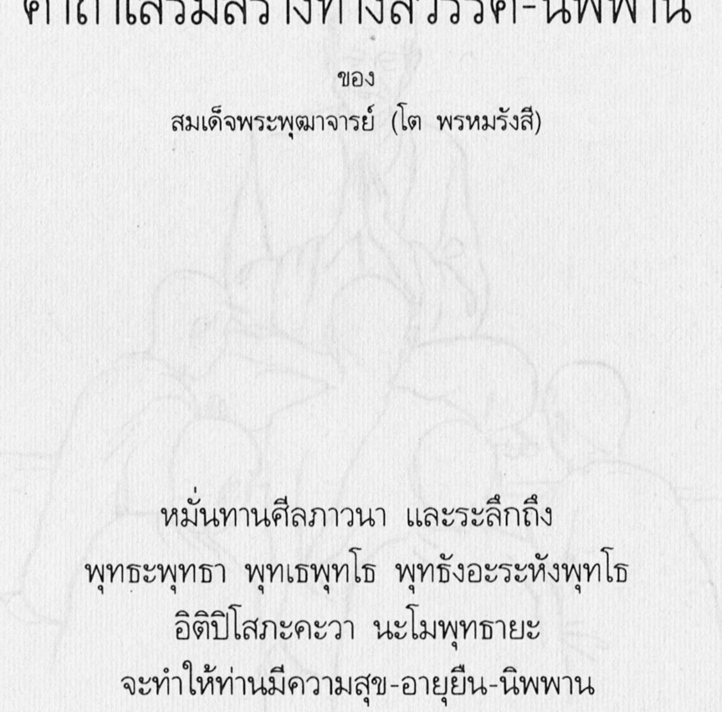
สัมพุทโธ ทิปะทัง เสฏโฐ นิสันโน เจวะ มัชฌิเม
โกณฑัญโญ ปุพพะภาเก จะ อาคะเณยเย จะ กัสสะโป
สารีปุตโต จะ ทักขิเณ ทะระติเย อุปาลิ จะ
ปัจฉิเมปิ จะ อานันโท พายัพเพ จะ คะวัมปะติ
โมกคัลลาโน จะ อุตตะเร อีสาเนปิ จะ ราหุโล
อิเม โข มังคะลา พุทธา สัพเพ อิธะ ปะติฏฐิตา
วันทิตา เต จะ อัมเหหิ สักกาเรหิ จะ ปูชิตา
เอเตสัง อานุภาเวนะ สัพพะโสตถี ภะวันตุโน

อิจเจวะมัจจันตะนะมัสสะเนยยัง
นะมัสสะมาโน ระตะนัตตะยังยัง
ปุญญาภิสันทัง วิปุลัง อะลัตถัง
ตัสสานุภาเวนะ หะตันราโย

คาถาเสริมสร้างทางสวรรค์-นิพพาน

ของ

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)

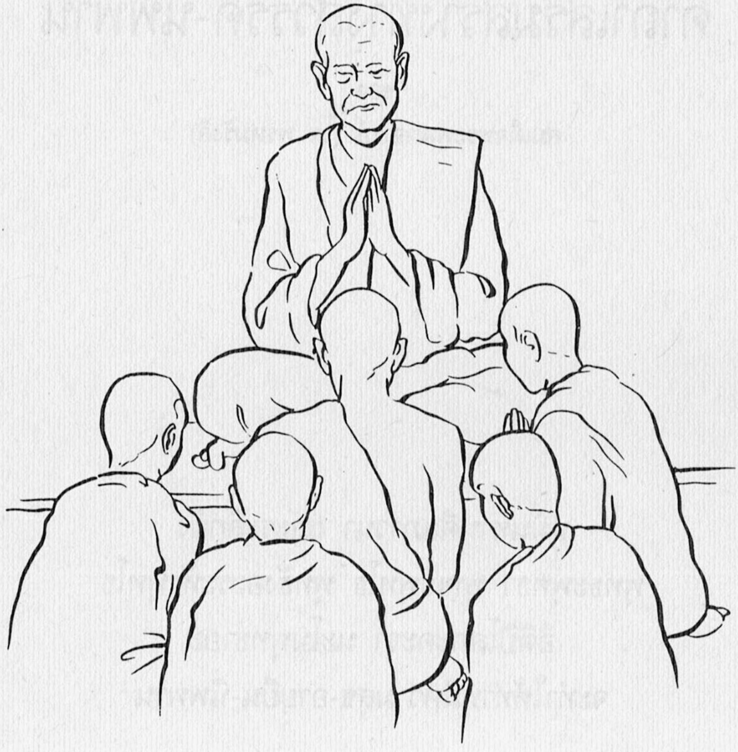

หมั่นทานศีลภาวนา และระลึกถึง

พุทธะพุทธา พุทเธพุทโธ พุทธังอะระหังพุทโธ

อิติปิโสภะคะวา นะโมพุทธายะ

จะทำให้ท่านมีความสุข-อายุยืน-นิพพาน

๑๔. ยอดพระกัณฑ์ไตรปิฎก

(ต้นฉบับเดิม)

เปิดกรุได้ที่เมืองสวรรคโลก มีคำกล่าวในหนังสือนำว่า ผู้ใดมีไว้ประจำบ้านเรือน มีอานิสงส์ยิ่งกว่าได้สร้างพระเจดีย์ทองคำสูงเทียมเทวโลก และป้องกันภยันตรายต่างๆ ทำมาหากินเจริญฯ

บทสวดยอพระกัณฑ์ไตรปิฎกนี้ เป็นพระพุทธมนต์อันศักดิ์สิทธิ์ สรรเสริญพระพุทธคุณ และสาธยายหัวใจพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก (๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์) ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หัวใจพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ หัวใจพระเจ้า ๑๐ ชาติ หัวใจอิติปิโส ตลอดจนหัวใจอื่นๆ เป็นจำวนมาก ล้วนเป็นการเพิ่มบารมีบุญกุศล ถ้าผู้ใดได้สวดภาวนาทุกเช้าค่ำแล้ว เป็นการบูชารำลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้นั้นจะไม่ไปตกอบายภูมิ แม้ได้บูชาไว้กับบ้านเรือนก็ป้องกันอันตรายต่างๆ จะภาวนาพระคาถาอื่นๆ สัก ๑๐๐ ปี อานิสงส์ก็ไม่สูงเท่าภาวนาพระคาถานี้ครั้งหนึ่ง ถึงแม้ว่า อินทร์ พรหม ยม ยักษ์ ที่มีอิทธิฤทธิ์ จะเนรมิตร

แผ่นอิฐเป็นทองคำก่อเป็นพระเจดีย์ ตั้งแต่มนุษย์โลกสูงขึ้นไปจนถึงพรหมโลก อานิสงส์ก็ยังไม่เท่าภาวนายอดพระกัณฑ์ไตรปิฎกนี้และมีคำอธิบายคุณความดีไว้ในต้นฉบับเดิมอีกนานัปการฯ

ต้นฉบับเดิมเปิดกรุได้ที่เมืองสวรรคโลก จารเป็นอักษรขอม จารึกไว้ในใบลาน โบราณจารย์จึงได้แปลเป็นอักษรไทย หลวงธรรมาธิกรณ์ (พระภิกษุแสง) ได้มาแต่พระแท่นศิลาอาสน์ มณฑลพิษณุโลก

ผู้ใดได้สร้างยอดพระกัณฑ์ไตรปิฎกนี้เป็นธรรมทานและไว้สวดมนต์สักการบูชา ผลานิสงส์สุดที่จะพรรณนาให้ทั่วถึงได้ เป็นมหากุศลอันยิ่งใหญ่ จะมีความสุขศิริสวัสดิ์ บังเกิดโชคลาภ ทำมาค้าขายเจริญรุ่งเรือง จะพ้นเคราะห์ปราศจากทุกข์โศกโรคภัยเจริญต่อไปทั้งในปัจจุบัน และอนาคตกาล ตลอดถึงบุตรหลานสืบไป ด้วยอำนาจของความเคารพในพระคาถานี้

ผู้ใดตั้งจิตเจริญภาวนายอดพระกัณฑ์ไตรปิฎกวันละ ๓ จบ จะไม่มีบาปกรรม ทำสิ่งใดจะได้สมความปรารถนา สวดวันละ ๗ จบ กระดูกลอยน้ำได้

การเริ่มต้นและวิธีสวด

การเริ่มต้นสวดภาวนาให้หาวันดี คือ วันพฤหัสบดี เป็นวันเริ่มต้นก่อนเข้าห้องบูชาพระ ควรอาบน้ำชำระกายให้สะอาด และนุ่งห่มให้เรียบร้อย เข้านั่งที่ด้วยความสำรวมกายใจ ตั้งจิตให้แน่วแน่ เพ่งตรงยังพระพุทธรูป ระลึกถึงคุณพระศรีรัตนตรัย และดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าประคุณสมเด็จฯ ค่อยกราบ ๓ หน แล้วสงบจิตระลึกถึงคุณบิดามารดา ซึ่งเป็นพระอรหันต์ของบุตร จากนั้นจึงจุดเทียนบูชา ให้จุดเล่มด้านขวาของพระพุทธรูปก่อน แล้วจุดเล่มด้านซ้าย ต่อไปจุดธูป ๓ ดอก เมื่อจุดเทียนธูปที่เครื่องบูชาเสร็จแล้ว พึงนั่งคุกเข่าประนมมือตั้งใจบูชา ด้วยคำว่า

อานิสงส์การสวดภาวนา ยอดพระกัณฑ์ไตรปิฎก

ยอดพระกัณฑ์ไตรปิฎก เป็นพุทธมนต์อันศักดิ์สิทธิ์ไว้สำหรับสวดภาวนาทุกเช้าค่ำ เพื่อความสวัสดีเป็นศิริมงคลแก่ผู้สาธยาย อันเป็นบ่อเกิด มหาเดชัง มีเดชมาก มหานุภาวัง มีอานุภาพมาก และลาภยศสุขสรรเสริญ ปราศจากทุกข์โศกโรคภัย อุปัทวันตรายและความพินาศทั้งปวง ตลอดทั้งหมู่มารร้าย และศัตรูคู่อาฆาตไม่อาจแผ้วพาลได้

อิติปิ โส ภะคะวา อะระหัง เป็นต้น สาธยายหรือภาวนาแล้วจะนำมาซึ่งลาภยศ สุขสรรเสริญและปราศจากอันตรายทั้งปวง ตลอดทั้งเป็นการระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า เป็นการเจริญพระพุทธานุสติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นแดนเกิดของสมาธิอีกด้วย

อะระหันตัง สะระณัง คัจฉามิ เป็นต้น เมื่อสาธยายหรือภาวนาแล้ว เป็นการมอบกายถวายชีวิตไว้กับองค์พระพุทธเจ้าหรือเอาองค์พระพุทธเจ้าเป็นตาข่าย

เพชรคอยปกป้อง คุ้มครองรักษาชีวิตให้ปราศจากเวรภัย

อิติปิ โส ภะคะวา รูปะขันโธ เป็นต้น เมื่อสาธยายหรือภาวนาแล้ว ขออาราธนาบารมีธรรมของพระพุทธองค์สิงสถิตในเบญจขันธ์ของเร เพื่อให้เกิดพระไตรลักษณาญาน อันเป็นทางของพระนิพพานสืบต่อไป

อิติปิ โส ภะคะวา ปะฐะวีธาตุสัมมาทิยานะ สัมปันโน เป็นต้น เมื่อสาธยายหรือภาวนา ขออำนาจสมาธิญาณของพระพุทธองค์เป็นไปในธาตุ ในจักรวาลในเทวโลกหรือในกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และในโลกุตตรภูมิ ขอจงมาบังเกิดในขันธ์สันดานของข้าพเจ้าหรือเรียกว่าเป็นการเจริญสมถภาวนา อันเป็นบ่อเกิดแห่งรูปฌาน อรูปฌาน อภิญญา เป็นการเจริญวิปัสสนาอันเป็นบ่อเกิดแห่งมรรคผลนิพพาน เป็นการหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงฯ

กุสะลา ธัมมา อิติปิ โส ภะคะวา เป็นต้น เป็นการสาธยายหัวใจพระวินัยปิฎก หัวใจพระสุตตันตปิฎกหัวใจพระอภิธรรมปิฎก และเป็นหัวใจพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ พระเจ้า ๑๐ ชาติ และหัวใจ อิติปิโส ตลอดทั้งหัวใจอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก เมื่อภาวนาแล้วจะนำลาภ ยศฐาบรรดาศักดิ์ ทั้ง อายุ วรรณะ สุขะ พละ และจะป้องกันสรรพภัยต่างๆ เพื่อให้เกิดความสวัสดิ์มงคลแก่ตน และบุตรหลานสืบไป

อินทะสาวัง มหาอินทะสาวัง เป็นต้น เป็นการตั้งสัจจะเอาคุณแห่งพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ เป็นต้น ขอจงมาบันดาลให้เกิดความสวัสดี เป็นสิริมงคลด้วยอำนาจแห่งคุณธรรม ซึ่งมีพลังอันได้แก่ความเพียรขอให้การงานจงสัมฤทธิผลขอให้ถึงซึ่งพระนิพพาน ความหลุดพ้น ด้วยอำนาจแห่งทาน ศีลและปัญญา อันเฉียบคม ขอให้บุญจงบันดาลให้เป็นผู้มีตบะ ประสบแต่ความสุข ด้วยสัจจะนี้ ขอความสวัสดีจงมีเมื่อสาธยายและภาวนาแล้ว ย่อมทำให้มีอำนาจ ตบะ เดชะ ความสุข ความเจริญรุ่งเรืองทุกประการ

นโม พุทธัสสะ ทุกขัง อะนิจจัง อะนัตตา เป็นต้น เป็นการขออาราธนาบารมีแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย ขอให้มาสถิตประดิษฐานในเบญจขันธ์ของเรา เพื่อให้เกิดพระไตรลักษณญาณ อันจะเป็นทางไปสู่พระนิพพาน

นะโม พุทธายะ มะอะอุ เป็นต้น เป็นการนอบน้อมต่อพระพุทธเจ้าผู้ทรงแสดงให้เห็นถึงสัจธรรมความจริง กล่าวคือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ (ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้) และความไม่มีตัวตน

พระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลายต่างก็กล่าวเน้นว่า พระพุทธศาสนาเป็นของจริงของแท้ที่เรายึดมั่นเป็นหลักชัยแห่งชีวิตได้ ยิ่งมีการปฏิบัติธรรมทั้งทาน ศีล ภาวนาสม่ำเสมอ ความสุข ความเจริญเกิดขึ้นแก่ตนแน่อย่าสงสัย การรวยทรัพย์สินเงินทองไม่ได้ก่ออานิสงส์ไม่เท่ากับรวยบุญรวยกุศล ซึ่งจะบังเกิดความสุขความเจริญในปัจจุบัน และตามติดวิญญาณไปทุกภพทุกชาติด้วย

ฉะนั้น ชาวพุทธทั้งหลาย จงเจริญภาวนา ยอดพระกัณฑ์ไตรปิฎกทุกเช้าค่ำเถิด จะบังเกิดความสวัสดิ์มงคลแก่ตนและครอบครัว ให้มีความร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วหน้า

เมื่อท่านเจริญภาวนายอดพระกัณฑ์ไตรปิฎกแล้ว หากเจริญวิปัสสนาสมาธิต่อ จะได้อานิสงส์สูงมาก

ยอดพระกัณฑ์ไตรปิฎก
(ฉบับเดิม)

๑ อิติปิ โส ภะคะวา อะระหัง
วัจจะ โส ภะคะวาฯ
อิติปิ โส ภะคะวา สัมมาสัมพุทโธ
วัจจะ โส ภะคะวาฯ
อิติปิ โส ภะคะวา วิชชาจะระณะสัมปันโน
วัจจะ โส ภะคะวาฯ
อิติปิ โส ภะคะวา สุคะโต
วัจจะ โส ภะคะวาฯ
อิติปิ โส ภะคะวา โลกะวิทู
วัจจะ โส ภะคะวาฯ

๒. อะระหันตัง สะระณัง คัจฉามิ
อะระหันตัง สิระสา นะมามิ
สัมมาสัมพุทธัง สะระณัง คัจฉามิ
สัมมาสัมพุทธัง สิระสา นะมามิ
วิชชาจะระณะสัมปันนัง สะระณัง คัจฉามิ
วิชชาจะระณะสัมปันนัง สิระสา นะมามิ
สุคะตัง สะระณัง คัจฉามิ
สุคะตัง สิระสา นะมามิ
โลกะวิทัง สะระณัง คัจฉามิ
โลกะวิทัง สิระสา นะมามิ

๓. อิติปิ โส ภะคะวา อะนุตตะโร
วัจจะ โส ภะคะวาฯ
อิติปิ โส ภะคะวา ปุริสะทัมมะสาระถิ
วัจจะ โส ภะคะวาฯ
อิติปิ โส ภะคะวา สัตถา เทวะมะนุสสานัง
วัจจะ โส ภะคะวาฯ
อิติปิ โส ภะคะวา พุทโธ
วัจจะ โส ภะคะวาฯ

๔. อะนุตตะรัง สะระณัง คัจฉามิ
อะนุตตะรัง สิระสา นะมามิ
ปุริสะทัมมะสาระถิ สะระณัง คัจฉามิ
ปุริสะทัมมะสาระถิ สิระสา นะมามิ
สัตถา เทวะมะนุสสานัง สะระณัง คัจฉามิ
สัตถา เทวะมะนุสสานัง สิระสา นะมามิ
พุทธัง สะระณัง คัจฉามิ
พุทธัง สิระสา นะมามิ
อิติปิ โส ภะคะวาฯ

๕. อิติปิ โส ภะคะวา รูปะขันโธ
อะนิจจะลักขะณะปาระมิ จะ สัมปันโน
อิติปิ โส ภะคะวา เวทะนาขันโธ
อะนิจจะลักขะณะปาระมิ จะ สัมปันโน
อิติปิ โส ภะคะวา สัญญาขันโธ
อะนิจจะลักขะณะปาระมิ จะ สัมปันโน
อิติปิ โส ภะคะวา สังขาระขันโธ
อะนิจจะลักขะณะปาระมิ จะ สัมปันโน
อิติปิ โส ภะคะวา วิญญาณะขันโธ
อะนิจจะลักขะณะปาระมิ จะ สัมปันโน

๖. อิติปิ โส ภะคะวา ปะฐะวี ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา อาโป ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา เตโช ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา วาโย ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา อากาสะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา วิญญาณะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา จักกะวาฬะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา จาตุมะหาราชิกา ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา ตาวะติงสา ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ

๗. อิติปิ โส ภะคะวา ยามา ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา ตุสิตา ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา นิมมานะระตี ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา ปะระนิมมิตะวะสะวัตตี ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา กามาวะจะระ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา รูปาวะจะระ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา อะรูปาวะจะระ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา โลกุตตะระ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ

๘. อิติปิ โส ภะคะวา ปะฐะมะฌานะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ

อิติปิ โส ภะคะวา ทุติยะฌานะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา ตะติยะฌานะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา จะตุตถะฌานะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา ปัญจะมะฌานะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ

๙. อิติปิ โส ภะคะวา อากาสานัญจายะตะนะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา วิญญานัญจายะตะนะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา อากิญจัญญายะตะนะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา เนวะสัญญานาสัญญายะตะนะ
ธาตุ สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ

๑๐. อิติปิ โส ภะคะวา โสตาปะฏิมัคคะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ

อิติปิ โส ภะคะวา สะกิทาคามิมัคคะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา อะนาคามิมัคคะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา อะระหัตตะมัคคะ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ

๑๑. อิติปิ โส ภะคะวา โสตาปะฏิผะละ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา สะกิทาคามิผะละ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา อะนาคามิผะละ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ
อิติปิ โส ภะคะวา อะระหัตตะผะละ ธาตุ
สัมมาทิยานะสัมปันโนฯ

๑๒. กุสะลา ธัมมา อิติปิ โส ภะคะวา อะอา
ยาวะชีวัง พุทธัง สะระณัง คัจฉามิ
ชัมภูทีปัญจะ อิสสะโร กุสะลา ธัมมา
นะโม พุทธายะ นะโม ธัมมายะ นะโม สังฆายะฯ

ปัญจะพุทธา นะมามิหัง อาปามะ จุปะ
ฑีมะสังอังขุ สังวิธาปุกะยะปะ อุปะสะชะสุ
เหปาสายะ โสโสสะสะ อะอะอะอะนิ
เตชะสุเนมะ ภูจะนาวิเว อะสังวิสุโล
ปุสะ พุภะ อิสะวาสุ สุสะวาอิ
กุสะลา ธัมมา จิตติ วิอัตถิฯ

๑๓. อิติปิ โส ภะคะวา อะระหัง อะอา
ยาวะชีวัง พุทธัง สะระณัง คัจฉามิ
สาโพธิปัญจะ อิสสะโร ธัมมาฯ

๑๔. กุสะลา ธัมมา นันทะวิวังโก
อิติ สัมมาสัมพุทโธ สุคะลาโน
ยาวะชีวัง พุทธัง สะระณัง คัจฉามิฯ
จาตุมะหาราชิกา อิสสะโร กุสะลา ธัมมา
อิติ วิชชาจะระณะสัมปันโน อุอุ
ยาวะชีวัง พุทธัง สะระณัง คัจฉามิ
ตาวะติงสา อิสสะโร กุสะลา ธัมมา
นันทะปัญจะสุคะโต โลกะวิทู มะหาเอโอ
ยาวะชีวัง พุทธัง สะระณัง คัจฉามิฯ

ยามา อิสสะโร กุสะลา ธัมมา
พรหมมา สัทธะ ปัญจะ สัตตะ สัตตา
ปาระมี อะนุตตะโร ยะมะกะขะ
ยาวะชีวัง พุทธัง สะระณัง คัจฉามิฯ

๑๕. ตุสิตา อิสสะโร กุสะลา ธัมมา
ปุยะปะกะ ปุริสะทัมมะสาระถิ
ยาวะชีวัง พุทธัง สะระณัง คัจฉามิฯ

๑๖. นิมมานะระติ อิสสะโร กุสะลา ธัมมา
เหตุโปวะ สัตถา เทวะมะนุสสานัง ตะถา
ยาวะชีวัง พุทธัง สะระณัง คัจฉามิฯ

๑๗. ปะระนิมมิตตะวะสะวัตตี อิสสะโร กุสะลา ธัมมา
สังขาระขันโธ ทุกขัง อะนิจจัง อะนัตตา
รูปะขันโธ พุทธะปะผะ
ยาวะชีวัง พุทธัง สะระณัง คัจฉามิฯ

๑๘. พรหมมา อิสสะโร กุสะลา ธัมมา
นัตถิปัจจะยา วินะปัญจะ ภะคะวะตา
ยาวะนิพพานนัง สะระณัง คัจฉามิฯ
นะโม พุทธัสสะ นะโม ธัมมะสะ นะโม สังฆัสสะ

พุทธิลาโภกะลา กะระ กะนา เอเตนะ
สัจเจนะ สุวัตถิ โหนตุ หุลู หุลู หุลู สะวาหายะ
๑๙. นะโม พุทธัสสะ นะโม ธัมมัสสะ นะโม สังฆัสสะ
วิตติ วิตติ วิตติ มิตติ มิตติ มิตติ จิตติ จิตติ วัตติ วัตติ
ยะมะสุ สุวัตถิ โหนตุ หุลู หุลู หุลู สะวาหายะฯ
๒๐. อินทะสาวัง มะหาอินทะสาวัง
พรหมสาวัง มะหาพรหมสาวัง
จักกะวัตติสาวัง มะหาจักกะวัตติสาวัง
เทวาสาวัง มะหาเทวาสาวัง
อิสีสาวัง มะหาอิสีสาวัง
มุนีสาวัง มะหามุนีสาวัง
สัปปุริสะสาวัง มะหาสัปปุริสะสาวัง
พุทธะสาวัง ปัจเจกะพุทธะสาวัง
อะระหัตตะสาวัง สัพพะ สิทธิ วิชชาธาระณังสาวัง
สัพพะ โลกา อิริยานังสาวัง เอเตนะ
สัจเจนะ สุวัตถิ โหนตุฯ
๒๑. สาวัง คุณังวะชะพะลัง เตชัง วิริยัง สิทธิ กัมมัง
นิพพานัง โมกขัง คุยหะกัง ทานัง สีลัง

ปัญญา นิกขัง ปุญญัง ภาคะยัง ตัปปัง สุขัง
สิริ รูปัง จะตุวีสะติเทสะนัง เอเตนะ
สัจเจนะ สุวัตถิ โหนตุ หุลู หุลู หุลู สะวาหายะฯ

๒๒. นะโม พุทธัสสะ ทุกขัง อะนิจจัง อะนัตตา
รูปะขันโธ เวทะนาขันโธ สัญญาขันโธ
สังขาระขันโธ วิญญาณะขันโธ
นะโม อิติปิ โส ภะคะวาฯ

๒๓. นะโม ธัมมัสสะ ทุกขัง อะนิจจัง อะนัตตา
รูปะขันโธ เวทะนาขันโธ สัญญาขันโธ
สังขาระขันโธ วิญญาณะขันโธ
นะโม สวากขาโต ภะคะวะตา ธัมโมฯ

๒๔. นะโม สังฆัสสะ ทุกขัง อะนิจจัง อะนัตตา
รูปะขันโธ เวทะนาขันโธ สัญญาขันโธ
สังขาระขันโธ วิญญาณะขันโธ
นะโม สุปะฏิปันโน ภะคะวะโต สาวะกะสังโฆ
วาหะปะริตตังฯ

๒๕. นะโม พุทธายะ มะอะอุ ทุกขัง อะนิจจัง อะนัตตา
ยาวะตัสสะ หาโย โมนะ

อุอะมะ ทุกขัง อะนิจจัง อะนัตตา
อุอะมะอะ วันทา นะโม พุทธายะ
นะอะ กะติ นิสะระณะ อาระปะขุธัง

วิปัสสิต

สัพพะทุกขา สัพพะภะยา สัพพะโรคา วินาศสันตุ

๑๕. พุทธชัยมงคลคาถา

(คาถาพาหุง-พระพุทธเจ้าชนะมาร)

บทสวดที่ใช้ป้องกันอุปัทวันตรายทั้งหลาย

นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ
นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ
นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

พุทธัง สะระณัง คัจฉามิ
ธัมมัง สะระณัง คัจฉามิ
สังฆัง สะระณัง คัจฉามิ

ทุติยัมปิ พุทธัง สะระณัง คัจฉามิ
ทุติยัมปิ ธัมมัง สะระณัง คัจฉามิ
ทุติยัมปิ สังฆัง สะระณัง คัจฉามิ

ตะติยัมปิ พุทธัง สะระณัง คัจฉามิ
ตะติยัมปิ ธัมมัง สะระณัง คัจฉามิ
ตะติยัมปิ สังฆัง สะระณัง คัจฉามิ

๑. พาหุงสะหัสสะมะภินิมมิตะสาวุธันตัง
ครีเมขะลัง อุทิตะโฆระสะเสนะมารัง
ทานาทิธัมมะวิธินา ชิตะวา มุนินโท,
ตันเตชะสา ภะวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ

๒. มาราติเรกะมะภิยุชฌิตะสัพพะรัตติง,
โฆรัมปะนาฬะวะกะมักขะมะถัทธะยักขัง
ขันตีสุทันตะวิธินา ชิตะวา มุนินโท,
ตันเตชะสา ภะวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ

๓. นาฬาคิริง คะชะวะรัง อะติมัตตะภูตัง
ทาวัคคิจักกะมะสะนีวะ สุทารุณันตัง
เมตตัมพุเสกะวิธินา ชิตะวา มุนินโท,
ตันเตชะสา ภะวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ

๔. อุกขิตตะขัคคะมะติหัตถะสุทารุณันตัง
ธาวันติโยชะนะปะถังคุลิมาละวันตัง
อิทธิภิสังขะตะมะโน ชิตะวา มุนินโท,
ตันเตชะสา ภะวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ

๕. กัตตวานะ กัฏฐะมุทะรัง อิวะ คัพภินียา
จิญจายะ ทุฏฐะวะจะนัง ชะนะกายะมัชเฌ
สันเตนะ โสมะวิธินา ชิตะวา มุนินโท,
ตันเตชะสา ภะวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ

๖. สัจจัง วิหายะ มะติสัจจะกะวาทะเกตุง
วาทาภิโรปิตะมะนัง อะติอันธะภูตัง
ปัญญาปะทีปะชะลิโต ชิตะวา มุนินโท,
ตันเตละสา ภะวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ
๗. นันโทปะนันทะภุชะคัง วิพุธัง มะหิทธิง,
ปุตเตนะ เถระภุชะเคนะ ทะมาปะยันโต
อิทธูปะเทสะวิธินา ชิตะวา มุนินโท,
ตันเตชะสา ภะวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ
๘. ทุคคะหะทิฏฐิภุชะเคนะ สุทัฏฐะหัตถัง,
พรัหมัง วิสุทธิชุติมิทธิพะกาภิธานัง,
ญาณาคะเทนะวิธินา ชิตะวา มุนิโท,
ตันเตชะสา ภะวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ
๙. เอตาปิ พุทธะชะยะมังคะละ อัฏฐะคาถา
โย วาจะโน ทินะทิเน สะระเต มะตันที,
หิตวานะ เนกะวิวิธานิ จุปัททะวานิ
โมกขัง สุขัง อะธิคะเมยยะ นะโร สะปัญโญ

มะหาการุณิโก นาโถ หิตายะ สัพพะปาณินัง
ปูเรตวา ปาระมี สัพพา ปัตโต สัมโพธิมุตตะมัง
เอเตนะ สัจจะวัชเชนะ โหตุ เต ชะยะมังคะลังฯ

ชะยันโต โพธิยา มูเล สักยานัง นันทิวัฑฒะโน
เอวัง ตวัง วิชะโย โหหิ ชะยัสสุ ชะยะมังคะเล
อะปะราชิตะปัลลังเก สีเส ปะฐะวิโปกขะเร
อะภิเสเก สัพพะพุทธานัง อัคคัปปัตโต ปะโมทะติฯ
สุจักขัตตัง สุมังคะลัง สุปะภาตัง สุหุฏฐิตัง
สุขะโณ สุมุหุตโต จะ สุยิฏฐัง พรัหมะจาริสุ
ปะทักขิณัง กายะกัมมัง วาจากัมมัง ปะทักขิณัง
ปะทักขิณัง มะโนกัมมัง ปะณิธี เต ปะทักขิณา
ปะทักขิณัง กัตวานะ ละภันตัตเถ ปะทักขิเณฯ
ภะวะตุ สัพพะมังคะลัง รักขันตุ สัพพะเทวะตา
สัพพะพุทธานุภาเวนะ สะทา โสตถี ภะวันตุ เตฯ
ภะวะตุ สัพพะมังคะลัง รักขันตุ สัพพะเทวะตา
สัพพะธัมมานุภาเวนะ สะทา โสตถี ภะวันตุ เตฯ
ภะวะตุ สัพพะมังคะลัง รักขันตุ สัพพะเทวะตา
สัพพะสังฆานุภาเวนะ สะทา โสตถี ภะวันตุ เตฯ

คำแปล

พระจอมมุนี ได้ชนะพญามาร, ผู้นิรมิตแขนมากตั้งพันถืออาวุธครบมือ, ขี่คชสารครีเมขละ พร้อมด้วยเสนามารโห่ร้องก้องกึก, ด้วยธรรมวิธีทานบารมีเป็นต้น, ขอชัยมงคลทั้งหลาย จงมีแก่ท่าน, ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น

พระจอมมุนี ได้ชนะอาฬวกยักษ์, ผู้มีจิตกระด้าง ปราศจากความอดทน, มีฤทธิ์พิลึกยิ่งกว่าพญามารเข้ามาต่อสู้ยิ่งนักจนตลอดรุ่ง, ด้วยวิธีทรมานเป็นอันดี, คือพระขันตี (ความอดทน), ขอชัยมงคลทั้งหลาย จงมีแก่ท่าน, ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น

พระจอมมุนี ได้ชนะช้างตัวประเสริฐชื่อนาฬาคิรี, เป็นช้างเมายิ่งนักแสนที่จะทารุณ, ประดุจไฟป่าและจักราวุธและสายฟ้า, ด้วยวิธีรดลงด้วยน้ำ คือพระเมตตา, ขอชัยมงคลทั้งหลาย จงมีแก่ท่าน, ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น

พระจอมมุนี มีพระหฤทัยไปในที่จะกระทำอิทธิปาฏิหาริย์, ได้ชนะโจรชื่อองคุลิมาล, (ผู้มีพวงคือนิ้วมนุษย์) แสนร้ายกาจมีฝีมือ, ถือดาบวิ่งไล่พระองค์ไปสิ้นทาง ๓ โยชน์, ขอชัยมงคลทั้งหลาย จงมีแก่ท่าน, ด้วยเดชแห่งพุทธชัยมงคลนั้น

พระจอมมุนี ได้ชนะความกล่าวร้ายของนางจิญจมาณวิกา, ทำอาการ

ประหนึ่งว่ามีครรภ์, เพราะทำไม้มีสัณฐานอันกลม ให้เป็นประดุจมีท้อง, ด้วยวิธีสมาธิอันงาม, คือความระงับพระหฤทัยในท่ามกลางหมู่ชน, ขอชัยมงคลทั้งหลายจงมีแก่ท่าน, ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น

พระจอมมุนี รุ่งเรืองแล้วด้วยประทีป คือปัญญา, ได้ชนะสัจจกนิครนถ์, ผู้มีอัชฌาสัยในที่จะสละเสียซึ่งความสัตย์, มีใจในที่จะยกถ้อยคำของตน ให้สูงดุจยกธง, เป็นผู้มืดมนยิ่งนัก, ด้วยเทศนาญาณวิธี, คือรู้อัชฌาสัยแล้วตรัสเทศนา, ขอชัยมงคลทั้งหลาย จงมีแก่ท่าน, ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น

พระจอมมุนี โปรดให้พระโมคคัลลานเถระพุทธชิโนรส, นิรมิตกายเป็นนาคราชไปทรมานพญานาคราช ชื่อนันโทปนันทะ, ผู้มีความรู้ผิด มีฤทธิ์มาก, ด้วยวิธีอันให้อุปเทส์แห่งฤทธิ์แก่พระเถระ, ขอชัยมงคลทั้งหลาย จงมีแก่ท่าน, ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น

พระจอมมุนี ได้ชนะพรหมผู้มีนามว่า ท้าวพกา, ผู้มีฤทธิ์ มีอันสำคัญตนว่าเป็นผู้รุ่งเรืองด้วยคุณอันบริสุทธิ์, มีมืออันท้าวภุชงค์, คือทิฏฐิที่ตนถือผิดรัดรึงไว้แน่นแฟ้นแล้ว, ด้วยวิธีวางยาอันพิเศษคือเทศนาญาณ, ขอชัยมงคลทั้งหลายจงมีแก่ท่าน, ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น

นรชนใด มีปัญญา ไม่เกียจคร้าน, สวดก็ดี ระลึกก็ดี ซึ่งพระพุทธชัยมงคล ๘ คาถา, แม้เหล่านี้ทุกวัน, นรชนนั้นจะพึงละเสียได้ ซึ่งอุปัทวันตรายทั้งหลาย, มีประการต่างๆ เป็นเอนกถึงซึ่งวิโมกขสิวาลัย อันเป็นบรมสุขแล.

มหาการุณิโก นาโถ ผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์ ประกอบแล้วด้วยพระมหากรุณา, หิตายะ สัพพะปาณินัง ปูเรตวา ปาระมี สัพพา ยังบารมีทั้งหลายทั้งปวงให้เต็มเพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย, ปัตโต สัมโพธิมุตตะมัง ถึงแล้วซึ่งความตรัสรู้อันอุดม, เอเตนะ สัจจะวัชเชนะ ด้วยความกล่าวคำสัตย์นี้, โหตุ เต ชะยะมังคะลัง ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน

๑๖. พระอิติปิโสรัตนมาลา

๑๐๘ พระคาถาศักดิ์สิทธิ์

พระอิติปิโสรัตนมาลา ที่ได้นำลงพิมพ์ต่อไปนี้ เป็นของเก่าดึกดำบรรพ์ นิยมกันว่าเป็นการเจริญภาวนาเพื่อตามระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า ด้วยเคารพสักการะอย่างสูงสุด ถ้าผู้ใดได้เจริญภาวนาให้สม่ำเสมอ ด้วยศรัทธายึดมั่นในพระไตรรัตน์แล้ว พระพุทธานุภาพ พระธรรมานุภาพ พระสังฆานุภาพ จะดลบันดาลให้ผู้เจริญภาวนาประสบประโยชน์ และต้องสำเร็จมโนปณิธานได้สมดั่งความปรารถนา เป็นอีกบทหนึ่งแห่งการเจริญนวหรคุณ ที่คณาจารย์เจ้าแต่โบราณได้บำเพ็ญกันมารวมทั้งหมด ๑๐๘ ห้องพระคาถา

ตามตำนานของพระอิติปิโสรัตนมาลานี้ ได้มาจากสมุดข่อยโบราณ และตามประวัติกล่าวว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ได้นำเอาบทพระอิติปิโสรัตนมาลานี้บริกรรมในการสร้างพระพิมพ์ผงวิเศษนั้นด้วย และพระอิติปิโสรัตนมาลาจะมีพระคุณานุภาพ อันใดนั้นพึงอ่านบานแผนกเก่าที่นักปราชญ์โบราณท่านได้รจนาไว้

พระอิติปิโสต่างๆ หลายอย่าง ดังที่จะได้กล่าวต่อไปข้างท้ายนี้ แต่ละอย่างๆ เป็นพระพุทธคุณของพระพุทธเจ้า อันความตามระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า มีคุณานุภาพมากมายเหลือที่จะพรรณนา อาจห้ามกันเสียซึ่งความหวาดเสียวครั่นคร้าม และโรคภัยภยันตรายต่างๆ มีคุณประโยชน์เป็นอันมากแก่ผู้ที่นับถือพระพุทธ-ศาสนาทั้งสตรี แลบุรุษ แลคฤหัสถ์ แลบรรพชิต ควรจะท่องบ่นสาธยายให้ขึ้นใจไว้ เพื่อเป็นความสวัสดิมงคลแก่ตนผู้ที่ได้สาธยาย เพราะ "พระอิติปิโส" เป็นพระพุทธนาม อันประเสริฐ แต่ละพระนามๆ เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าของเราแลพระพุทธองค์ ได้ทรงแสดงไว้แก่พระภิกษุ

ดังมีเนื้อความในพระพุทธภาษิตธะชัคคะสูตรแสดงไว้ดังนี้ว่า ภิกษุทั้งหลายถ้าว่าความกลัวหรือความหวาดเสียว หรือขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้นแก่ท่านทั้งหลายผู้ไปสู่ที่ว่างเปลี่ยว อันเป็นที่เงียบสงัดอันจะพึงกลัวเป็นต้นว่าไปสู่ป่าก็ดี สู่โคนไม้ก็ดี สู่เรือนเปลี่ยวก็ดี สมัยนั้นท่านทั้งหลายพึงตามระลึกถึงเราผู้ตถาคต อย่างนี้ว่า "อิติปิโส ภะคะวา อะระหัง สัมมา สัมพุทโธ วิชชาจะระณะสัมปันโน สุคะโต โลกะวิทู อนุตตะโร ปุริสะทัมมะสาระถิ สัตถา เทวะมนุสสานัง พุทโธ-ภะคะวาติ" เมื่อท่านทั้งหลายตามระลึกถึงพระคถาคตอยู่ ความกลัวหรือความหวาดเสียว หรือขนพองสยองเกล้าจะหายไป เพราะพระตถาคตเป็นอรหันตะสัมมา-สัมพุทโธ ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นผู้ไม่กลัว ไม่สะดุ้ง ไม่ตกใจ ไม่หนีฯ

"อีกประการหนึ่ง อันว่าความตามระลึกถึงพระพุทธคุณนั้น เป็นอะนุตตะริยะไม่มีความตามระลึกอย่างอื่นระลึกยิ่งขึ้นไปกว่า มีพระพุทธภาษิตในอะนุตตะริยะสูตรแสดงไว้ดังนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็ผู้ใดมาตามระลึกถึงเราผู้ตถาคต หรือสาวกของตถาคตอยู่ มีความเชื่อตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น ถึงโดยส่วนเดียว เลื่อมใสยิ่งแล้ว ความตามระลึกของผู้นั้นเป็นความระลึกอย่างยิ่งกว่าความตาม ระลึกทั้งหลาย เพราะเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความ

ก้าวพ้นจากโศกปริเทวะนาการ เพื่อล่วงลับแห่งความทุกข์โทมนัส เพื่อบรรลุอริยมรรคเครื่องนำสัตว์ออกไป เพื่อกระทำพระนิพพานให้แจ้ง ฯ

"พระพุทธเจ้านั้นทรงพระคุณ น่าระลึกถึงมากมายไม่มีที่สุด ไม่มีประมาณ สิ่งใดจะเสมอเสมือน เมื่อจะกล่าวถึงพระคุณที่ฟุ้งเฟื่องไปในหมู่เทวดาแลมนุษย์ โดยมากแล้วก็คือ พระอิติปิโส เป็นอาทิ พระอิติปิโสนั้น ท่านโบราณาจารย์ได้แสดงไว้หลายนัย ดังได้รวบรวมขึ้นไว้ เพื่อเป็นการสะดวกแก่ผู้ที่จะต้องการท่องบ่นสาธยาย จะได้ดูตามความประสงค์

ขอเชิญท่านผู้สนใจศึกษา บทพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ อันเรียกว่า พระอิติปิโสรัตนมาลา ดังต่อไปนี้เทอญ ฯ

(อิ) อิฏโฐ สัพพัญญุตะญาณัง อิจฉันโต อาสะวักขะยัง อิฏฐัง ธัมมัง อนุปปัตโต อิทธิมันตัง นะมามิหัง

(ติ) ติณโณ โญ วัฏฏะทุกขัมหา ติณณัง โลกานะมุตตะโม ติสโส ภูมี อะติกกันโต ติณณัง โอฆัง นะมามิหัง

(ปิ.) ปิโย เทวะมะนุสสานัง ปิโย พรหมา นะมุตตะโม ปิโย นาคะ-สุปัณณานัง ปิณินทริยัง นะมามิหัง.

(โส.) โสกา วิระตะจิตโต โย โสภะมาโน สะเทวะเก โสกัปปัตเต ปะโมเทนโต โสตะวัณณัง นะมามิหัง.

(ภะ) ภัชชิตา เยนะ สัทธัมมา ภัคคะปาเปนะ ตาทินา ภะเย สัตเต ปะหาเสนโต ภะยะสันตัง นะมามิหัง.

(คะ.) คะมิโต เยนะ สัทธัมโม คะมาปิโต สะเทวะกัง คัจฉะมาโน สิวัง รัมมัง คัมยะธัมมัง นะมามิหัง.

(วา.) วานา นิกขะมิ โย ตัณหา วาจัง ภาสะติ อุตตะมัง วานะนิพพาปะนัตถายะ วายะมันตัง นะมามิหัง.

(อะ.) อะนัสสาสะกะสัตตานัง อัสสาสัง เทติ โยชิโน อะนันตะคุณะ-สัมปันโน อันตะคามิง นะมามิหัง.

(ระ.) ระโต นิพพานะสัมปัตเต ระโต โส สัตตะโมจะเน รัมมาเปตีธะสัตเตโย ระณะจาคัง นะมามิหัง.

(หัง.) หัญญะเต ปาปะเก ธัมเม หังสาเปติ ปะรัง ชะนัง หังสมานังมาหาวีรัง หันตะปาปัง นะมามิหัง.

(สัม.) สังขะตาสังขะเต ธัมเม สัมมาเทเสสิ ปาณินัง สังสารัง สังวิฌาฏิสะสัมพุทธัง นะมามิหัง.

(มา.) มาตะวา ปาลิโต สัตเต มานะถัทเธ ปะมัททิโน มานิโต เทวะสังเฆหิมานะฆาฏัง นะมามิหัง.

(สัม.) สัญจะยัง ปาริมิง สัมมา สัญจิตวา สุขะมัตตะโน สังขารานัง ขะยังกัตวา สันตะคามิง นะมามิหัง.

(พุท.) พุชฌิตวา จะตุสัจจานิ พุชฌาเปติ มะหาชะนัง พุชฌาเปนตัง สิวังมัคคัง พุทธะเสฏฐัง นะมามิหัง.

(โธ.) โธติ ราเคจะ โทเสจะ โธติ โมเหจะ ปาณินัง โธตาสะวัง มะหาวีรังโธตะกะเลสัง นะมามิหัง.

(วิช.) วิวิจเจวะ อะสัทธัมมา วิจิตวา ธัมมะ เทสะนัง วิเวเก ฐิตะจิตโตโยวิทิตันตัง นะมามิหัง.

(ชา.) ชาติธัมโม ชะราธัมโม ชาติอันโต ปะกาสิโต ชาติเสฏฐเฐนะ พุทเธนะชาติโมกขัง นะมามิมัง

(จะ.) จะยะเต ปุญญะสัมภาเร จะเยติ สุขะ สัมปะทัง จะชันตัง ปาปะกัมมานิ จะชาเปนตัง นะมามิหัง.

(ระ.) ระมิตัง เยนะ นิพพานัง รักขิตัง โลกะสัมปะทัง ระชะ โทสาทิกะ

เลเสหิระหิตัง ตัง นะมามิหัง.

(ณะ.) นามิโตเยวะ พรหเมหิ นระเทเวหิ สัพพะทา นะทันโต สีหะนาทัง โยนะทันตัง ตัง นะมามิหัง.

(สัม) สังขาเร ติวิเธโลเก สัญชานาติ อะนิจ จะโต สัมมมนิพพานะ สัมปัตโต สัมปัสสันตัง นะมะมิหัง.

(ปัน.) ปันนะกะเต โพธิสัมภาเร ปะสัฏโฐ โสสะเทวะเก ปัญญายะ อะสะโมโหติ ปะสันนัง ตัง นะมามิหัง.

(โน.) โน เทติ นิระยัง คันตุง โน จะปาปัง อะการะยิง โน สะโมอัตถิ ปัญญายะ โนนะ ธัมมัง นะมามิหัง.

(สุ.) สุนทะโร วะระรูเปนะ สุสสะโร ธัมมะ ภาเนสะ สุทุททะสัง ทิสาเปติ สุคะตันตัง นะมามิหัง.

(คะ) คัจฉันโตโลกิยัง ธัมมัง คัจฉันโต อะมะตัง ปะทังคะโต โต สัตตะ โมเจตุง คะตัญ ญาณัง นะมามิหัง.

(โต.) โตเสนโต วะระธัมเมนะ โตสัฏฐาเน สิเว วะเร โตสัง อะกาสิ ชันตูนัง โตละจิตตัง นะมามิหัง.

(โล.) โลเภ ชะหะติ สัมพุทโธ โลกะเสฏโฐ คุณากะโร โลเภ สัตเต ชะหาเปติ โลภะสันตัง นะมามิหัง.

(กะ.) กันโต โย สัพพะสัตตานัง กัตวา ทุกขักขะยัง ชิโนกะเถนโต มะธุรัง ธัมมัง กะถา สัณหัง นะมามิหัง.

(วิ.) วินะยัง โย ปะกาเสติ วิทธังเสตวา ตะโยภะเว วิเส สัญญาณะ-สัมปัญโน วิปปะสันนัง นะมามิหัง.

(ทู.) ทูเส สัตเต ปะหาเสนโต ทูรัฏฐานัง ปะกาสะติ ทรัง นิพพานะ-มาคัมมะ ทูสะหานัง นะมามิหัง.

(อะ.) อันตัง ชาติชะราทีนัง อะกาสิ ทีปะ ทุตตะโม อะเน กุสสาหะจิตเตนะ อัสสาเสนตัง นะมามิหัง.

(นุต.) นุเทติ ราคะจิตตานิ นุหาเปติ ปะรัง ชะนัง นุนะอัตถัง มะนุสสานัง นุสาสันตัง นะมามิหัง.

(ตะ.) ตะโนติ กุสะลัง ธัมมัง ตะโนติ ธัมะเทสะนัง ตัณหายะ วิจะรันตานัง ตัณหาฆาตัง นะมามิหัง.

(โร.) โรเสนเต เนวะโกเปติ โรเสเหวะ นะกุชฌะติ โรคานัง ราคะอาทีนัง โรคะสันตัง นะมามิหัง.

(ปุ.) ปุณันตัง อัตตะโน ปาปัง ปูเรนตัง ทะสะ ปาระมิง ปุญญะวันตัสสะ ราชัสสะ ปุตตะภูตัง นะมามิหัง.

(ริ.) ริปุราคาทิภูตังวะ ริทธิยา ปะฏิหัญญะ ติริตตัง กัมมังนะ กาเรตา ริยะวังสัง นะมามิหัง.

(สะ.) สัมปันโน วะระสีเลนะ สะมาธิปะ วะโรชิโน สะยัมภูญญาณะ-สัมปันโน สัณหะวาจัง นะมามิหัง.

(ทัม.) ทันโต โย สะกะจิตตานิ ทะมิตวาปิ สะเทวะกัง ทะทันโต อะมะตัง เขมังทันตินทริยัง นะมามิหัง.

(มะ.) มะหุสสาเหนะ สัมพุทโธ มะหันตัง ญาณะมาคะมิ มหิตัง นะระเทเวหิ มะโนสุทธัง นะมามิหัง.

(สา.) สารัง เทตีธะ สัตตานัง สาเรติ อะมะตังปะทัง สาระถิวิยะ สาเรติ สาระธัมมัง นะมามิหัง.

(ระ.) รัมมะตาริยะสัทธัมเม รัมมาเปติ สะสา วะกัง รัมเมฐาเน วะสาเปนตัง ระณะหันตัง นะมามิหัง.

(ถิ.) ถิโต โย วะระนิพพาเน ถิเร ฐาเน สะสาวะโก ถิรัง ฐานัง ปะกาเสติ

ถิตะธัมมัง นะมามิหัง.

(สัต.) สัทธัมมัง เทสะยิตวานะ สันตัง นิพพานะ ปาปะกัง สะมาหิตัง สะสาวะกัง สันตะจิตตัง นะมามิหัง.

(ถา.) ถามัง นิพพานะสังขาตัง ถาเมนาธิ คะโตมุนิ ถาเนสัคคะสิเว รัมเม ถาเปนตัง ตัง นะมามิหัง.

(เท.) เทนโต โย สัคคะนิพพานัง เทวะ มะนุสสะ ปาณินัง เทนตัง ธัมมะวะรัง ทานัง เทวะ เสฏฐัง นะมามิหัง.

(วะ.) วันตะราคัง วันตะโทสัง วันตะโมหัง อะนาสะวัง วันทิตัง เทวะพรหเมหิ วะรัง พุทธัง นะมามิหัง.

(มะ.) มะหะตา วิริเยนาปิ มะหันตัง ปาระมิงอะกา มะนุสสะเทวะ-พรหเมหิ มหิตัง ตัง นะมามิหัง.

(นุส.) นุนะธัมมัง ปะกาเสนโต นุทะนัตถายะ ปาปะกัง นุนะทุกขาธิ-ปันนานัง นุทาปิตัง นะมามิหัง.

(สา.) สาวะกานัง นุสาเสติ สาระธัมเมจะปาณินัง สาระธัมมัง มะนุสสานัง สาลิตัง ตัง นะมามิหัง.

(นัง.) นันทันโต วะระสัทธัมเม นันทาเปติ มะหามุนิ นันทะภูเตหิ เทเวหิ นันทะนียัง นะมามิหัง.

(พุท.) พุชฌิตาริยะสัจจานิ พุชฌาเปติ สะเทวะกัง พุทธะญาเณหิ สัมปันนัง พุทธัง สัมมา นะมามิหัง.

(โธ.) โธวิตัพพัง มะหาวีโร โธวันโต มะละมัตตะโน โธวิตา ปาณินัง ปาปัง โธตะกเลสัง นะมามิหัง.

(ภะ.) ภะยะมาปันนะสัตตานัง ภะยัง หาเปตินายะโก ภะเว สัพเพ อะติกกันโต ภะยะสันตัง นะมามิหัง.

(คะ.) คะธิโต เยนะ สัทธัมโม คะตัญญา เณนะปาณินัง คัณหะนียัง วะระธัมมัง คัณหาเปนตัง นะมามิหัง.

(วา.) วาปิตัง ปะวะรัง ธัมมัง วานะโมกขายะ ภิกขูนัง วาสิตัง ปะวะเร ธัมเม วานะมานัง นะมามิหัง.

(ติ) ติณโณ โส สัพพะปาเปหิ ติณโณสัคคา ปะติฏฐิโต ติเร นิพพานะสังขาเต ติกขะญาณัง นะมามิหัง.

จบห้องพระพุทธคุณ ๕๖ คาถา

(สวาก.) สวากตันตัง สิวัง รัมมัง สวากหะเนยยัง ธัมมะ เทสันตัง สวากหะเนยยัง ปุญญักเขตตัง สวกสะภัง นะมามิหัง.

(ขา.) ขาเทนโต โส สัพพะปัชชัง ขายิตัง มะธุรัง ธัมมัง ขายันตัง ติวิธัง โลกัง ขายิตันตัง นะมามิหัง.

(โต.) โตเสนโต สัพพะสัตตานัง โตเสติ ธัมมะ เทสะนัง โตมะหิ จิตตัง สะมิชฌันตัง โตเสนตันตัง นะมามิหัง.

(ภะ.) ภัคคะราโค ภัคคะโทโส ภัคคะโมโห อนุตตะโร ภัคคะกิเลเส สัตตานัง ภะคะวันตัง นะมามิหัง.

(คะ.) คัจฉันโต รัมมะเกสิเว คะหะจิตโต สะเทวะเก คัจฉันเต พรหมะ จะริเย คัจฉันตัง ปะนะมามิหัง.

(วะ.) วันตะราคัง วันตะโทสัง วันตะโมหัง ปุญญะ ปาปัง อนุตตะรัง วันตะพาละมิจฉาทีนัง วันตันตัง ปะนะมามิหัง.

(ตา.) ตาเรสิ สัพพะสัตตา ตาเรติ โอระมีติรัง ตาเรนตัง โมกขะสังสารัง ตาเรนตันตัง นะมามิหัง.

(ธัม.) ธะระมาเนปิ สัมพุทเธ ธัมเม เทสัง นิรันตะรัง ชะเรยยะ อะมะตะถานัง ธะเรนตันตัง ปะนะมามิหัง.

(โม.) โมหัญเญ ทะมันโต สัตเต โมหะตีเต อะการะยิ โมหะชาเต ธัมมะจาริ โมหะตีตัง นะมามิหัง.

(สัน.) สัพพะสัตตะตะโมนุโท สัพพะโสกาวินาสะโก สัพพะสัตตะ-จิตตะกะโร สัพพะสันตัง นะมามิหัง.

(ทิฏ.) ทิฏเฐ ธัมเม อะนุปปัตเต ทิฏฐิกังขา ราคะลุตเต ทิฏฐิทะวาสัฏฐี ฉันทันเต ทิฏฐิธัมเม ปะนะมามิหัง.

(ฐิ.) ฐิตีสีละสะมาจาเร ฐิติ เตระสะธุตังเค ฐิติธัมเม ปะฏิปัตติ ฐิตังปะทัง นะมามิหัง.

(โก.) โกกานัง ราคะปีฬิโต โกธัมโม ปาฏิหัญญะติ โกกานัง ปูชิโต โลเก โกกานะ ปะนะมามิหัง.

(อะ.) อัคโคเสฏโฐ วะโรธัมโม อัคคะปัญโญปิ พุชฌะติ อัคคะธัมมัง สุนิปุณัง อัคคันตัง ปะนะมามิหัง.

(กา.) กาเรนโต โส สิเวรัชเช กาเรยยะ ธัมมะจาริเย กาตัพเพ สุลิกขากาเม กาเรนตันตัง นะมามิหัง.

(ลิ.) ลิโต โย สัพพะทุกเขสุ ลิกขิโตปิฏะ กัตตะเย ลิมปิเตปิ สุวัณเณจะ ลิขันเต ปะนะมามิหัง.

(โก.) โก ปุคคะโล สะทิโสมัง โก ธัมมัง อะภิปูชะยิ โกวิทู ธัมมะสาระทัง โกสาลาตัง นะมามิหัง.

(เอ.) เอสะติ พุทธะวะจะนัง เอสะติ ธัมมะมุตตะมัง เอสะติ สัตตะ-โมกขัญจะ เอสาสันตัง นะมามิหัง.

(หิ.) หิเน ถาเน นัชฌายันเต หิเน เปติ สุคะติงหิเน โมหะสะเม

ชาเลหิตันตัง ปะนะมามิหัง.

(ปัส.) ปักกะโต โพธิสัมภาเร ปะเสฏโฐ โสสะเทวะเก ปัญญายะ อะสะโม โหติ ปะสันตานัง นะมามิหัง.

(สิ.) สีเลนะ สุคะติง ยันติ สีเลนะ โภคะสัมปะทา สีเลนะ นิพพุติงยันติ สีละธะนัง นะมามิหัง.

(โก.) โก โย อัคคะสุปุญโญ ปุพเพ โกฑะชะเห อะธิ คัจฉิ โกธัมมัญจะ วิชานาติ โกวันตัง ปะนะมามิหัง.

(โอ.) โอนะโต สัพพะกิเลสัง โอนะโต สัพพะ มะมะลัง โอนะโต ทิฏฐิชาลัญจะ โอนะโตตัง นะมามิหัง.

(ปะ.) ปัญญา ปาเสฏโฐ โลกัสมิง ปัญญาอัปปะฏิ ปุคคะโล ปัญญายะ อะสะโม โหติ ปะสันโนตัง นะมามิหัง.

(นะ) นะรานะระหิตังเทวัง นะระเทเวหิ ปูชิตังนะ รานัง กัมมะปักเขหิ นะมิตันตัง นะมามิหัง.

(ยิ.) ยิชชะโต สัพพะสัตตานัง ยิชชะตัง เทวะ พรหเมหิ ยิชชะสะติจะ ปาณินัง อิชชะตันตัง นะมามิหัง.

(โก.) โกธัง ชะหะติ ปาปะกัง โกธัง โกธะนัง นาสสะติ โกธัง ชะเหวิปัชชะติ โกธะนุทธัง นะมามิหัง.

(ปัจ.) ปัจจาภิระตา ปะชา ปัชชะหิตา ปาปะกาโย ปัปโปติ โชติวิปุโล ปะโชตันตัง นะมามิหัง.

(จัต.) จะริตวา พรหมะจะริยัง จัชชันตัง สุวิหัญญะติ จัชชันตัง สัพพะทาเนนะ จัชชะตันตัง นะมามิหัง.

(ตัง.) ตังโนติ กุสะลังธัมมัง ตังโนติ สัพพะวิริยัง ตังโนติ สีละสะมาธิง ตังตะวายัง นะมามิหัง.

(เว.) เวรานิปิ นะ พันธันติ เวรัง เตสูปะสัมมะติ เวรัง เวเรนะ เวรานิ เวระสันตัง นะมามิหัง.

(ที.) ทีฆายุโก พะหูปุญโญ ทีฆาระโต มะหาสาโล ทีฆังเตเชนะ ปุญเญนะ ทีฆะระตัง นะมามิหัง.

(ตัพ.) ตะโต ทุกขา ปะมุญจะโส ตะโตโมเจติ ปาณิโน ตะโน ราคาทิ กิเลเส ตะโตโมกขัง นะมามิหัง.

(โพ.) โพนโต เทวะสังฆาโย โก โพธิเสฏ เฐจะ ปะกะโต โพธินา ปะริปุณโณโส โพธิสันตัง นะมามิหัง.

(วิญ.) วิระติ สัพพะทุกขัสมา วิริยะนาปี ทุลละภา วิริยะ ทุกขสัมปันนา วิริยันตัง นะมามิหัง.

(ญู.) ญูตัญญาเญหิ สัมปันนัง ญูตะโยคะสะมัปปิตัง ญูตัญญาณะ-ทัสสะนัญจะ ญูตะโยคัง นะมามิหัง.

(หิ) หิสันตัง สัพพะโทสานิ หิสันตา สัพพะภยาติ ทิสะโมหา สัตตาคะตา หิสะสันตัง นะมามิหัง.

(ติ) ติณโณ โย วัฏฏะทุกขัมหา ติณณัง โลกานะมุตตะโม ติสโส ภูมี อะติกกันโต ติณณะโอฆัง นะมามิหัง

จบห้องพระธรรมคุณ ๓๘ คาถา

(สุ.) สุทธิสีเลหิ สัมปันโน สุฏฐะปัตโตจะโย สังโฆ สุนทะโร สาสะนะธะโร สุนทะรัง ปะนะมามิหัง.

(ปะ.) ปฏิสัมภิทา จะตัสโส ปะเสฏโฐ โสอนุตตะโร ปัญญา อนุตตะโร โลเก ปะสัฏฐัง ปะนะมามิหัง.

(ฏิ.) ฏิตถิปะราชิโต สัตถา ฏิตถาฏิยา ทัสสะนะเม ฏิตถิ พุทธะวิเสนะ ฏิตถันตันตัง นะมามิหัง.

(ปัน.) ปะเสฏโฐ ธัมมะคัมภิโร ปัญญะวันโต อะลังกะโต ปะเสนโต อัตถะธัมมัญจะ ปะสัฏฐัง ปะนะมามิหัง.

(โน.) โนเจติ กุสะลัง กัมมัง โนจะปาปัง อาการะยิ โนนะตัง พุชฌะธัมมัญจะ โนทิสันตัง นะมามิหัง.

(ภะ.) ภัคคะราโค ภัคคะโทโส ภัคคะโมโหจะ ปาณินัง ภัคคะกิเลสะสัตตานัง ภัคคะตันตัง นะมามิหัง.

(คะ.) คัจฉันโต โลกิยัง ธัมมัง คัจฉันโต โลกุตตะ รัมปิ คัจฉะ เทวะกิเลเสหิ คะมิตันตัง นะมามิหัง.

(วะ.) วัณเณติ กุสะลัง ธัมมัง วัณเณติสีละสัมปันนัง วัณเณติกขะติ รักขิตัง วัณเณนะตัง นะมามิหัง.

(โต.) โตเสนโต เทวะมะนุสโส ธัมมะยะลิโตเสติ ทุฏฐะ จิตตานิ โตเสนตันตัง นะมามิหัง.

(สา.) สาสะนัง สุปะฏิจฉันนัง สาสะยันตังลิวัง รัมมัง สาสะนัง อะนุสาเสยยัง สาสะยันตัง นะมามิหัง.

(วะ.) วันตะราคัง วันตะโทสัง วันตะโมหัง ทิฏฐิ ฉันทัง วันตานัง สัพพะปาณินัง วันตะกิเลสัง นะมามิหัง.

(กะ.) กะโรนโต สีละสะมาธิง กะโรนโต สาระมัตตะโน กะโรนโต กัมมัฏฐานานิ กะโรนโตตันตัง นะมามิหัง.

(สัง.) สังสาเร สังสะรันโต โส สังสาระโต วิมุญจิโส สังสาระทุกขโมเจสิ สังเสฏฐัง ปะนะมามิหัง.

(โฆ.) โฆรัง ทุกขะยัง กัตวา โฆสาเปติ สุรังนะรัง โฆสะยิตวา ติปิฏะกัง โฆระตันตัง นะมามิหัง.

จบห้องพระสังฆคุณ ๑๔ คาถา

สะตะอัฏฐะธัมมะคาถา รัตตะนัตตะยะคุณาสะมัตตา เอเตนะ ชะยะ-เตเชนะ โสตถิเม ชะยะมังคะลังฯ

ปุตโต ตะยาหัง มะหาราชัง ตะวัง มังโปสะชานาที อัญโญ กิญจิ เทโว โทเสติ สะมัง ปัชชะ ฯ

อิติปาระมิตา ติงสา อิติ สัพพัญญุมาคะตา อิติ โพธิมะ นุปปัตโต อิติ ปิโสจะเต นะโม ฯ

ภะคะวา ภะคะวา นามะ ภะโค กิเลสะพาหะโน ภะโคสังสาระจักกานัง ภะคะวานามะ เตนะโม ฯ.

รวม ๓ ห้อง ๑๐๘ คาถา

อิติปิโสระตะนะมาลา นิฏฐิตัง

จัดพิมพ์เผยแพร่

ท่านที่สนใจปรารถนามีไว้ศึกษา หรือจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน โปรดติดต่อที่...ธรรมสภา
เลขที่ ๑/๔-๕ ถนนบรมราชชนนี เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๗๐
โทรศัพท์ (๐๒) ๘๘๘๗๙๔๐ ○ โปรดช่วยสมทบค่าจัดพิมพ์ ๑๐๐ บาท ○
9 789744 971739